

Praeconia

—— *Liturgikus szakfolyóirat* ——

Angyalok a liturgiában

X. évfolyam 2015/1. szám

Praeconia

Liturgikus szakfolyóirat
X. évfolyam 2015/1. szám

Laptulajdonos
A Magyar Katolikus Püspöki Konferencia
Liturgikus Bizottsága

Főszerkesztő
Pákozdi István

Szerkesztőbizottság
Bosák Nándor a MKPK LB elnöke, Dolhai Lajos szakmai munkatárs,
Kajtár Edvárd a MALEZI igazgatója,
Bata-Király Edina nyelvi lektor.

Felelős kiadó
Bosák Nándor
püspök, elnök

Szerkesztőség
1068 Budapest, Városligeti fasor 42.
praeconia@yahoo.com

A fedőlap-szimbólum Vámos István rajza.
Tördelte: dr. Tamáska Istvánné.

Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza.

HU ISSN 1416-8359

Kiadja a MKPK Liturgikus Bizottsága
irodavezető: Kajtár Edvárd.

Ár: 1350 Ft
Előfizetés egy évre (2 szám): 2400 Ft

Készült a Pharma Press Nyomdában
Felelős vezető: Gyulay László

TARTALOM

ELŐSZÓ.....	4
-------------	---

TEMATIKUS TANULMÁNYOK

DOLHAI LAJOS: A liturgia tanúságtétele az angyalokról.....	5
PÉCSI KORNÉL: Az angyalok szerepe a római liturgiában.....	15
BENJAMIN LEVEN: Angyalok – a menny hivatalnokai?.....	24
JANKA FERENC: A szent angyalok és a görög liturgia.....	29
MAGYAR KRISZTINA: Angyalok születéskor és hazatéréskor.....	46
P.I.: Angyal.....	48

EGYÉB TANULMÁNYOK

THOMAS RUSTER: Keresztvetés és Szentháromság.....	49
STEPHAN WINTER: A pluralista világ szertartásformái.....	53
JOSEPH RATZINGER (XVI. BENEDEK PÁPA): Miskolcunk pápája – Boldog VI. Pál.....	68
NYIREDY MAURUS OSB: A liturgikus szövegek krisztológiája.....	71
MICAELA SORANZO: A bizánci stílus és mozaikok.....	78
MICHAEL PFEIFER: Harangkondulás Glóriára.....	83
GIANONE ANDRÁS: Eucharisztikus világkongresszusok.....	86
KUMINETZ GÉZA: Mihályfi Ákos ciszterci tanár.....	92
PÁKOZDI ISTVÁN: Méznél édesebb.....	98
† HOLLAI ANTAL: Három homília a Szent Három Napra.....	101
RÁVAY JÓZSEF – LEPOLD ANTAL: A száz torony városa.....	107

DOKUMENTUMOK

Egy tíz évvel ezelőtt elhangzott rendkívüli temetési homília.....	113
Az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció rendeletei.....	115
Körlevél; A béke ajándékának rituális kifejezéséről szentmisében.....	117
Az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció dekrétuma.....	121

LITURGIKUS ÉLET

Bosák Nándor püspök 75 éves.....	123
Az Ely-i katedrális.....	126
Az ikon – látható beszéd, világos megnyilatkozás.....	127
Kemence-oltár.....	129

LITURGIKUS MORZSÁK (10.)

A koncebrálás és egyéb megjegyzések.....	131
--	-----

LITURGIKUS KÉRDÉS

Csengetnek-e a ministránsok és mikor?.....	136
--	-----

SZEMLE

[A szentmise előkészületi és hálaadási imádságai].....	138
[ADOLF ADAM – WINFRIED HAUNERLAND: Grundriss Liturgie].....	139
[BENJAMIN LEVEN: Liturgiereform und Frömmigkeit].....	139
[ANGELO LAMERI: Liturgia].....	140
[La liturgia nel XX secolo: un bilancio].....	140
[Cantate Domino!].....	140
[Fidem pinxit].....	141
[Az imaórák liturgiája].....	141
[Te adsz nekünk eledelt...]	142

LATIN NYELVŰ TARTALOMJEGYZÉK.....	143
-----------------------------------	-----

Előszó

Az a tény, hogy az angyaloknak köze van a liturgiához, a kinyilatkoztatásból nyilvánvaló: „Sok angyalt láttam és hallottam szavukat a trón körül, s az élőlényekét meg a vénekét, és számuk ezernyi ezer volt...” (Jel 5,11). De idézhetnénk a Biblia legelső könyvét is: „Isten angyalai jártak fel és le...” (Jákob létrája történetében: 1Móz 28,12). Igen, ott állnak az Isten házában és a menny kapujában... Az I. Vatikánum megerősítette: „erősen hisszük... hogy Isten a semmiből teremtette mindkét alkotását: a szellemit és a testit, vagyis az angyalit és az evilágit, végül pedig az embert, aki szellemből és testből mintegy közösen van megalkotva...” (DH 3002). A teológiában mindig vannak elfeledett, vagy kevésbé preferált témák. Manapság ilyen az „angelológia”. Nemcsak a jó angyalok állnak az érdeklődés hátterében, de a bukott angyalokról, a kísértőről, a Sátán angyalairól sem akarunk nagyon tudomást venni. Pedig a hatásuk alól nem vonhatjuk ki magunkat. E számunk a liturgiában részt vevő „üdvös” angyalokról szól, akik jelen vannak itt és jelen vannak odaát, a mennyei liturgiában. Hogyan? E kérdésre adnak választ e számunk tematikus tanulmányai.

E fő téma mellett azonban helyt kapnak más tanulmányok is: a keresztség és a Szentháromság kapcsolatáról, a pluralista világ szertartásformáiról, Boldog VI. Pál pápáról, a liturgikus szövegek krisztológiájáról, a bizánci stílusról és mozaikokról, a harangkondulásról, a „méznél édesebbről” és Compostelláról. Az előttünk járó liturgikusok közül e számunkban Mihályfy Ákos ciszter tanárról szólunk és közöljük a nemrég hirtelenül elhunyt Hollai Antal albertfalvi plébános három prédikációját a Szent Három Napra. Majd következnek a szokott rovatok: a Dokumentumok, a Liturgikus élet, a Liturgikus morzsák (a sorozat szerzőjének, Tarnai Imre bácsinak halála miatt e számunkban utoljára), a Liturgikus kérdés és a könyvszemle kilenc új kiadványról.

Az elmúlt év végén két fa is kidőlt, a liturgia szeretetének és tudatos művelésének két tölgye: *Tarnai Imre* plébános és *Verbényi István* kanonok. Mindketten lelkesen szolgálták az istentisztelet szépségét és sokat tettek annak méltó végzéséért. RIP! Ugyanakkor számunkban köszöntjük a 75. életévét betöltött *Bosák Nándor* püspök atyát, aki az MKPK liturgiáért felelős püspöke, Isten éltesse sokáig!

A két angyalos ünnepünk (szeptember 29. és október 2.) minden esztendőben ráirányítja figyelmünket az angyalok liturgikus szerepére, de nem kevésbé a Karácsony és a Húsvét ünnepe is. Most a nagyheti és húsvéti ünnepek közeledtével bizalommal ajánljuk jelen számunkat olvasóinknak, hitük, liturgikus elkötelezettségük „angyali” szolgálatához!

(Főszerkesztő)

DOLHAI LAJOS

A liturgia tanúságtétele az angyalokról

A Katolikus Egyház legújabb katekizmusa (1992) szerint az angyalok létezésével kapcsolatban „a Szentírás tanúsága annyira nyilvánvaló, mint amennyire egybehangzó a Szentagyomány” (KEK 328). Korábban is tudtuk, de a Dei Verbum kiemelten hangsúlyozza, hogy a liturgia az élő szent hagyomány lényeges eleme (vö. DV 8), vagyis valóban a hit normája és az Egyházunk hitének tanúbizonysága. Nem véletlen tehát, hogy a katekizmus, amikor az angyalokról beszél, leginkább az Egyház liturgiájára, illetve a liturgikus szövegekre hivatkozik.

A legfontosabb ide vonatkozó kijelentése: „Liturgiájában az Egyház az angyalokhoz társul, hogy velük együtt imádja a háromszorszent Istent; segítségüket kéri (pl. az *In Paradisum deducant te angeli* [Mennyeország örömébe vigyenek az angyalok] ének a temetési szertartásban, továbbá az ún. Kerub-ének a bizánci liturgiában); és néhány angyal (Szent Mihály, Szent Gábor, Szent Ráfael és az Órangyalok) emlékezetét külön is ünnepli” (KEK 335).

El kell ismernünk, hogy a nyugati egyházban a huszadik század második felében háttérbe szorult az angyalok tisztelete. Azután a római liturgia kevésbé emlékezteti a híveket az angyalok létére és jelenlétére, mint a keleti. Tehát a keleti kereszténység jobban megőrizte az angyalok hitét és kultuszát, mint a nyugati egyház. Közös hitünk szerint az angyalok Isten dicsőségének boldog részesei, Őt imádják, Neki zengnek örök dicséretet, sőt az emberekkel közös kórust képezve, egységbe kapcsolják a földi és az égi liturgiát, amely Jézus személyében egységet alkot.¹

AZ ANGALTAN FEJLŐDÉSE

Az Ó- és Újszövetségi Szentírásban gyakran találkozunk az angyalokkal.² A Biblia első lapjaitól kezdve gyakran találunk említést az angyalokról: angyalok őrzik a paradicsomot, jelen vannak a pátriárkák életében, és a választott nép történetében a fogság előtt is jelentős szerepük van, amennyiben Isten üzeneteit közvetítik az embereknek. Csak az Ószövetség későbbi könyveiből látszik egyértelműen, hogy teremtmények és szellemi természetű személyes létezők. Ott vannak Jézus életében és megváltói művében is, de az Újszövetség csak három alkalommal beszél hangsúlyosan az angyalokról – Krisztus születésének, föltámadásának és második eljövételének összefüggésében. Ennek ellenére, bár inkább érintőlegesen, de teljesen magától értetődően említi ismételtén őket. Találóan fogalmaz C. Westermann: „Sem Jézus igehirdetésében, sem az ezt magyarázó apostoli iratokban nem állnak középpontban az angyalok. Krisztus nem

1 Vö. IVANCSÓ, I.: *Bizánc és Róma liturgiája*, in Praeconia IX (2014/1) 10.

2 A teljes Bibliában az angyal szó 316-szor szerepel (egyes számban: 220, többes számban 96). Az Újszövetségben egyes számban 99 esetben, többes számban pedig 84-szer találkozunk.

azért jött, hogy az angyalokról adjon kinyilatkoztatást”.³

Sajnálatos módon az elmúlt évtizedekben voltak olyan teológusok, akik meghírdették az angyaltan „mítosztalanítását”. Szerintük – nagyon sok esetben – a Bibliában szereplő angyalok csak Isten jelenlétének és gondviselő tetteinek képszerű ábrázolásai. Akadtak olyan egzegéták, akik egészen kétségbe vonták még a gonosz lelkek létezését is, s úgy gondolták, hogy a Szentírás idevonatkozó kijelentései csak mitikus színbe öltöztetett pedagógiai figyelmeztetések (vö. Bultmann teológiája; H. Haag, „Abschied vom Teufel”).⁴

Az egyházatyák⁵ és a középkori teológusok is sokat beszéltek és írtak az angyalokról, annak ellenére, hogy már Pál apostol is szólt a túlzott angyalisztelet ellen (vö. Kol 2,18). Irenaeus az, aki a gnosztikusok cáfolatában ismételtén beszél az angyalokról, és az angyalok hierarchiájáról.⁶ Felsorolja az angyalokat, arkangyalokat, trónusokat, uralmokat, erősségeket és hatalmasságokat. Jelentősebbnek tekinthetjük Origenész tanítását, aki már rendszerbe igyekszik foglalni a keresztény tanítást, s ebben külön helyet szán az angyalokról szóló kérdésnek.⁷

A keleti egyházatyák közül alig van olyan, aki nem írt volna valamit az angyalokról, de főként a kappadókiai atyák és Damaszkuszi Szent János azok, akik sokat beszéltek az angyalokról.⁸ Pseudo-Dionysius Areopagita „De coelesti hierarchia” című műve az első, kifejezetten angyaltani munka, amely az angyali karok kérdését részletesen tárgyalja. Ez az angelológia feltűnésétől kezdve igen nagy tekintélynek örvendett. A nagy nyugati egyházatyák közül Nagy Szent Gergely pápa foglalkozott legtöbbet az angyalokkal. Tanítása közel áll Dionysiusához. Erre utal az is, hogy a kilenc angyali kar hipotézisét nála is megtaláljuk, bár a sorrend némileg más. Sok és értékes meglátást köszönhetünk Egyházunk nagy tanítójának, Szent Ágostonnak is, aki híres történelemfilozófiai munkájában kifejti az angyalok és gonosz lelkek üdvértörténeti szerepét (De Civitate Dei, IX-XV. fej.). Már ő is rámutatott arra, hogy az angyal szó nem az angyalok természetét, hanem sajátos hivatásukat jelöli.⁹

Aquinói Szent Tamás fő művében, a Summa Theologica-ban már egy terjedelmes angelológiával találkozunk.¹⁰ Az angyali doktor (doctor angelicus) is gyakran utal Dionysius tanítására. Szent Tamás műve és teológiája évszázadokra meghatározta az angyalokról szóló katolikus tanítást. A skolasztikus teológiában gyakori téma az angyalok léte és természete. A skolasztikusok az emberi természethez viszonyítva

3 WESTERMANN, C.: *Isten angyalainak nincs szárnyuk*, Kálvin Kiadó, Budapest, 2000, 95.

4 Vö.: LAVATORI, R.: *Gli angeli. Storia e pensiero*, Marietti, Genova 1991; az 5. fejezet összefoglalja a 20. századi teológusok angelológiáját, 207-256. old.

5 Vö.: DANIELOU, J.: *Az angyalok és küldetésük az egyházatyák szerint*, Jel Kiadó, Budapest 1997.

6 *Contra haereses*, II, 30.

7 *De principiis* I, 5. és 8.

8 Vö.: HEISER, L.: *Die Engel im Glauben der Orthodoxie*, Leipzig 1976.

9 *Enarratio in Psalmos* 103, 1;15.

10 *Summa Theologiae*, Pars I, Quaest. L-LXV.

beszéltek az angyaloknak, mint láthatatlan teremtményeknek a sajátosságairól, talán túl sokat is. Még arra a kérdésre is meg akarták adni a választ, hogy hány angyal fér el egy tű hegyén.

Már a niceai és a konstantinápolyi hitvallás is utal az angyalok létezésére (vö. Isten, mint a láthatók és láthatatlanok teremtetője), de hivatalosan először a IV. Lateráni zsinat tanítja az angyalok létezését (Firmiter kezdetű megnyilatkozás, DH 800). Az I. Vatikáni zsinat a racionalizmussal szemben megismétli a Lateráni zsinat tanítását (DH 3002, 3025). XII. Piusz pápa Humani generis kezdetű enciklikája (26. p.) kénytelen volt megvédelmezni az angyalok személyes jellegét, mert voltak olyanok, akik azt állították, hogy az angyalok csak Isten szerető közelségének pusztá szimbólumai (DH 3891).

Az angyalokról kiváló összefoglalásokat találhatunk a biblikus és patrisztikus lexikonokban, de elég kevés olyan mű van, amely kifejtene az angelológia liturgikus összefüggéseit.¹¹ Éppen ezért tanulmányunkban röviden összefoglaljuk az angyalokról szóló tanítás liturgikus vonatkozásait. Igazuk van azoknak a dogmatikusoknak, akik hangsúlyozzák, hogy a liturgia tanúságtétele, a „liturgikus bizonyítás” az angyaltanban nélkülözhetetlen.¹² Tanúságának súlyát és jelentőségét jelzi biblikus eredete, illetve ihletettsége (vö. Iz 6 és Jelenések könyve). A liturgikus szövegek számtalan utalása is azt igazolja, hogy az angyalok nem csupán költői túlzásként szerepelnek az Egyház hitében. A keleti és nyugati tradícióban nagy azoknak a forrásoknak a száma, amelyekben az egyházatyák arról szólnak, hogy az angyalok a liturgián jelen vannak és hatékonyan közreműködnek.

A LITURGIA ÉS AZ ANGYALOK VILÁGA

A két valóság elválaszthatatlan kapcsolatának megértéséhez mindenekelőtt arra kell gondolnunk, hogy a kinyilatkoztatás szerint Isten láthatatlan és látható teremtményei összetartoznak, még akkor is, ha ritkán gondolunk a teremtésből fakadó egységükre. A Zsoltárok könyvében gyakran olvassuk, hogy az egész teremtett világ az Istent dicsőíti, de különösképpen is ezt teszik az angyalok (például: 148,1-3). Az Ó- és az Újszövetség ismételtelen beszél arról, hogy az angyaloknak szerepe van a liturgiában is. A liturgia fogalmából következik, hogy a feltámadt Krisztus, az angyalok és a megdicsőült szentek minden liturgián láthatatlanul részt vesznek. Éppen ezért Szent Benedek így figyelmezteti a szerzeteseit: „Vegyük hát fontolóra, miként kell Isten és angyalai színe előtt viselkednünk, és úgy álljunk a zsolozsmázáshoz, hogy szívünk megegyezzek szavunkkal – *mens nostra concordet voci nostrae*” (19. fejezet).

Az angyalok Isten színe előtt állnak és szolgálnak Neki, élvezik az ő arcának látását, s szünet nélkül zengik dicséretét. Az angyalok világában különleges szerepe volt a keruboknak. Az Ószövetségben két kerubalakot kellett a frigyszekrényre állítani (Ex 25,18). A Salamon-féle templom főekességei is a kerubok voltak (3Kir 6). Részletes

11 A legfontosabb: NEUNHEUSER, B.: *Die Engel im Zeugnis der Liturgie*, in ALw 6/2; 1960, 4-27.

12 Vö.: PUSKÁS, A.: *A teremtés teológiája*, Szt. István Társulat, Budapest 2006, 320-321.

jelképes leírásukat Ezekielnél találjuk (Ez 1,10). A próféta víziójából látszik, hogy a Szentírás a kerubok alatt olyan szellemi lényeket ért, akik Isten jelenlétének jelzői, a szentély s minden Istennek szentelt hely őrei és Isten szolgálói. Tóbiás könyve szerint a kerubok állandóan az Úr előtt állnak (Tób 12,15), vagyis egészen közeli viszonyban vannak Istennel. A szeráfok Izaiásnál jelennek meg először, és ők azok, akik kórusban zengik: „Szent, szent, szent az Úr, a seregek Istene, dicsőségével tele van az egész föld” (Iz 6,2-3). A zsoltárokból is azt látjuk, hogy az angyalok lényegéhez tartozik az istendicséret és -dicsőítés szolgálata: „Áldjátok az Urat, angyalai, mind; ti szolgálai, kik teljesítitek akaratát!” (Zsolt 103, 20).¹³

Az angyalok Isten szolgálatára vannak rendelve, de az emberekhez küldetésben járnak. Tóbiáshoz Rafaelt küldi Isten. Izaiáshoz szeráf repül, hogy megtisztítsa ajkát. Gábiel arra kap küldetést, hogy Dánielhez menjen és magyarázza meg látomását (Dán 8). A megtestesülés örömhírét Gábor angyal hozza Szűz Máriának (Lk 1,19). A Jelenések könyvében is sok angyali küldetéssel találkozunk. Már az angyal szó is utal erre a lényegi sajátosságukra (angelosz = küldött). Az angyal úgy szerepel, mint Isten terveinek és üdvözítő művének segítője és végrehajtója. Vannak angyalok, akik közvetítenek Isten és az emberek között (vö. Ez 23,20-23; 14,19), az egyes emberekért közbenjárnak, és őket védelmezik (Zak 1,12; 3,1-8; Jób 5,1; 33,19-24; Zsolt 33,8, és főként Tóbiás könyve). Az emberek kéréseit, illetve imádságát Isten elé viszik (Tób 3,24-25; 12,12-15). Kapcsolatot létesítenek ég és föld, Isten és ember között. Malakiás próféta beszél a „szövetség angyaláról” is, aki segíti az Istennel kötött szövetség megvalósulását (3,1).

Témánk szempontjából rendkívül fontos a Jelenések könyve. A Szentírás egyetlen egysége sem beszél annyit az angyalokról, mint az Újszövetség utolsó irata. Rögtön a könyv első verse utal arra az angyalra, aki közvetítette János apostol számára a kinyilatkoztatást. Az apostol az Istent és Krisztust dicsőítő „sok angyal hangját” hallja a trónus körül” (5,11). A Jelenések könyvében mindvégig ott visszhangzik az angyalok istendicsérete (vö. 5., 8., 10., és főként 19.6-10). Az utolsó újszövetségi iratban úgy ismerjük meg az angyalokat, mint a mennyei liturgia részeseit (4,4; 4,6; 8,2). Ők azok, akik a mennyei liturgiában Istent dicsőítik és felajánlják a szentek imáit.

Az egzegéták szerint „liturgiájuk a jeruzsálemi templom kultuszára emlékeztet, ahol a leviták kórusa zsoltárt énekel, miközben a kijelölt pap bemutatja a napi ilatáldozatot”.¹⁴ A négy élőlény és huszonnégy presbiter (azaz az angyali univerzum) dicsérő liturgiát végez, és új éneket énekelnek. Az „új ének” (4,9) kifejezés arra utal, hogy a Messiás végső eljövételét hirdető liturgiáról van szó. Az egyház istentiszteletét, a Bárány dicsőítését átveszi az angyalok megszámlálhatatlan serege, s ők is tökéletes imáddal borulnak le előtte (vö. Jel 5, 6-14). Az Egyház liturgiája pedig úgy jelenik meg, mint részvétel az angyalok liturgiájában. A földi és az égi liturgia tehát összekapcsolódik, és erre mondja a „négy élőlény” az Ámen-t. Ezt tehát az a keret, amelyben a Bárány feltöri a titkokat tartalmazó könyvtekercset (vö. Jel 6). A két kultusznak ezt

13 Jól látható ez a 28., 102., 148. zsoltárban és a Dániel könyvéből származó kantikumban (Dán 3,56-90).

14 TAKÁCS, Gy.: *Jelenések könyve*, Kairosz, Budapest 2000, 134.

az egységét maga a liturgia is tanítja a prefációban, amikor arra szólít fel bennünket, hogy egyesüljünk a Trónusokkal és az Uralkodókkal, Kerubokkal és a Szeráfokkal, hogy énekeljük a szeráfok himnuszát, a triszágment.

Ezt már a Zsidókhoz írt levél is hangsúlyozza: „Ti az élő Isten városához járultatok, a mennyei Jeruzsálemhez, a sok-sok ezer angalkórushoz, a meghintés véréhez. Ez ékesszólóbban beszél Ábelnél (Zsid 12,22-24). Az egyházatyák is kezdettől fogva hangsúlyozták ezt az összefüggést. „Gondold meg – mondta Aranyszájú Szent János a papoknak szánt intelmében –, hogy a kerubok mellett állsz, és velük együtt imádkozol Istenhez. Képzeld csak el, hogy milyen énekkarba lépsz. Senki se őrizzen szívében földi gondolatot, hanem megszabadulva mindentől, ami világi, teljes valóságával az égbe költözve... énekelje Isten szent himnuszát”.¹⁵ Máshol megjegyzi, hogy a „Gloria in excelsis” az alacsonyabb rangú angyalok éneke. Még a hittanulók is csatlakozhatnak hozzájuk, de a Sanctus a szeráfoké. Az magába a Szentháromság szentélyébe vezet be. Kizárólag a beavatottaknak és a megkereszteltnek van fenntartva”.¹⁶ „Nemcsak az emberek emelik föl szent félelemmel kiáltásukat, hanem az angyalok is leborulnak az Úr előtt, a főangyalok pedig imádják. Mint az emberek, akik levágott olajágakkal integtetnek a királyok előtt, hogy figyelmeztessék őket a szeretetre és irgalomra, ugyanúgy az angyalok ebben a pillanatban az olajágak képében mutatják meg az Úr testét, és könyörögnek Hozzá az emberi természetért”.¹⁷

A keleti liturgia hangsúlyozottan felszólítja az „igaz hívőket”, hogy csatlakozzanak az angyalok kórusához, vagyis találják meg újra az Istennel való közösséget. Figyelemreméltó ennek a teológiai magyarázata: „Az egész teremtés eszkatológikus célja a menny és a föld újraegyesülése, amelyet az Eucharisztia elővételez. Az angyalok azáltal, hogy láthatatlanul részt vesznek a világ életében, bekapcsolódnak ennek előkészítésébe”.¹⁸

AZ ANGYALOK ÉS A SZENTMISEÁLDOZAT

A liturgikus és patrisztikus hagyomány is egyértelműen tanúsítja, hogy a szentmise-áldozat bemutatásánál „az ég” és „a föld”, a megdicsőült egyház és a földi egyház a szent angyalokkal együttműködik. A földi és az égi liturgia egységét hangsúlyozza a Vatikáni zsinat is: „A földi liturgiában a mennyeknek előízét élvezzük, és annak a liturgiának leszünk részesei, amelyet a szent városban, Jeruzsálemben ünnepelek. Oda tart zarándokutunk, ott ül Krisztus az Isten jobbán, mint a szentélynek és az igazi szövetség-sátornak szolgája.” (SC 8). Úgy is fogalmazhatunk, hogy a liturgia a megelőlegezett paruzia: a „már igen” belépése a mi „még nem” világunkba. „Az eucharisztikus áldozat bemutatása pedig minden másnál jobban összekapcsol bennünket a mennyei egyház liturgiájával, amikor a szentek közösségében tisztelettel emlékezünk

15 ARANYSZÁJÚ, J.: *De Incompr*, 4.

16 ARANYSZÁJÚ, J.: *Hom. In Col.*, 3,8; PG 62, 363.

17 ARANYSZÁJÚ, J.: *De Incompr*, 3.

18 MEYENDORF, J.: *A bizánci teológia*, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány, Budapest 2006, 208.

meg elsősorban a dicsőséges, mindenkor Szűz Máriáról” (LG 50).

A liturgia, s főként a liturgikus szövegek ismételten emlékeztetnek bennünket arra, hogy az angyaloktól körülveve és velük együtt ünnepeljük az újszövetség áldozatát.

Mindjárt a szentmise kezdetén bűnbánóan verjük a mellünket az egész mennyei udvar és Szent Mihály arkangyal jelenlétében, az ő segítségüket kérve. A II. Vatikáni zsinat előtti Missale Romanum szövegében a Confiteor kezdetű imádság még „Szent Mihály arkangyalt” is megszólította. A jelenlegi szöveg már csak „az összes angyalok és szentek” közbenjárását kéri. A Glóriát énekelve a földi egyház az angyalok liturgiájához társul. A zsoltáros is erre emlékeztet bennünket (Zsolt 138). Azután az angyalokkal együtt énekeljük a „háromszorszent” énekét, amely kifejezetten angyali ének. Minden prefáció befejező része arra biztat bennünket, hogy istendicséretünkben társuljunk az angyalok kórusához. A szeráfok énekét (Sanctus) énekelve „az ember mintegy átvitetik az égbe és a dicsőség trónja elé állíttatik, a szeráfokkal szárnyal és velük énekli a szent himnuszt” – írja Aranyszájú Szent János (uo.).

Már a római kánon ősrégi imádsága is ennek az összefüggésnek a fontosságára emlékeztet bennünket. Az angyalok jelenléte magában az áldozatfelajánlási cselekményben is megjelenik, amikor a miséző pap Istentől kéri, hogy „*szent angyalod vigye áldozatunkat mennyei oltárodra, isteni Fölséged színe elé*” (a *Supplices te rogamus* kezdetű kérés). Ez az imádság egyértelműen a Jel 8, 3-5-re épül, amely részletesen leírja az angyalok szerepét a mennyei liturgiában. Kevesen tudják, hogy egy nagyon hasonló imádsággal találkozunk *Szent Ambrus* De Sacramentis című művében is: „Könyörögve kérünk, hogy fogadd el ezt az áldozatot, *melyet szent angyalaid visznek mennyei szent oltárodra*, miként elfogadtad kegyesen igaz szolgádnak, Ábelnek adományait, és a mi ősatyánknak, Ábrahámnak áldozatát, továbbá azt, amit főpapod, Melkizedek mutatott be Neked.” IV,27). Ez az ima tartalmilag az első római eucharisztikus ima *Quam oblationem*-től a *Supplices*-ig tartó bekezdésnek felel meg.¹⁹

A bizánci liturgiagyagyarázat szerint a földi templom a mennyei szentély előképe, a földi liturgia pedig közös ünnepélyes részvétel („koncelebráció”) abban az imádságban, amelyet a mennyei Bárány és az angyali karok ajánlanak fel az Isten trónusa előtt. *Gheorgiu*, román ortodox pap liturgiagyagyarázata szerint a „liturgia alatt nincs külön ég és külön föld. Ez az oka annak, hogy a pap azonos módon tömjénezi meg Krisztust, a szenteket, és a földi híveket. Az ég és a föld lakói egymással összevegyülve, együtt vannak jelen a templomhajóban.”²⁰

Éppen ezért a keleti liturgiában nagyon fontos az angyalok jelenléte a legszentebb áldozat bemutatásánál. Az angyalokra való utalás elszórtan, leginkább a pap által végzett csendes imákban található, kivéve az ún. nagy bemenetet, amikor a Kerub - éneket éneklik.²¹ Az angyalok jelenléte a liturgiában Aranyszájú Szent János szerint arra utal, hogy a liturgia a mennyei valóság szakramentális formáját jelenti: „az angyalok is

19 Az Ambrus által idézett eucharisztikus ima szerzője és keletkezési helye sem határozható meg pontosan a rendelkezésre álló forrásanyagból. Csak annyi bizonyos, hogy a szöveget a nyugati egyházban fogalmazta meg valaki.

20 GHEORGHIU, C.V.: *Apám*, Bakonybél 1998, 24.

21 Vö.: NAGYMIHÁLYI, G.: *Az angyalok. Liturgia és ikon a keresztény keleten*, Kairosz, Budapest 2008, 34-36.

ott állnak a pap körül, s a mennyei erők minden kara ujjong és betölti az oltár közelét Annak tiszteletére, aki ott pihen.”²² Ezzel kapcsolatban tanulságos és sokatmondó számunkra például a szent liturgiának egy papi imádsága és a kerub-ének.

A *kis-bemenet előtti papi imádság* is utal az angyalok liturgikus szerepére, valamint az égi és a földi liturgia összefüggésére: „Uralkodó Istenünk, ki a mennyekben az angyalok s arkangyalok rendjeit és seregeit dicsőséged szolgálatára rendelted, add, hogy a mi bemenetelünk legyen a szent angyaloké is, akik velünk együtt neked szolgálnak és dicsőítik a te jóságodat; mert téged illet minden dicsőség, tisztelet és imádás”.

Még szebb példa a *kerub-ének*, amit a hívők liturgiájának kezdetén énekelnek a jelenlévők: „Kik a kerubokat titkosan ábrázoljuk, és az elevenítő Háromságnak „háromszor szent” éneket ajánlunk, tegyünk félre mostan minden földi gondot; mert a mindenek királyát fogadjuk, kit láthatatlanul hordoznak az angyali rendek. Alleluja, alleluja, alleluja!” *Ivancsó István* magyarázata szerint „ez az ének arra figyelmeztet, hogy a Szent Liturgián jelenlévők az Isten trónusát környező kerubokat képviselik. Úgy kell tehát Istent dicsőíteni, amint azt ők teszik”.²³ Még jobban kifejezésre jut ez a gondolat az előre megszentelt áldozatok liturgiáján, amelyet nagyböjt szerdáin és péntekjein, valamint a nagyhét első három napján végeznek a keleti egyházakban: „Most az égi erők láthatatlanul velünk szolgálnak, mert a dicsőség királya vonul be. Ím, a szentelt titkos áldozat angyaloktól körülvéteik. Élő hittel s szeretettel közeledjünk, hogy az örök élet részesei legyünk!” Az ének szövege itt még jobban kifejezi a valóságot: ezen a liturgián pap már nemcsak a felajánlásra szánt adományokat hozza be ünnepélyes körmenetben, hanem valóban Krisztus Testét és Véré, miközben a nép énekl: „a dicsőség királya vonul be”.

Nyilvánvaló, hogy a liturgikus szövegek tanítása összhangban van a bibliai angelológiával. Az angyalok Isten szolgálatára vannak rendelve. Isten küldöttei, közvetítők Isten és az emberek között, és közbenjáróként is megjelennek. Ha ez általános-ságban véve is igaz, akkor különösképpen is valóságnak tekinthetjük a szentáldozat bemutatásánál, ahol az ég és föld egysége szimbólum által megjelenik előttünk.

Az egyházatyák a liturgikus szövegekhez hasonlóan tanúskodnak az angyalok szentmisén való jelenlétéről. Állításunk igazolására érdemes elemezni legalább az alábbi gondolataikat.

Szent Ambrus azt írja, hogy „az angyal az, aki szolgál, amikor jelen van Krisztus...Ha Krisztus itt van, itt vannak az angyalok is”²⁴ *Aranyászú Szent János* szerint amikor a pap az oltárhoz közeledik, hogy felajánlja a vérontás nélküli áldozatot, „az angyalok körülállják a papot, az egész szentély és az oltár körül a helyiség tele van mennyei hatalmasságokkal, hogy tiszteljék azt, aki jelen van az oltáron”.²⁵ Máshol pedig: „Képzeld el, milyen szentélybe lépsz be. Testet öltve méltónak ítéltetél, hogy a mennyei hatalmasságokkal ünnepeld mindenki közös Urát.”²⁶ „Íme, a királyi asztal.

22 *A papi méltóságról*, VI, 4.

23 *IVÁNCÓS, I.: Görög katolikus szertartástan*, Nyíregyháza 1997, 130.

24 In Lc 1,12; CSEL pp. 28,12kk.

25 *A papi méltóságról*, VI, 4.

26 *ARANYSZÁJÚ, J.: De Incompr*, 4.

Az angyalok szolgálnak ennél az asztalnál. Maga az Úr van jelen.”²⁷ Híres és gyakran idézett *Nagy Szent Gergely* kijelentése is: „A hívők közül ki kételkedhetne abban, hogy a szentmiseáldozatban a pap szavára az ég megnyílik; és Krisztus ezen misztériumában jelen vannak az angyali karok, a legértéktebb dolgok társulnak a legfensébbebbhez, a földiek egybekapcsolódnak a mennyekkel, és a látható a láthatatlannal egy valóságot alkot?”²⁸

Nyilvánvaló, hogy a Sanctus nagyon fontos angelológiai szempontból is. A szentmise állandó része és talán legrégebbi éneke, hiszen már Római Szent Kelemen is utal a liturgikus használatára (1 Kor 34, 5-7). A Serapion-féle szakramentáriumból látjuk, hogy keleten a 4. században már minden keleti liturgiában használták. Nyugaton általánosan csak az 5. században terjedt el az éneklése.²⁹ Kezdetből fogva olyan ének volt, amit a pap és a nép együtt énekelt. A miséző pap, Isten dicsőségének zengésére elégtelen lévén, segítségül hívja az égi (angyalok) és földi teremtmények együttes karát, hogy együtt zengjék a triságiont, amelyet Izaiás próféta látomásának köszönhetünk (6,2-3).

A Sanctus két részből áll. Az első részben az ég angyalai dicsőítik a Szentháromságot, a másodikban („Áldott, aki az Úr nevében jön”) pedig köszöntjük a szentmisében megjelenő megváltó Jézust. Az első részt Izaiás látomásából vette át az Egyház. Izaiás a meghívásával kapcsolatos látomásában tanúja volt annak, amint a szeráfok harsány hangon mondogatták egymásnak: „Szent, szent, szent a Seregek Ura, dicsősége betölti az egész földet!” „Még a küszöbök alapjai is megrendültek harsány hangjuktól, és a templom tele lett füsttel”. A jelenlegi liturgikus szövegünk csak kis mértékben tér el Izaiás e szavaitól.

Hittel valljuk, hogy Isten dicsőségére az angyalok öröktől fogva végzik a mennyei liturgiát. Ehhez a liturgiához csatlakozunk mi a prefáció végén, amikor elénekeljük a Sanctust. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy a szeráfok éneke egyúttal a szent félelem kifejezése is. *J. Danielou* meglátása szerint „leírja a legmagasabb fokú teremtményeknél érzett félelmet a végtelen isteni kiválóság jelenlétében. Ez jobban megérteti az Euchariszta szentségét, amely bevezet bennünket a szeráfokkal együtt a legszentebb Isten jelenlétébe, melyet csak a kenyér és a bor törékeny színe takar.”³⁰

Ahogyan a katekizmus is jelzi (KEK 335), az Egyház tanít még az angyalünnepekkel is. A megújított liturgia is megőrizte a 17. században kötelező jelleggel bevezetett „Őrzőangyalok” ünnepét, de már csak mint emléknapot (október 2.). Legrégibbi az Egyházban Szent Mihály arkangyal ünnepe (szept. 29.), amely tulajdonképpen a római Via Salaria melletti ősi Szent Mihály templom felszentelésének évfordulója. Itália egyes vidékein a 10. század óta volt Gábiel arkangyalnak március 24-én (Firenze), valamint a 11. század óta Ráfáel arkangyalnak október 24-én ünnepe (Ivrea). XV. Benedek 1921-ben e két ünnepet az egész Egyházra kiterjesztette. A zsinat utáni kalendárium-reform óta Szent Mihály ünnepe szeptember 29-én a három főangyal

27 Hom. In Eph., I,3; PG 62,29.

28 *Dialogus* IV, 58.

29 Vö.: JUNGSMANN, J. A.: *A szentmise*, Prugg Verlag, Eisenstadt 1977, 199-201.

30 DANIELOU, J.: *Az angyalok és küldetésük az egyházatyák szerint*, 67-68.

együttes ünnepe lett (Ráfáel és Gábor főangyallal). Az angyalok ünnepein az orációk is tanítják az Egyház hitét: Isten angyalai segítők, akik megőriznek a rossz hatalmától és támogatnak minket az üdvösség felé vezető úton.

AZ ANGYALOK ÉS A SZENTSÉGEK

Az egyházatyák szerint nemcsak az Eucharisziával, hanem a többi szentséggel kapcsolatban is lehet beszélni az angyalok jelenlétéről. A „szentáldozat angyala” mellett többen is szóltak a „kereszttség angyaláról”, aki különleges módon is gondját viseli a katekumeneknek, közreműködik a keresztvíz megszentelésében és jelen van a szentség kiszolgáltatásakor is. Az V. Pál pápa által jóváhagyott *Rituale Romanum* (1614) egyik imádsága kifejezetten is tanítja, hogy az angyal védelmezi és a kereszttség kegyelmének elnyeréséhez segíti a katekumént (*Ordo Baptismi adultorum*, n.17). A keresztügyi szertartás fontos része – még a vízzel való leöntés előtt – az ördögűzés. A bizánci liturgia exorcista imádsága szerint még a jó angyalok is közreműködnek a sátánnak és angyalainak kiűzésében.³¹

Origenész explicite említi az Egyház új tagjainak: „Amikor megkaptad a hit szentségét, a mennyei erők, a szolgáló angyalok, az elsőszülöttek Egyháza volt jelen.”³² *Tertullian* még részletesebben beszél az angyalok szerepéről: „az angyal közbelépése következtében a víz gyógyít, és a lélek a vízben testileg megfürdik” (*De baptismo* 4,5). „A vízben az angyal közreműködésével megtisztulunk, és a Szentlélekre készülünk fel” (6,1). „A kereszttség megítélő angyala a fentről jövő Szentlélek útját egyengeti a bűnök lemosásával, amelyet az Atyába, Fiúba, Szentlélekbe vetett hit eszközöl ki.” (uo.)

Nazianzi Gergely úgy gondolja, hogy „az angyalok dicsőítést végeznek a keresztsegnél a rokonság miatt, ami megvan bennük ragyogó ártatlanságukkal.” (Or., XL., 4). *Alexandriai Didimosz* szerint nemcsak a papok, hanem az angyalok is szolgálnak a keresztsegnél (*De Trinitate*, II). *Jeruzsálemi Szent Cirill* a keresztelendők számára tartott katekizisében az angyalok jelenlétére emlékezteti a katekumeneket: „Immár emeljétek fel lelki szemeiteket. Már az angyali karokra gondolatok, a mindenség trónoló Urára, Istenre, a jobbán vele együtt ülő Egyszülött Fiúra, és a velük jelen levő Szentlélekre, a trónusokra és szolgálattelvő uraságokra, és mindannyiatokra, férfiakra és asszonyokra, akik üdvözültek lesztek. Már szinte betölti fületeket a dallam hangja, amikor fölöttetek, üdvözültek fölött, rázendítenek az angyalok: Boldogok, akiknek bocsánatot nyertek bűneik (*Zsolt* 31,1), amikor ti, mint az Egyház csillagai, ragyogó testtel és fényes lélekkel beléptek.”³³

Szent Ambrus a misztériumokról szóló művében még részletesebben kifejti ezt azoknak, akik a kereszttség felvétele után az Eucharisztia vételére készülnek: „Most elindultatok az oltár felé. Az angyalok néznek benneteket. Láttak benneteket, amint elindultatok, látták, hogy milyen nyomorult volt megjelenésetek és hogy hirtelen mi-

31 Figyelemre méltó, hogy az imádság felsorolja a kilenc angyali kart.

32 In Jos. Hom. IX, 4.

33 3. *katekizis a keresztsegről*, 16.

lyen ragyogó lett. Ezért kérdezték: 'Ki az, aki a pusztából jön elő fehéren?' (Én 8,5, LXX). Még az angyalok is álmélkodnak. Tudni akarod, min csodálkoznak? Halld hát Péter apostolt, aki szerint mi oly ajándékot kapunk, 'amit az angyalok is látni kívánnak' (1Pét 1,12)."³⁴

Nyugodtan mondhatjuk, hogy nem alaptalan az egyházatyák elgondolása. Ha arra gondolunk, hogy a keresztség az újjászületés szentsége, amely által az Egyház tagjai leszünk, akkor valószínűsíthetjük az angyalok jelenlétét. A keresztségben annak a mennyei Jeruzsálemnek lettünk a várományosai, amelynek boldog lakói az angyalok. Ha az angyalok az égben örülnek a bűnös megtérése miatt, joggal feltételezhetjük, hogy örülnek annak is, hogy a bűnös ember a keresztségben újjászületik.

„Éppen így örülnek majd Isten angyalai egy megtérő bűnösnek” (Lk 15,10): ez az állítás az alapja annak a patrisztikus és liturgikus teológiai megfigyelésnek, amely szerint a „bűnbánat angyaláról” is beszélhetünk. A betegek kenetének kiszolgáltatásakor és a keresztyén ember temetésén is megjelennek az angyalok. Ezt látjuk a lélekajánlás szertartásának három imádságában (*Proficiscere anima christiana; Commendo te, Commendatio animae*; OUI 146,147, 149) és temetési szertartás két antifóniában (*Subvenite Sancti Dei és In paradisum deducant angeli*). „Költözzél el, keresztyén lélek, ebből a világból a mindenható Atyaisten nevében, aki téged megteremtett, az élő Isten Fia, Jézus Krisztus nevében, aki érted kínhalált szenvedett, a Szentlélek Úristen nevében, aki kiárad reád! Még ma legyen részed az Úr békéjében, és lakásod Istennél, az ő szent városában, Nagyasszonyunkkal, Szűz Máriával, Isten szent anyjával, szent Józseffel és Isten összes angyalaival és szentjeivel együtt!” (OUI 146).³⁵ Ez az imádság jellegzetesen hangsúlyozza az angyalok világának és az emberi nemnek az egységét és összetartozását. A temetési szertartás római rítusában, a sír megáldásának orációjában még az őrangyal is megjelenik: ”Istenünk, aki irgalmasan örök nyugalommal adsz a meghalt hívek lelkének, áldd meg kegyesen ezt a sírhelyet, és küldd el őrzésére szent angyalodat” (*Ordo exequiarum*, 254).

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző Ajakon született 1952-ben. Az egri Hittudományi Főiskola rektora. Dogmatika és liturgika professzor, a PPKE Hittudományi Karán habilitált egyetemi magántanár. 2014-től a Pápai Nemzetközi Teológiai Bizottság tagja. Pápai prelátus, kanonok. A Stephanus díjat 2012-ben kapta meg. Sok cikke és könyve ismert. Legutolsó tanulmányát 2014/2. számunkban közzétettük. (rektor@eghf.hu)

34 *A szentségekről* IV, 5.

35 A *Proficiscere* imádságot megtaláljuk már a *Sacramentarium Gelasianum*-ban is. Szűz Mária és Szent József említése csak újkori betoldás.

PÉCSI KORNÉL

Az angyalok szerepe a római liturgiában

A Szentírás és a Szenthagyomány egybehangzó tanúságán alapul az angyalok létezése mint hitigazság. A IV. Lateráni Zsinat hitvallása szerint Isten az idők kezdetekor a semmiből teremtette mind egyik, mind másik alkotását, a szellemit és a testit, vagyis az angyalokat és a földi világot; azután az emberi teremtményt, aki részese mindkettőnek, test és lélek összetétele.¹ Az ember szoros kapcsolatát a mennyei lényekkel innen eredeztethetjük, amely nap mint nap megnyilvánul akár tudatos, akár azon kívüli tevékenységünkben. A jelen tanulmányban arra keressük a választ, hogy Isten mennyei teremtményei hogyan jelennek meg liturgikus életünkben, hogyan szolgálják az Ő megváltó tervét és a mi üdvösségünket.

A zsoltáros szerint az angyalok Isten hírnökei, „hatalmas erejűek, akik teljesítik szavát, mihelyt parancsának hangját meghallják” (Zsolt 103,20), a Zsidókhöz írt levélben pedig azt olvashatjuk, hogy „azok szolgálatára küldték őket, akiknek az a hivatása, hogy örököljék az üdvösséget” (Zsid 1,14). Az Egyház életének szinte minden pillanatában jelen vannak, akár az Ige szolgálatát végzi, akár az Eucharisziát ünnepli. Az angyalok égi liturgiája és a földi liturgia között szoros kapcsolat van, a Főpapunk személye köti össze őket. A különbség csupán abban áll, hogy a mennyei liturgia a befejezettséget és tökéletességet tükrözi, az emberi istentisztelet azonban az eszkatológikus várakozással teli remény hordozója.²

AZ ANGYALOK TISZTELETÉNEK EREDETE

„A földi liturgiában annak a mennyei liturgiának előízét élvezzük, amelyet Jeruzsálemben ünnepelnek, a szent városban, ahová zarándokként tartunk, ahol Krisztus, a szentély és az igazi sátor szolgálja ül Isten jobbján”³ – írják a zsinati atyák a liturgikus konstitúcióban. Az ószövetségi időkben gyökerezik az angyalok liturgikus jelenlétének tana is. A találkozás sátrában, majd a jeruzsálemi templomban a Szentek Szentjében elhelyezett frigyláda fölött két kerub hódolt Isten félelmetes jelenléte előtt, amelyet a rabbik sekinának (arámul: lakás, hajlék) hívtak. Az egek Istenének szokásos megszólítása ezért volt a „Te, aki a kerubok között trónolsz”.⁴ Izajás próféta meghívásáról szóló látomásában pedig azt olvashatjuk, hogy hat-hat szeráf áll az Úr mellett, és egyikük így szól: „Szent, szent, szent a Seregek Ura, betölti az egész földet dicsőséggel!” (Iz 6,3).

Az újszövetségi Jelenésekben is kiemelt szerepük van a mennyei lényeknek, nemcsak az apokalipszisben, hanem a liturgiában is. Egyikük az oltár előtt áll, arany tömjénezővel a kezében, hogy a szentek imádságát illatszerek segítségével helyezze az arany oltárra, amely Isten trónusa előtt áll (Jel 8,3-4). A többi angyali kar (fejede-

1 Vö. DS 800

2 Vö. VÁRNAGY A.: *Liturgia*, Lämpás, Abaliget 1999. 27.

3 II. Vatikáni Zsinat, *Sacrosanctum Concilium* konstitúció 8.

4 BOUYER, L.: *Építészet és liturgia*, Agapé, Szeged 2000. 15-16.

lemségek, hatalmasságok, erők, uralmak, trónusok) elnevezése Pál apostol leveleire vezethető vissza, azonban ott már nem találunk róluk részletekbe menő leírást.

A korai keresztény liturgikus építészetet és ikonográfiát is erőteljesen áthatották a bibliai angyaljelenetek, látomások, amelyek a mennyi lények földiekkel való szoros kapcsolatát vagy az isteni hatalmasságot voltak hivatottak kifejezni. Gondolhatunk itt az „angyalok étkezése Ábrahámnál” történetre, illetve a bizánci templomépítészetben elterjedt Krisztus Pantokrátor ábrázolásra,⁵ amelyben az angyalok a Mindenható közvetlen udvartartásaként és szolgálóiként jelennek meg.⁶ A szentképek tiszteletének elsősorban Krisztus tiszteletére kell irányítaniuk figyelmünket. A képrombolás korszakát követően a II. Niceai Zsinat rendelte el, hogy Krisztus, valamint a Szűzanya és a szentek ábrázolása mellett alkalmazni kell a „tisztelendő angyaloknak” képmásait is mind a templomokban, mind magánházaknál.⁷ A festmények, szobrok tiszteletének elterjedése erősen hozzájárult az ún. népi jámborság megerősödéséhez, és ha arra gondolunk, hogy az angyalok felé irányuló tisztelet gyakran megfelelő teológiai alátámasztás nélkül jelenik meg, akkor érthető, hogy a Tanítóhivatal miért óvja a hívők közösségét a torzulásoktól.⁸ Az angyalok – és más, mégoly tökéletes teremtmények – nem vonhatják el figyelmünket az imádásra egyedül méltó Istentől, hanem ellenkezőleg, még inkább fokozniuk kell az iránta érzett hódolatunkat akár a közösségi liturgiában, akár magánimádságainkban. Ha egy képet különleges tisztelet övez, az a kegyelem jele, mivel a nép megemlékezését és hálás tiszteletét fejezi ki valamely eseménnyel kapcsolatban. A tisztelet pedig leggyakrabban imádságban nyilvánul meg, amelyet az Úr ígérete szerint meghallgat (vö. Mt 7,7), „így nő a szeretet, kiterjed a remény s mélyül a keresztény közösség lelki élete”.⁹ Ha kultikus jelentőségük miatt az Egyház meg is áldja a szentképeket – köztük az angyalokat ábrázolókat – az egyházi jogszabályok természetesen határt szabnak a szent képmások, szobrok tiszteletének: az oltáron például nem helyezhetők el, mert az az áldozat bemutatására és az Eucharisztia imáadására van fenntartva.¹⁰ A helyi ordinárius felelősségére van bízva, „nehogy a méltatlan, a babonás vagy téves gyakorlatokat okozó képek tiszteletadásra legyenek kihelyezve”.¹¹

5 Pl. a palermói Cappella Palatina (1143) kupolájának mozaikja, ahol a Pantokrátor büszköt nyolc álló angyal veszi körül

6 TERDIK Sz.: „Az angyali karok ikonográfiája a középkori keresztény Kelet és Nyugat művészetében”, in BUGÁR M. I. – PESTHY M. (szerk.): *Ókeresztény szerzők, kortárs kérdések: Kulturális diverzitás és antropológia*, SzIT, Budapest 2010, 279–282.

7 DS 600

8 Vö. *Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció*, A népi jámborság és liturgia direktóriuma, (2002. május 13.), 239.

9 *Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció*, i. m. 242.

10 Vö. *Pontificale Romanum*, Ordo dedicationis ecclesiae et altaris, Editio Typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1977, cap. IV, Praenotanda, 10.

11 *Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció*, i. m. 244.

AZ EGYHÁZ ÜNNEPLI AZ ANGYALOKAT

A liturgikus év folyamán az Egyház gyakran megemlékezik az angyalokról és az üdv-történetben betöltött szerepükről, de különösen a három főangyal, Mihály, Gábor és Rafael ünnepén, valamint a Szent Őrzőangyalok ünnepnapján. Ezeken a napokon nemcsak a földi és a mennyei liturgia résztvevőiként, hanem az ünnep 'tárgyaiként' gondolunk az angyalokra. Az őrangyalok ünneplése a XVI. században alakult ki Spanyolországban, ahonnan elterjedt egész Európába. A római kalendáriumban 1615-ben vezették be, V. Pál pápa szeptember első vasárnapjára, X. Kelemen pedig a Szent Mihály ünnepe utáni első szabadnapra helyezte az emléknapot, végül Szent X. Piusz intézkedésére a XX. század elején került október 2. napjára az őrangyalok ünnepe. Az Apostolok Cselekedeteinek tanúsága szerint az ősegyház tagjai gyakran megtapasztalhatták az Úr angyalainak közvetlen segítségét (vö. ApCsel 5,17-20; 12,6-11), ezért ma is bizalommal kérjük közbenjárásukat. Nagy Szent Bazil tanítása szerint „minden hívő mellett áll egy angyal, aki őrzi és vezeti az élete folyamán”.¹² Clairvaux-i Szent Bernát pedig azt írja, hogy az ég „mellénk rendeli ezeket az égi lényeket, hogy őrizzenek, tanítsanak és vezessenek minket”.¹³ A szent őrzőangyalok emléknapijának szentmiséjében azért imádkozik az Egyház, hogy az „ő pártfogásukat mindenkor érezzük, és társaságuknak örökké örvendezzünk”, illetve, hogy „szüntelen oltalmukkal megszabaduljunk a jelen veszélyektől, és szerencsésen eljussunk az örök életre”.

A főangyalokat csak 1966 óta ünnepelhetjük egy napon, szeptember 29-én, ugyanis azt megelőzően külön ünnepe volt mindhárom arkangyalnak (március 24.: Gábor, szeptember 29.: Mihály, október 24.: Rafael). A miséző pap a főangyalok napjának collectájában így könyörög: „Istenünk, te csodálatos bölcsességgel elrendezed az angyalok és az emberek szolgálatát. Engedd, hogy angyalaid, akik a mennyben folytonosan szolgálnak neked, itt a földön szüntelenül oltalmazzák életünket.” Az Egyház tehát a liturgiában is azt tanítja, hogy az angyalok és emberek szolgálata közös célra, Isten dicsőségére irányul. A főangyal-szentmise felajánló könyörgése azt kéri Istentől, hogy angyalaival vitesse az ő fölséges színe elé az oltár áldozatát, a postcommunio pedig az angyalok hűségese oltalmában bízik, amely alatt bátran haladhatunk előre az üdvösség útján.

De nemcsak a szentmisében, hanem az Egyház hivatalos imádságában, a zsolozsmában is találkozhatunk az angyalokkal: vasárnaponként és főünnepeken a vesperásban azért könyörgünk Istenhez, küldje el angyalait, hogy őrizzék a békében imádkozókat.¹⁴ A haldoklókat a betegek kenetével vigasztaló pap szintén az égi lényeket hívja segítségül, hogy legyenek a betegségben szenvedők támaszai.¹⁵ Amikor pedig már a földi létből is távoznak keresztény testvéreink, a temetési szertartáson az *In Paradisum deducant te angeli* énekben fohászkodunk, hogy az elhunyt lelkét angyalok kísérjék az örök boldogság felé vezető úton, sírhelyét pedig őrizzék.¹⁶

12 NAGY SZENT BAZIL: *Adversus Eunomium*, III, 1: PG 29, 656.

13 CLAIRVAUX-I SZENT BERNÁT: *Sermo XII in Psalmum „Qui habitat”, 3: Sancti Bernardi Opera*, IV, Editiones Cistercienses, Romae 1966. 459.

14 Vö. Imaórák liturgiája, Befejező imaóra; Vasárnap és főünnepeken a II. Esti dicséret után, „Látogasd meg” könyörgés.

15 Vö. *Rituale Romanum, Ordo unctionis infirmorum eorumque pastoralis curae*, Editio Typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1972., 147.

16 Vö. *Rituale Romanum, Ordo exsequiarum*, Editio Typica, Typis Polyglottis Vaticanis 1969. 50.

A kereszténység legnagyobb ünnepének, a húsvétnek örömeiben is bőségesen osztoznak az angyalok az emberi nemmel. Az *Exsultet* első, bevezető részében így énekel a pap: „*Immár ujjongjon a mennyben az angyalok kórusa, és ujjongjanak az Isten körül szolgáló égi szellemek*”. De miért is kell felszólítani az égi seregeket az ujjongásra, ha ők lényegükből fakadóan folyamatosan Istent dicsérik? – teszi fel a kérdést Dobszay László. Erre azért van szükség – válaszolja meg Szent Ágostonra utalva Dobszay – mert azaz, hogy helyeseljük az angyalok imádó énekét, tulajdonképpen magunkat állítjuk az angyalok kara mellé.¹⁷ Az angyalok Jézus szavai szerint egyetlen megtérő bűnös miatt is örvendeznek, elképzelhetjük tehát, hogy az egész emberiség megváltása milyen boldogsággal tölti el őket, amelynek a húsvéti örömeinkünkhöz társulva adnak hangot az égből. Ahogyan a sírnál a feltámadásról is angyal adott hírt, méltó, hogy a húsvét öröme is tőlük áradjon szét a világmindenségben. Az *Exsultet* első sora angyalokat említ, a második sorban pedig „Isten körül szolgáló égi szellemek” a mondat alanyai, amit a korai fordítók az „*exsultent divina mysteria*” szövegből nem tudtak egyértelműen lefordítani. Ám a legújabb kutatások bizonyították, hogy ez eredetileg „*divina ministeria*” szöveg lehetett, így nyerte el értelmét a mai „szolgáló szellemek” kifejezés a népnyelvi fordításokban, amely az angyalok között is különleges státuszban lévő lényekre – szeráfokra, kerubokra – utal. Megfigyelhető, hogy ezeknek a lényeknek a kiemelése a mennyei udvartartás többi tagja közül nemcsak itt, hanem más liturgikus szövegekben is megtalálható, mint például a *Te Deum* elején vagy a szentmise prefációjában a Sanctus bevezetéseként. A következő sorban, az ünnep súlyát emelendő, az üdvösség harsonájának (tuba salutaris) felzendülését kéri a pap, amelyet szintén angyalok szólaltatnak meg, tehát itt nem az emberi éneket kísérő trombitaszóról van szó. Ezt a korabeli tekercseken fennmaradt *Exsultet*-szövegek és ábrázolások alapján tudjuk biztosan, de gondolhatunk a Mennybemenetel-napi liturgiára is, amelynek viszatérő zoltárverse az „*Ujjongás közt ment föl Isten, az Úr égbe emelkedett harsonaszóval*”.¹⁸ De kiemelhetjük apokaliptikus jellegét is az angyali harsonának, asszociálva a gyászmise-szekvenciaként elterjedt *Dies irae* himnuszra, amelyben szintén nem szerepelnek kifejezetten az angyali seregek, de az ítélet előtt rettegéssel álló világ is a „csodakürt” (tuba mirum) megdöböntő hangját hallja a végső napon.

Sajátos helyet tölt be a katolikus hívek mindennapjaiban az Úrangyala imádság is. Az *Angelus (Domini)* arról az üdvtörténetileg fontos eseményről emlékezik meg, amelynek során a Szűzanya Gábor angyaltól köszöntve értesült az Ige megtestesüléséről. Ez a napjában háromszor elmondott tematikus fohász „egyszerű felépítése, biblikus jellege [...] és a nap különböző szakaszait megszentelő liturgikus ritmusa miatt a húsvéti misztérium nyitánya [...], amely az évszázadok távlatában is változatlanul őrzi értékét és megtartja frissességét”.¹⁹ Az Úrangyalát ünnepélyessé teszi, ha énekelve imádkozzuk, mint ahogy az hazánkban igen elterjedt; sőt kivételes alkalmakkor az angyali üdvözlés evangéliumának felolvasása is fokozhatja áhítatunkat.

17 Vö. BARSÍ B. – DOBSZAY L.: „*Íme, most fölmegyünk Jeruzsálembe*”, Márton Áron, Budapest 2001. 128.

18 Vö. BARSÍ B. – DOBSZAY L., i. m. 129-130.

19 VI. PÁL: *Marialis cultus* apostoli buzdítás. 41.

Mindannyian ismerjük az őrangyalokhoz szóló nem hivatalos, azaz főként a népi jámborság körébe sorolható imádságot, az *Angele Dei*²⁰ fohászt, amely generációról generációra szállva terjed a családok imaéletében. Az őrzőangyalok tisztelete nemcsak imában, hanem tettekben is megvalósult, amikor városok patrónusaivá és egyes testületek védőszentjeivé váltak, tiszteletükre kegyhelyeket, templomokat építettek, himnuszokat költöttek. Az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció népi jámborságról kiadott dokumentumában az alábbi megállapításokat teszi az őrzőangyalok iránti tiszteletről:

„- áhítattal telt hála Istennek, aki az emberek szolgálatába állított ily nagy méltóságú és szent lényeket;

- jámbor és méltósággal telt magatartás, amely a szent angyalok állandó jelenlétének tudatosításából ered;

- a nehéz helyzetekkel szembeni derűs bizalom, mert az Úr az angyalok szolgálatán keresztül is segíti és vezeti a híveket az igazság útján.”²¹

A SZENTMISE ANGYALAI

Noha az angyalok közötti hierarchia inkább elméleti-dogmatikai kérdés, a liturgiával való kapcsolata miatt mégis említést érdemel. Az Ó- és Újszövetség különböző szentírási helyeinek összeolvasásával Szent Ambrus és Jeruzsálemi Szent Círill a IV. században említik először az angyalok kilenc karát, amely felülről lefelé az alábbi tagokból áll: szeráfok, kerubok, trónusok, uralmak, erők, hatalmasságok, fejedelemségek, főangyalok és végül angyalok. Pszeudo-Dionüsziosz tanítása szerint a legnagyobbak, a szeráfok közvetlenül Isten trónja mellett állnak, a rangsor alján lévő ’egyszerű’ angyalok pedig a miséző pappal érintkeznek.²²

Már a szentmise kezdetén, a bűnbánati cselekményben megtaláljuk a mennyei lényeket, amikor a *Confiteor* szövegét mondjuk. A közös gyónás arra készít fel minket, hogy alkalmasak legyünk a szent titkok ünneplésére. Ezt a bűnvallomást úgy kell elképzelnünk, hogy az örök Bíró előtt állunk, akit körülvesznek az angyalok és szentek, akik azzal vádolnak, hogy hűtlenek lettünk a keresztségi kegyelemhez. Mi erre mellünket verve, meghajolva kérjük Isten bocsánatát és a szentek közbenjárását, akik vádlóból immár pártfogóinkká lettek, és ők is értünk esedeznek a Mindenhatónál. Ezt Parsch a *Confiteor* drámájának nevezi.²³ A tridenti misében még csak Szent Mihály főangyal közbenjárását kérték a hívek és a pap is, megemlítve még Keresztelő Jánost, valamint Péter és Pál apostolokat is. A zsinat utáni megújított misekönyvben viszont a közös gyónás szövege is egyszerűsödött, így a Szűzanya neve mellett csak

20 Angele Dei, qui custos es mei, me tibi commissum pietate superna; (hodie, hac nocte) illumina, custodi, rege, et gubernas. Amen.

21 Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció, i. m. 216.

22 Vö. DIÓS I. (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. (I. kötet)*, SzIT, Budapest 1993. 287.

23 PARSC P.: *A szentmise magyarázata – a liturgikus megújulás szellemében*, (ford.: Szunyogh X. Ferenc) Szociális Missziótársulat, Budapest, 1937. 65.

az „összes angyalokat és szenteket” fordulatot találjuk meg a fohászbán, akiknek már nem meggyónjuk vétkeinket, csupán imájukat kérjük.

A szentmisében legplasztikusabb formában a *Gloria* éneklése emlékeztet bennünket az angyalokra, akik a „Dicsőség a magasságban Istennek!” kiáltással köszöntötték az újszövetség hajnalán az imádásra készülő pásztorokat. Ehhez hasonló jelképre már a VII. századi gallikán liturgia leírása is utal, amikor az evangéliumi körmenetben a „*Gloria tibi, Domine!*” diadalkiáltást a betlehemi angyalok üdvözlésére vezeti vissza.²⁴ Az angyalok voltak tulajdonképpen az evangélium (jó hír) első hirdetői is: ezért ma is minden szentmisében arra az ősevangéliumra gondolhatunk, amikor „nagy örömet” hirdetett az Úr angyala a pásztoroknak (Lk 2,10). A Dicsőség gyászmiséken való elhagyása egyes magyarázók szerint abból a megfontolásból is történt, hogy az elhunytak még nem állnak a Bárány trónja előtt, így nem dicsőíthetik őt az angyalokkal együtt.²⁵

A tridenti rítusú szentmisében a celebráns az áldozati liturgiában a tömjénezés alatt négy imádságot mondott el, az első, a tömjén megáldásakor így hangzott: „*Szent Mihály főangyalnak, aki ott állt a tömjént áldozó oltár jobb oldalán, és minden választottadnak közbenjárására kegyeskedjél, Urunk ezt a tömjént megáldani és kellemes illatként elfogadni.*” A már említett, Jelenések könyvében szereplő, mennyei istentiszteletet bemutató látomásra utal ez az imádság is, amely azt a hitet fejezte ki, hogy a szentmise oltára mellett most is ott áll Mihály főangyal és más angyalok.²⁶

A prefáció záró része minden szentmisében átmenet az angyali karok himnuszához, amely lendületet és lelkesedést fejez ki. Parsch Pius szerint olyan, mintha minden angyali kart más helyzetben láttatna, az egyik kar „ujjong, a másik remeg, az egyik imád, a másik dicsóít”. Mi pedig, emberek, csak „nyomorult kis sereg” vagyunk a szárnyaikat suhogtató, Isten fölségét áldó lények mellett.²⁷ Ez a látvány viszont már egészen a *mysterium fascinosum et tremendum* gondolatához visz tovább minket... A már említett angyal-ünnepekre (főangyalok és őrangyalok) külön, közös prefációt is ad a misszálé, amelyben – eltérően a többi szentmise prefációjától – nemcsak a harmadik traktusban szerepelnek az égi teremtmények, hanem a teljes szöveg róluk szól. Ennek a prefációnak a bevezető gondolata is az, hogy az „angyalok tisztelete Isten dicsőségére szolgál”. A szöveg utal arra, hogy Istent angyalaiban és főangyalaiban áldjuk, és bár őket is tisztelet illeti, Isten végtelenül nagyobb náluk. Ezzel gyakorlatilag rövid, de a lényegét magában foglaló teológiai tanítást kapnak a hívők is, amely meg kívánja óvni őket egyes teremtmények túlzott tiszteletétől, ami elvonhatja figyelmüket a lényeges dolgokról.

Az eucharisztikus ima állóképe egyszerre mozgalmas cselekménnyé válik a prefációt követő „Szent vagy” énekében, amelyben a régi liturgiatudósok az Úr virágvasárnapi Jeruzsálembe való bevonulását látták. A *Sanctus* éneklésével kísérik őt útján az angyalok, a *Benedictusban* pedig üdvözlík tanítványai.²⁸ A kozmikus világrend szent

24 Vö. RADÓ P., *A megújuló istentisztelet. Múlt – jelen – jövő.* Ecclesia, Budapest, 1973. 57.

25 Vö. GOFFINE L., *Katolikus oktató és épületes könyve.* SzIT, Budapest, 1903. 925.

26 PARSCH P., i. m. 158.

27 PARSCH P., i. m. 176.

28 PARSCH P., i. m. 169, ill. 177.

himnuszát a legkisebb teremtménytől az angyalok kilenc karán keresztül egészen a szeráfokig énekli minden lélek: *Szent, szent, szent a seregek Ura, Istene*.²⁹ A „seregek Ura” (Deus Sabaoth) kifejezés az eredeti, ószövetségi szóhasználatban Izrael harci seregeit jelentette, amelynek élén Jahve állt hadvezérként. A kereszténység ezt viszonylag korán az angyalok seregeként kezdte el értelmezni, akik között az Úr dicsősége háborítatlan.³⁰ A földi liturgiában mi is „az összes mennyei sereggel együtt énekeljük az Úrnak a dicsőség himnuszát”, amíg „vele együtt mi is meg nem jelenünk dicsőségében”.³¹ Izajás ’hármasszentjét’ a II. századi zsinagógai gyakorlatból vette át az ősegyház, a zsidókeresztény körök közreműködésével. Nincsenek biztos forrásaink, de annyi bizonyos, hogy a IV. századi emlékek szerint keleten már elterjedt a liturgikus triszágion (Szent Isten, szent Erős, szent Hallhatatlan...), nyugaton viszont még az V. században sem mindenhol ismerték a biblikus „Szent, szent, szent...” éneket. Nem szerepelt Hippolytus eucharisztikus imájában sem.³² A Sanctus a kezdetektől olyan himnusz volt, amelyet a nép is énekelt, ezért az ősi sanctus-dallamok „alig többek ünnepélyes recitálásánál.”³³

A Római kánonban a pap az átváltoztatás után szinte közvetlenül ezekkel a szavakkal ajánlja fel az áldozatot: „*Könyörögve kérünk, mindenható Istenünk, szent angyalod vigye áldozatunkat mennyei oltárodra, isteni Fölséged színe elé*”. A liturgiagyagyzók szerint ez az imádság az áldozattal kapcsolatos imádságok csúcspontja, jöllehet kissé titokzatos és homályos. Ez nem is csoda, hiszen a Jelenések könyvének égi oltárral, mennyei liturgiával kapcsolatos fejezetére utal. Másrészt gondolhatunk arra is, hogy az angyaloknak már az ószövetségi időben is egyik feladatuk az volt, hogy az emberek fohászeit továbbítsák az égiek felé: Rafael főangyal maga mondja Tóbiásnak, hogy „amikor imádkoztál, te és Sára, imádságokat Isten fölséges színe elé vittem” (Tób 12,12). Az Egyház az eucharisztikus imában tehát vegyíti ezeket a motívumokat, és bölcsen csak egyes számban a „szent angyalod” kifejezést használja, amely alatt érthetjük akár Mihályt is, az Egyház védőangyalát, vagy éppen saját őrangyalunkat. De olyan magyarázatokat is ismerünk, amelyek szerint itt Krisztusra, a ’legfőbb angyalra’ (az újszövetség angyalára) utal a „sanctus angelus” kifejezés, amit Malakiás jövendöléseire vezetnek vissza, miszerint az Úr elküldi angyalát, hogy elkészítse az utat színe előtt (Mal 3,1).³⁴ A fenti szöveggel kapcsolatban Parsch Pius megemlíti, hogy a IV. századból fennmaradt szövegemlékekben még az „angyalod keze által” formula szerepelt.³⁵

29 Vö. HALÁSZ P.: *Örök liturgia*. Pázmány Péter Elektronikus Könyvtár elektronikus kiadás (<http://www.ppek.hu/k567.htm>), 61.

30 KOVÁCS E. G.: „*Az angyalok éneke – Sanctus*”, in *Tengernek csillaga* (2012) XVII/5. 1-2.

31 II. Vatikáni Zsinat, *Sacrosanctum Concilium* konstitúció 8.

32 Vö. JUNGSMANN, J. A.: *A szentmise – Történelmi, teológiai és lelképásztori áttekintés*. Prugg Verlag, Eisenstadt, 1977. 200.

33 JUNGSMANN, J. A., i. m. 201.

34 Vö. JAKUBINYI Gy.: „Szentek a római szentmiskánonban”, in *Studia Theologica Transylvaniensis* (2009) XII/1. 17.; CHAIGNON, P.: *A pap az oltárnál*, Esztergom 21899. 242.; GOFFINE L., i. m. 918.

35 Vö. PARSC P., i. m. 198.

Az immár átváltoztatott kenyér, az Eucharisztia előképének kezdetektől az ószövetségi manna tartják, amelyet Isten hullatott az égből a pusztában vándorló választott népnek eledelül. A manna így módon szintén az angyalokhoz kapcsolódik, mert a Mózes könyvének későbbi bölcsességi irodalom már az angyalok kenyerének is nevezte (vö. Bölcs 16,20). A Zsoltárokból is több helyen olvashatjuk, hogy az angyalok (erősek) kenyerét ette az ember (Zsolt 78,24-25). A rabbinikus hagyomány tovább színezte a manna-hoz kapcsolódó képzetvilágot, Akiba rabbi szerint a manna a szolgálattevő angyalok tápláléka.³⁶

A NÉPI JÁMBORSÁG ÉS A MENNYEI LÉNYEK

Az angyalok – és más teremtmények – tisztelete az egyes népcsoportokban az évszázadok során hol erősebb, hol gyengébb formában, de mindig megtalálható volt a világban. A liturgiában és a nem hivatalos, jámbor cselekményekben ez a tisztelet gyakran deformációkhoz vezetett. Ilyen példaként említhetjük azt a téves képzetet, amely szerint a földi világ a jó és rossz szellemek (angyalok és démonok) harcának van alávetve, az ember pedig tehetetlenül ki van szolgáltatva ennek a folytonos nyughatatlanságnak. Ehhez társulhat az a torz vélekedés is, amely gyermeki módon minden kis nehézséget a gonosznak tulajdonít, a sikereket pedig az őrangyalnak tudja be. A Tanítóhivatal ezeket a – hívek felelősségét elvitató – nézeteket egyértelműen elítéli, és azzal magyarázza, hogy a hívek kevésbé vannak tudatában az 'igazságok hierarchiájának', ezért gyakran másodrendű közvetítők, mint például az angyalok felé fordulnak.³⁷

Konkrét példával élve, már a középkorban az *abusus missae* kifejezéssel illették a nyilvános istentisztelettel kapcsolatos vadhajtasokat. Ekkoriban ugyanis minden püspök jogosult volt új ünnepeket bevezetni, amelyhez maga íratott miseszövegeket. Így történhetett meg, hogy a 24 vénnek is volt miséje, mivel az apokalipszis ezen szimbolikus szereplőit valós mennyei lényeknek vélték, akikről azt tanították, hogy negyedévente tanácskozást tartanak arról, mi legyen a földiek sorsa.³⁸

A népi jámborság egyes elemeinek túlzásba vitele, mint az angyalok különös tisztelete, együtt járhat a kozmikus és természeti vallásosság felé való elhajlással, amely a kereszténység előtti „kevert vallási tapasztalatok” irányába mozdít el.³⁹ A helyes jámbor vallásosságnak „bele kell helyeznie a Boldogságos Szűzanya, az angyalok, a szentek és a boldogok tiszteletét, valamint a halottak lelki üdvéért mondott imákat a szentek közösségének tágabb összefüggésébe” – tanítja az Egyház.⁴⁰ A vallásos tisztelet, amelyet a szent égi lakóknak és az angyaloknak megadunk, magára a Szentháromságra áramlik vissza és benne végződik – szögezi le XIII. Leó pápa *Divinum*

36 JAKUBINYI Gy.: *A Jelenések könyve eukarisztikus tana a II. Vatikáni Zsinat fényében*, Gloria Nyomda, Kolozsvár, 1999. 29.

37 Vö. *Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció*, i. m. 217, ill. 48.

38 Vö. RADÓ P., i. m., 1973. 90.

39 Vö. *Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció*, i. m. 57.

40 *Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció*, i. m. 84.

illud mundus kezdetű körlevelében.⁴¹ Az Egyház tanításából mindenki számára világossá kell válnia annak, hogy az angyalok „tiszteletére végzett jámborsági gyakorlatok végső célja: az Atya, akitől minden származik és akihez minden visszatér; a Fiú, az egyetlen közvetítő (vö. 1Tim 2,5), aki megtestesült, meghalt és feltámadt, aki nélkül lehetetlen az Atyához jutni (vö. Jn 14,6); és a Szentlélek, aki a kegyelem és a megszentelődés egyedüli forrása”.⁴²

ÖRÖK DICSŐÍTÉS

Az angyalokról való gondolkodás mai világunkban sem hasztalan időtöltés, hiszen ők együttműködnek mindabban, ami a javunkra szolgál.⁴³ Halász Piusz szavaival élve, a liturgiában „Isten trónusa előtt az angyalokkal és szentekkel egyesülve azt tesszük, amit az örökkévalóságon át tenni fogunk, életünk állandó leborulássá magasztosul és zeng a föld és zeng az ég: *Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancto... Dicsőség az Atyának... Dicsőség a Fiúnak... Dicsőség a Szentlélek Istennek...*”.⁴⁴ Az angyalokkal való közös ünneplés tehát már itt a földön is olyan gyümölcsöket teremhet számunkra, amelyek által közelebb kerülhetünk reménybeli mennyei boldogságunkhoz is.

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző 2005-ben szerzett teológiai baccalaureatust a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, majd 2009-ben közszolgálati személyügyi szakértői oklevelet kapott a Budapesti Corvinus Egyetemen. Jelenleg a Pázmány Egyetemen jogi tanulmányokat folytat. 2011 óta a központi közigazgatásban személyügyi igazgatási területen tevékenykedik, emellett a Keresztény Értelmiségiek Szövetségének tagja. Nős, két gyermek édesapja. (kornel.pecsi@gmail.com)

41 Vö. DS 3325

42 *Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció*, i. m. 158.

43 Vö. AQUINÓI SZENT TAMÁS: *Summa Theologiae* I, 114, 3 ad 3.

44 HALÁSZ P., i. m. 10.

BENJAMIN LEVEN

Angyalok – a menny hivatalnokai?

Agamben, Peterson és Schmitt meg a mennyei liturgia

A hatalom modern formáinak forrásait – és ezzel együtt a politika, jog vagy közigazgatás fogalmak eredetét – felfedni, ez az „archeológiai” szándéka Giorgio Agamben olasz filozófusnak az *Uralom és dicsőség* (2007) című művében, amely nagy *Homo Sacer*-projektjének része.¹ Agamben ebben a 20. század első felének két gondolkodójára hivatkozik, Erik Peterson *német teológusra* (1890-1960) és a *háború után* „a Nemzeti Szocialisták koronajogászáként” *rossz hírbe került Carl Schmitt állami jogászra* (1888-1985). Könyvének hatodik fejezetében a hagyományos keresztény angyaltan újraértelmezésével foglalkozik, amelyben az angyalok a „menny hivatalnokaivá” válnak.

Megfontolásai háttérében a jogász Schmitt és a teológus Peterson *közt, a politikai teológia fogalma körül létrejött régi vita áll. Schmitt Politikai teológia. Négy fejezet a szuverenitás tanáról című*, 1922-ben megjelent művében foglalkozik először ezzel a témával.² *Központi témája mintegy kőbe vésve áll a harmadik, döntő fontosságú fejezet kezdetén*: „A modern államtudomány meghatározó fogalmai szekularizált teológiai kifejezések.”³ Schmitt számára a meghatározó politikai kifejezés az *uralkodó*, illetve a *szuverenitás* fogalma. Ez utóbbi Schmitt szerint egy „határkifejezés,”⁴ mert a szuverenitás határhelyzetben mutatkozik meg, mivel – így hangzik Schmitt ellentmondást nem tűrő kijelentése – „szuverén az, aki a kivételes helyzetek fölött dönt”⁵. Tulajdonképpen csak a kivétel fölötti döntés egy politikai döntés. Ezek után gyorsan megteremti a párhuzamot a teológia világával: „A jogtudományban a kivételes helyzet analóg jelentésű a teológiai csoda fogalmával”.⁶ Amint az isteni uralkodó hatalmát a csodában mutatja meg, úgy gyakorolja az állam vezetője politikai hatalmát a kivételes fölötti döntésben. A teológus Erik Peterson kritikája Schmitt politikai teológiájáról teljesen elvi alapokból indul, mégpedig az istenfogalomból. Peterson 1935-ben, *Az egyistenhit mint politikai probléma* tanulmányában nyilatkozott erről.⁷ Számára a döntő pont a Szentháromság dogmája. Peterson szerint mindíg történetek kísérletek az isteni monarchiáról alko-

1 GIORGIO AGAMBEN: *Il regno e la gloria. Per una genealogia teologica dell'economia e del governo*, Homo sacer, II.2 (Vicenza: Neri Pozza, 2007); németül: GIORGIO AGAMBEN: *Herrschaft und Herrlichkeit. Zur theologischen Genealogie von Ökonomie und Regierung*, Homo sacer, II.2, übers. v. Andreas Hiepko (Berlin: Suhrkamp, 2010).

2 CARL SCHMITT: *Politische Theologie. Vier Kapitel zur Lehre von der Souveränität* (München: Duncker & Humblot, 2. Aufl., 1934).

3 *Ibid.*, 49.

4 *Ibid.*, 11.

5 *Ibid.*

6 *Ibid.*, 49.

7 ERIK PETERSON: *Der Monotheismus als politisches Problem. Ein Beitrag zur Geschichte der politischen Theologie im Imperium Romanum*, (Leipzig: Hegner 1935.)

tott elképzelésnek a Szentháromság tanával való összekapcsolására. Mégis, a Szentháromság dogmájának államjogi szerkezetére tett kísérlet kudarcot kellett valljon: szubordinacionizmusban és hasonló „hierarchikus” gondolkodásformákban végződött.⁸ Peterson szilárd meggyőződése, hogy a Szentháromságnak semmilyen megfelelője nincs a földi uralkodásformák közt. Schmitt reakciójára későn került sor, csak Peterson halála után. *Politikai teológia II.* (1969)⁹ című írásában Schmitt ellenkérdéssel válaszol: *létezik tiszta, politika nélküli teológia?*¹⁰ Hiszen maga Peterson dolgozta ki az államjogi kifejezések teológiában játszott hatalmas jelentőségét, amelyek szerint már az Újszövetség nyelvezetében fontosak voltak. Tehát Peterson számára a „dogma”, „szentség” és hasonló fogalmak ne lennének eredetileg jogi természetűek?¹¹

Ezt az összefüggést valójában nem láthatta volna nála tisztábban egy teológus. Peterson *Az egyház* (1929)¹² című értekezésében az egyház-fogalom államjogi eredetének szentel figyelmet: számára az *ekklesia* egy polisz, mégpedig a mennyei város polgárainak gyülekezete, akiknek feladatuk a kultuszban megvalósuló dicsőítés.¹³ A Könyv az *angyalokról*¹⁴, amely a monoteizmusról szóló tanulmánnyal egy évben keletkezett, a templomi liturgia politikai oldalával foglalkozik. Az egyház – mondja Peterson – „a földi és a mennyei polisz között létezik.”¹⁵ Ahogy a profán *ekklesia* az antik polisz intézménye volt, úgy a keresztény *ekklesia* a mennyei város intézményeként értelmezhető.¹⁶ „Miként a profán ekklesia egy földi polisz polgárainak jogi ügyek végrehajtására összejött gyülekezete, hasonlóképpen lehetne meghatározni a keresztény ekklesiát a mennyei város polgárainak bizonyos kultikus cselekményekre (...) összejött gyülekezeteként.”¹⁷ Az angyalok feladata Peterson szerint a dicsőítés és magasztalás, a *Sanctus, Sanctus, Sanctus* szünet nélküli zengése által.¹⁸ Ehhez társul a hálaadás, az *Eucharistia*, amelyre Peterson nagy hangsúlyt fektet. Ez „töri át” a tiszta dicsőítést. Csak a hálaadás *által jön létre a földi és a mennyei kapcsolatának lehetőség a liturgiában: az angyalok ismerik „Isten megnyilvánulását a teremtsében és a megváltásban”, és ezáltal lesz Szent!-kiáltásuk a hála kifejezésévé, Eucharisztiaivá.*¹⁹

Giorgio Agamben az *Uralom és dicsőség* angyalokról szóló fejezetében hangsúlyozza,

8 *Ibid.*, 45.

9 CARL SCHMITT: *Politische Theologie II. Die Legende von der Erledigung jeder politischen Theologie*, (Berlin: Duncker & Humblot, 2. Aufl., 1984).

10 *Ibid.*, 73-74.

11 *Ibid.*, 102.

12 ERIK PETERSON: *Die Kirche*, (München: C.H. Beck, 1929).

13 *Ibid.*, 14-15.

14 ERIK PETERSON: *Das Buch von den Engeln. Stellung und Bedeutung der Heiligen Engel im Kultus* (München: Kösel, 2. Aufl., 1955).

15 *Ibid.*, 11.

16 *Ibid.*, 12.

17 *Ibid.*, 12-13.

18 *Ibid.*, 17.

19 *Ibid.*, 18.

hogy a „politikai” dicsőítés az angyalok létezésének csak egyik oldala. E lét másik oldala az ügyintézés, az „adminisztráció”.²⁰ Szerinte ez teszi az angyalokat „az isteni világkormányzat munkatársaivá” (*gubernatio mundi*).²¹ Agamben Aeropagita Pszeudo-Dénesre és az ő „hierarchiákról” szóló tanítására hivatkozik, amikor azt állítja, hogy az angyalok világa a keresztény hagyományban egyfajta mennyei *ügyintéző-aparátussá* válik.²² Míg Peterson kizárólag az angyalok dicsőítésben megnyilvánuló politikai jellegével foglalkozott, Agamben most adminisztrációs természetükre akarja irányítani a figyelmet. E mögött az isteni uralom (*regnum*) és a világi kormányzás (*gubernatio*) – amelynek az angyalok részesei – közti különbség áll; a politika és ügyintézés közti különbség – görögül: *oikonomia*. Ez Agamben nagy felfedezése az *Uralom és dicsőségben*: nem csupán a földi és a mennyei politika szoros összefüggése, hanem az emberi és isteni közigazgatásé is. A korai keresztény gondolkodásban az *oikonomiáról* alkotott elképzelés Isten háromságának és egységének ideiglenes közvetítésére szolgált.²³ Ugyanakkor a fogalom szorosan összekapcsolódott a Gondviselés fogalmával,²⁴ egy isteni üdvösségterv elképzelésével az emberi történet számára. A keresztény Isten ezzel egy sajátos alakot öltött: „... a transzcendens, ugyanakkor egyetlen és háromságos Isten, aki a világ gondját magára veszi és egy immanens kormányzási gyakorlatot alapoz meg, amelynek földöntúli titka egybeesik az emberiség történetével.”²⁵ E fogalmi stratégia célja Isten léte (az „immanens Szentháromság”) és az ő világban való tevékenykedése (az „ökonómiai Szentháromság”) közti összefüggés fenntartása volt, amely összefüggés Giorgio Agamben szerint folyamatosan összetörni látszott. Agamben meggyőződése, hogy az ökonómia-vitát, amely a valóságban kezdettől fogva meghatározta a Szentháromságról szóló fejtegetéseket, Peterson csak tudatosan fojthatta el.²⁶ Így megpróbálja Peterson *tézisét* – miszerint Isten háromszemélyű *létének a teremtettségben nincs hasonmása – úgy szólván* a gyökereinél elvágni. A hasonlóság ugyanis Agamben számára éppen az isteni *oikonomiában* rejlik. Fejezete végén további felfedezést tesz: Aquinói Tamás a *Summa Theologiae*-ben és *Az első korintusi levél magyarázatában* felteszi a kérdést, mi történik az angyalokkal az utolsó ítélet után. Tamás válasza az, hogy az angyalok tisztségének gyakorlása megszűnik, mivel arra szolgál, hogy az embereket az üdvösségre vezesse.²⁷ Ami az utolsó ítélet után marad, az csupán a dicsőítés – a világi kormányzás *oikonomiája* viszont véget ér.²⁸ A filozófus számára ebben áll a keresztény istenkép Achilles-ina: ha Isten háromságos léte az ő *oikonomiájával* áll kapcsolatban,

20 AGAMBEN: *Herrschaft und Herrlichkeit*, 178-179.

21 *Ibid.*, 179-180.

22 *Ibid.*, 183-184.

23 *Ibid.*, 53.

24 *Ibid.*, 64.

25 *Ibid.*, 69.

26 *Ibid.*, 28.

27 *Ibid.*, 192.

28 *Ibid.*, 194.

mi történik annak megszűnése után?²⁹ Itt a Szentháromság dogmájának egyik alapja inog meg, hiszen „a háromságos ökonómia lényegében a cselekvés és a kormányzás alakja.”³⁰ A dicsőség Agamben számára éppen arra szolgál, hogy „Isten tétlenségének kimondhatatlan formáját eltakarja.”³¹ A dicsőségtől túlragyogott tétlenség emblémája Isten üres trónja.³² Az uralkodó távollevő. A gondviselés, illetve a kormányzás gépezete magától működik. A dicsőség mindig is e tény elkendőzésére szolgált.

De valóban megfelel Agamben az ő kritikájában Petersonnak? Tanulságos a *Könyv az angyalokról* azon fejezeteire is egy pillantást vetni, amelyeket Agamben nem vesz figyelembe. Így Peterson az angyaloknak az Egyház szentségeinek ünneplésénél betöltött szerepével foglalkozik. Patrisztikai és liturgikus szövegek segítségével mutat rá arra, milyen sokrétű „adminisztratív” feladatokat tulajdonítanak itt az angyaloknak: megemlíti őket a keresztelővíz szentelésénél, ahol a víz megszentelődéséről gondoskodnak; a keresztelésnél angyalok vannak jelen és örvendeznek; a keresztség fogadásánál az ember megkapja őrangyalát. Hasonlóak történnek az Eucharisztia ünneplésénél: a Római kánon szerint az áldozati adományokat egy angyal viszi a mennyei oltárra; és sok egyházatya beszél arról, hogy az Eukarisztia ünnepénél angyalok gyűlnek össze az oltár körül.³³ Dicsőítő énekük a legszorosabb kapcsolatban áll az *Eucharistiával*, a hálaadással. Peterson külön hangsúlyozza: „Tehát nem úgy van, hogy az angyalok Szent! kiáltása csupán egy olyan világból hangzik el, amelyben az Örökkévaló trónol; ehhez társul még az angyalvilág tudása Isten megjelenéséről a teremtésben és a megváltásban, amely tudásból a Szent-kiáltás elnyeri rendeltetését, mint Eucharisztia.”³⁴ A dicsőítés nem választható el a hálaadástól, a magasztalás Isten tevékenységére vonatkozik. A megdicsőült Krisztus is hordozza még a sebhelyeket. A trón közepén, amely előtt az angyalok dicsőítése hangzik, áll a feláldozott Bárány (Jel 7,11-17).

Eltérően Agambentől, Peterson számára a földi és a mennyei valóságok közti viszony nem szimmetrikus, mivel Isten hatalma eszkatologikusan semlegesíti a földi hatalmakat. Azáltal, hogy a keletkező kereszténység netán államjogi formákat tulajdonít el, a világi rend relativizálása kezdődik el: „Az Egyház jellegét meghatározza, hogy a keresztények a földi Jeruzsálemet elhagyták és, mivel a földön egyetlen poliszt sem ismernek, amely állandóan fennmaradna, Ábrahám példája nyomán az eljövendő poliszt keresik, amelyet Isten épített.”³⁵ Minden szekularizált ígéret ellenére Peterson az „eszkatologikus fenntartásnak” szerez érvényt.³⁶ Ez azonban azt jelenti: az egyház és annak istentisztelete nem lehet magánügy. A liturgia nem az azonos nézeteket vallók összejövele, hanem nyilvános, ezt tanúsítja az angyalok munkálkodása is benne. A liturgia pedig hatalomformájú. Persze, ha az Isten trónja csak tétlen üresség, amint

29 *Ibid.*, 193-194.

30 *Ibid.*, 195.

31 *Ibid.*

32 *Ibid.*, 292.

33 PETERSON: *Das Buch von den Engeln*, 46-50.

34 *Ibid.*, 19.

35 *Ibid.*, 11.

36 Lásd: KURT ANGLER: *Der eschatologische Vorbehalt. Eine Denkfigur Erik Petersons* (Paderborn et al.: Schöningh, 2001).

erről Giorgio Agamben meg van győződve, akkor liturgia és teológia csak emberi művek, és semmi sem óvja őket attól, hogy emberi hatalomviszonyokat reprodukáljanak, és azokat a mindenkor fennálló rendeket, amelyek a kortársaknak amúgy is elfogadhatónak tűnnek, jóváhagyják. De amikor a trón végül mégis a Bárány trónjaként jelenik meg (Jel 22,3) és ez a liturgiában már most kifejezésre jut, amikor a keresztények Isten cselekvése révén az angyalok dicsőítésébe és hálaadásába be tudnak kapcsolódni, akkor a liturgia egy olyan jogosultságot jelez, amely minden (nem csak állami) hatalom jogosultságának végérvényes határt szab.

Fordította: Both Vanda sa

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző a trieri Német Liturgikus Intézet munkatársa, a Gottesdienst liturgikus lap szerkesztője. Katolikus teológus, aki publicisztikát és kommunikációtudományt tanult. Doktorátust a würzburgi egyetemen szerzett, majd az Aquinói Szent Tamás pápai egyetemen tanult tovább Rómában. (leven@liturgie.de)

Az ókor végéről fennmaradt építészeti alkotások közül talán a keresztelőmedencék érzelmi töltése a legerőteljesebb. Minden bizonnyal azért, mert ez esetben az építmény struktúrája tökéletes összhangban áll a funkcióval: az időszámításunk kezdetén, a Jordán folyó partján született beavatási szertartással. Azok a férfiak és nők, akiknek a számára megszokott, ha nem is mindennapi esemény volt a nyilvános fürdőzés, nehéz, minden kényelmet nélkülöző életük egyetlen kellemetessége, könnyen felfogják a keresztelőmedence jelképes értelmét. A kerek vagy szögletes, néha négykaréjú vagy kereszt alakú medence szépsége s a víztükrön átderengő mozaikborítás is azt sugallta, hogy valami szentségben van részük, s az alámerülés után a szellemük éppúgy újjászületik, ahogyan a nyilvános fürdőkben a testük, és amikor felöltik tiszta, fehér ingüket, a levetett régi ruhával együtt a régi ember is ott marad, minden bűnével, a keresztelőmedence partján.

Serge Lancel: Szent Ágoston, Európa Kiadó, Budapest, 2004, 190.

JANKA FERENC

A szent angyalok és a görög liturgia

„Ezekkel a boldog seregekkel...”

A címadó mondatrészlet Aranyszájú Szent János és Nagy Szent Bazil liturgiájának anaforáját vezeti be és a boldog mennyei seregekhez való csatlakozásra buzdít. Amikor a mai, még magát hívőnek valló ember is, az angyalokról hall, inkább zavarba jön, s nem is tudja, hogy léteznek-e egyáltalán, vagy a szentírási és teológiai hagyomány valamilyen szimbolikus beszédmódjához tartoznak-e inkább. S ha el is fogadja, hogy angyalok vannak valamiként, arra a legkevésbé gondol, hogy ezek az angyalok vajon létükben és tevékenységükben beteljesültek, boldogok-e. Ezért mielőtt figyelmünket közvetlenül a bizánci liturgia angyaltanára irányítanánk, célszerűnek tűnik legalább egy rövid ismeretelméleti kitekintést és helyztfelmérést végezni.

ISMERETELMÉLETI PRELUDIUM, AVAGY A MÍTOSZTALANÍTÓK MÍTOSZTALANÍTÁSA

A természet erői és törvényei *ismeretének* köszönhetően a szellemekbe és démonokba vetett hit eltűnt.¹ Bultmann kijelentése, amely mítoszتانítási programjának a jó és gonosz szellemekre vonatkozó alkalmazása, a természet „erőinek és törvényeinek” adekvát ismeretét feltételezi. Olyan naiv és kritikátlan bizalommal vélelmezi ezt az „ismeretet”, mint a 19. század végének konzervatív fizikusai, akik azt gondolták, hogy „a fizika fontosabb alaptörvényeit és tényeit már mind felfedezték, és az alapok oly erősek, hogy az a lehetőség, hogy új felfedezések valaha is kiszorítsák őket, rendkívül távolinak látszik. A jövő felfedezései az eredményeket legfeljebb a hatodik tizedes jegyben befolyásolhatják.”²

Ezzel szemben a modern fizikának az anyaggal kapcsolatos felismerései (relativitáselmélet, kvantumfizika), az emberi megismerés elvi korlátjainak belátása (a heisenbergi határozatlansági reláció), a matematikában a Gödel elv, olyan új távlatokat nyitottak meg magában a természettudományos gondolkodásban is, amelyeknek a bölcséleti és teológiai konzekvenciái még csak nagyon kevésbé mentek át a köztudatba. Úgy tűnik, hogy a modern fizika felismerései, legalábbis egyelőre éppoly kevésbé változtatták meg korunk emberének az anyagi valóságról alkotott fogalmát és hozzá való viszonyát, mint a csillagászat kopernikuszi fordulata azt a bennfoglaltan továbbra is geocentrikus szemléletet tükröző hétköznapi élményt és nyelvi kifejezést, hogy a nap felkel és lenyugszik.

1 BULTMANN, R.: *Kerygma und Mythos I*, Hamburg/Bergstedt 1954, 17-18. Idézi PUSKÁS, A.: *A teremtés teológiája*, Budapest/SZIT 2010, 317.

2 HOLTON, G.: *Thematic Origins of Scientific Thought* (Kepler to Einstein) Cambridge Mass./Harvard University Press; 1973, 104. idézi SIMONYI, K.: *A fizika kultúrtörténete* Budapest/Gondolat 1986³, 371.

Így nem meglepő, hogy mindmáig széles körben hat az a naiv optimizmus, amely az emberléptékű, érzékelhető anyagi világot a valóság egészének véli, a valóság töredékének köznapi ismeretét pedig a teljes valóság ismeretének tartja, magabiztosan állítva ennek alapján az érzékfeletti dolgok és Isten létének, valamint megismerhetőségének a lehetetlenségét.

Pedig az ismeretelméleti probléma nem újkeletű, a gondolkodás történetének nagyjai mindig is tudatában voltak. Pascal például így fogalmaz:

„Két végtelen közé szorítva élünk, ez a mi világunk. Ezért távol állunk a teljes tudástól és a teljes tudatlanságtól is. Mert képtelenek vagyunk felfogni, mi a test, még kevésbé értjük, hogy mi a szellem, és azt értjük a legkevésbé, hogy egyesülhet a szellem a testtel. Ez számunkra a legnagyobb talány, és mégis ez maga az ember. *«Modus quo corporibus adhaerent spiritus comprehendere ab hominibus non potest, et hoc tamen homo est».*”³

Pascal, Szent Ágostonnak az „Isten városa” című művéből vett zseniális belátást fejt ki. Az itt megfogalmazott apofatikus filozófiai gondolatláncot a negatív teológia értelmében a hit összefüggésében is folytathatjuk. *Nem tudjuk, hogy ki az ember, még kevésbé tudjuk, hogy ki az Isten, a legkevésbé pedig azt tudjuk, hogy miként kapcsolódhat az ember az Istenhez, ámde mégis ez Jézus Krisztus.*

Nem szeretnénk ezzel az agnoszticizmus malmára hajtani a vizet, inkább fogalmaink heurisztikus értékének túlbecsülésétől szeretnénk óvni. Isten megismerhetőségével kapcsolatban a Szentírásban is megtaláljuk ezt a kettősséget. A Biblia egyrészt hangsúlyozza, hogy Istennek a teremtményekből való felismerhetősége emberi alapadottság, de megőrzi Isten transzcendenciájának titok jellegét is. A hagyomány a negatív teológiába illeszti ezt a gondolatot: Isten, mint Isten éppen úgy ismerhető meg, mint akinek lényege megismerhetetlen marad. Az I. Vatikáni Zsinat azt hangsúlyozza, hogy Isten az értelemmel és a kinyilatkoztatásból megismerhető (DH 3004); A II. Vatikáni Zsinat (DV I.) Isten Jézus Krisztusban megvalósult önközlésére helyezi a hangsúlyt.

A keresztény bölcseletnek és a teológiának mindig is az volt, ma pedig kiváltképp az a feladata, hogy az emberben feltörő istenkérdést Isten felé közvetítse, aki az őt körülvevő sötétséget szeretete által le akarja győzni. Eközben vitázniuk kell egy „aporetikus” agnoszticizmussal, amely ebből a sötétségből az egész világ teljes abszurditására következtet, és egy banális agnoszticizmussal, ami ugyan sejti, hogy valamiféle „felsőbb lény” létezik, ennek azonban a konkrét életvitelében nem akar jelentőséget tulajdonítani.⁴

3 PASCAL, B.: *Gondolatok*, Budapest/ Gondolat 1978 33. [*Szent Ágoston: De civitate Dei – Isten államáról* XXI.10.]

4 BEINERT, W. (Szerk): *A katolikus dogmatika lexikona*, Vigilia/ Budapest, 2004, 39. (A továbbiakban Beinert.)

A BIZÁNCI ANGYALTAN ALAPJAI

Az angyalok létét a vallástörténet és a bibliai kinyilatkoztatás is számos módon tanúsítja. Nevük a Szentírásban (héber: mal'ak, görög: angelosz) nem természetüket, hanem szerepüket jelzi; jelentése: „hírnök, küldött”. Az angyalok szolgáló lelkek, azok szolgálatára rendelve, akik majd öröklük az üdvösséget” (Zsid 1,14). Titokzatos világot alkotnak, amely túlesik emberi felfogásunkon. Létezésük sehol sem kérdéses a Bibliában; de a rájuk vonatkozó tanítás bizonyos fejlődést mutat, említésük és ábrázolásuk módja pedig föltételezi a vallásos szimbolika forrásaihoz való állandó folyamodást.⁵

Liturgikus szempontból alapvető meggyőződés, hogy bensőséges kötelék fűzi össze a földi világot az égivel; ott fenn az angyalok örök liturgiát ünnepelnek (Jel 4,8-11), ezzel egyesül ideleln az Egyház liturgiája. Természetfeletti lények jelenléte vesz bennünket körül; az Apokalipszis látnoka ezt a hagyomány megszentelte szokásos nyelven fejezi ki. Részünkről tiszteletet követel (vö. Józs 5,13kk; Dán 10,9; Tób 12,16) amit sohasem szabad összetéveszteni az imádással (Jel 22,8k). Meg kell szüntetni tehát az angyalok túlzott kultuszát, amely ártana Jézus Krisztusénak (Kol 2,18).

Ezek a biblia kifejezett állításai. Noha az angyalok ábrázolásával kapcsolatban feltehető kérdések jogossága tagadhatatlan, egy bizonyos: bármi legyen is annak a szellemi világegyetemnek a természete és szerkezete, amely körülveszi Istent és végrehajtja terveit, Krisztusnak, a világ Urának és Üdvözítőjének való alárendeltsége által találja meg helyét a teremtés és megváltás isteni tervében. Ezáltal lép be a keresztyény hit és a liturgia birodalmába.⁶

A TEOLÓGIA HÁRMAS ÚTJA ÉS AZ ANGYALTAN

Bultmann mítosztalanítási kísérlete arra az ismeretelméleti veszélyre hívja fel a figyelmet, hogy milyen következményekkel jár egy kor uralkodó értelmezési mátrixának, paradigmájának kritikátlan átvétele. Az ó- és újszövetségi Szentírás és benne az angelológia éppen arról tanúskodik, hogy amikor a szent szerzők más vallási hagyományokból vesznek át elemeket, akkor a tudatos válogatás, megkülönböztetés és megtisztítás műveletét is végrehajtják.⁷ Ez a titokzatos belső kritériumrendszer a sugalmazó Lélek megvilágító adománya, az igazság, a kinyilatkoztatás fénye.

Hasonló módon vezeti az értelem és a hit fénye az Istenről és a nem anyagi világról szóló beszéd hármasság útján a teológust és az imádkozó embert. A keleti teológiában az 5. század végének nagy keresztyény újplatonikusa, akit máig Dionüsziosz Areopagitész álnéven olvasnak és idéznek, honosította meg az apofatikus teológiát, ami a keresztyény nyugaton az analógia tanaként honosodott meg. Dionüsziosz negatív teológiáját az (új)platonizmus határozza meg, amelyben a valóság ősalapja mindig fontosabb a dolgokat részekre bontó és meghatározásukra törekvő gondolkodásnál, mert így

5 LÉON-DUFOUR, X. (szerk): *Biblikus teológiai szótár*, SZIT/Budapest, 1986, 61.

6 Vö.: Uo. 64.

7 PUSKÁS A.: *A teremtés teológiája*, SZIT/Budapest, 2010. 76. (A továbbiakban Puskás).

lép elő a megkülönböztető és behatároló beszéd számára elérhetetlen „lényegfeletti” (hüperouszion) Egy és Mindenegész. A gondolkodás és a beszéd ráhangolódását az elgondoltra és a kimondottra túl kell, hogy haladja a gondolkodó és a beszélő „misztikus egyesülése” az Egy valóságával, azzal a henóziisszal (egyesüléssel), amelyre akkor készülünk fel, ha magunkat Istennek tetsző tisztasággal és szentséggel a felsőbbrendű ragyogáshoz „hozzáalakítjuk” (Div. Nom I 1.), azért, hogy belemerülhessünk a boldogsággal teli hallgatásba.⁸

A teológiai megismerés számára ebből egy háromlépéses eljárás következik:

1. Egy pozitív teremtményi tulajdonságnak (pl. *bölcsesség*) a teremtmény teremthöz való hozzárendeltsége miatt Istenről is pozitívan állíthatónak kell lennie. (*Katafatiké theologia, via affirmationis állítás útja*.)

2. A konkrét teremtményi megvalósulási módot azonban Isten transzcendenciája miatt tagadni kell (az Isten *nem bölcs*, vagyis nem úgy bölcs, ahogy a teremtmények). Ez az *apophatiké theologia, via negationis, a tagadás útja*.

3. Ez a tagadás azonban csak a végtelen és minden teremtménységet felülmúló valóságra akar bennünket figyelmeztetni (Isten *végtelenül bölcs és egészen másként bölcs, mint ahogy azt mi el tudjuk gondolni*). Ez a *henóziisz*, egyesülés, a teológia csúcsa, vagy a *via eminentiae*, a fokozás útja.

„Mert mindent jogosan állítunk Istenről, és végigtekintve az összes létmódokon, magasztaljuk Istent, mint azok közös alkotóját, mégis az Istenről szerzett legistenibb tudás az, amit nem-tudásban ismerünk fel, a szellemfölötti egyesülésben” (Div. Nom. VII 3).⁹ Egyedül a megnevező dicsőítés köti össze megfelelő módon a három utat: ez mutatja fel Istent, mint a létezők feletti arkhét, aki minden létezőben benne van, mégis végtelenül különbözik a pusztán létező dolgoktól. Ez a nyelv a szeretők, a rajongók nyelve. Ez az a hely, ahol a hallgatást kell gyakorolnunk, mégsem némulhatunk el.¹⁰

Az állítás, a tagadás és fokozás eme három lépésének mindig együtt kell járnia. Az eljárás lelke itt a *via negativa*, ez ugyanis arra a megvalósultságra utal, ami csak Istennek sajátja. Ez a beszédmód tehát éppenséggel nem Istent adja a kezünkre, hanem minket vonz feléje. Az analógia a teremtésben a hit ösvényének analógiájához vezet, amelyben az Atya Fia által a Szentlélekben önmagához vezet a embereket: a Fiú az út, a Lélek ajándéka pedig a közösség.¹¹

Az angyalok létéről, tulajdonságairól, személyességükről kapcsolatos elmélkedés sem kerülheti meg a hármas út szabályait. Akkor sem, ha az előzőekben láttuk, hogy a Szentírás kijelentései nem közvetlenül az angyalok létezésének az állítására vagy természetük leírására irányulnak, hanem Istenhez, Jézus Krisztushoz, az egyházhoz és az emberekhez való viszonyukat s az üdvösség történetében játszott szerepüket tanúsítják. Eszerint az angyalok Isten teremtett szolgálóiként az ő dicsőségét hirdelve, Krisztusnak alárendelve, az Úr által megbízva és emberekhez küldve, ez utóbbiak

8 WERBICK, J.: *Prolegomena* 26. In Schneider Th. (Szerk.): *A dogmatika kézikönyve 1 Vigilia*/Budapest, 1996.

9 WERBICK, 27.

10 U.o.

11 BEINERT, *Analógia* 40.

védelmében és vezetésében teljesítenek feladatot.¹²

Az analógia útján az emberi gondolkodás mindig saját elégtelenségével is szembe-sül. Hiszen fogalmaink egy olyan gondolkodás tartozékai, amelyek a teremtett léte-zők lehatárolható sajátos lényegére vonatkoznak. Ha például a személyes lét kérdését vetjük fel, akkor az értelemmel és akarattal rendelkező, vagyis szeretetre képes lények lét-titkának bensejébe jutunk. Az emberek, az angyalok és az Isten személy-volta – természetesen exponenciálisan növekvő fokozati és minőségi különbségekkel – végső soron a Szentháromság titkába vezet. Az egy lényegben háromszemélyű Isten, aki minden személyesség csúcsa, forrása és mintája sajátos valóságát ajándékozó, elfoga-dó és túláradó szeretetként kellene felfognunk. Milyen módon és milyen mértékben részesülhetnek az emberek és az angyalok a végtelen személyes Szeretet e titkában, egységében és relacionalitásában? Nyilvánvalóan minden próbálkozás, minden ana-lógia, modell és paradigma bírálható. Megfordítva azonban, a mindezeket felhasználó teológiai fejtegetések, esetünkben a bizánci liturgia angyaltanának néhány aspektusa, reményeink szerint azt teszik lehetővé, hogy ennek az emberi hitet és a hitből élt éle-tet tápláló, termékenyítő és elevenítő isteni misztériumnak legalább néhány szikrája felragyoghasson.¹³

A BIZÁNCI TEOLÓGIA ANGYALTANA

A bizánci angyaltan¹⁴ a görög atyák teológiáját folytatja. Szemléletét Pszeudo Areopágoszi Dénes felfogása, valamint a monofizita és monotheléta áramlatokkal szemben küzdő Maximosz hitvalló határozza meg. Összefoglalása Damaszkuszi Szent János A tudás forrása (Pégé gnószeosz) című munkájában található. Sztudita Theodor híres „Beszéd az angyalokról” (PG 99,729-747) írása a patrisztikus tanítást ismétli meg, különleges hangsúlyt helyez arra, hogy az angyalok Isten „energiákkal” vannak eltelve.

Döntő mozzanata a *Krisztusközpontúság*. Mint minden teremtmény, az angyalok is a Pantokrátor Krisztus, az egész teremtés Urának alárendeltjei. Így magyarázza Sztudita Theodor Krisztus régebbi fenségcímét a „nagy tanács angyala” (PG 99,741D). Az angyalok Krisztus szolgálatában állnak Mária örömhírvételétől a mennybemenetelig, és tovább szolgálnak neki a mennyben.

Ekklezológiai szempontból az angyalok és az egyház összetartoznak az Isten di-csőségeinek országában. Bennük hatékonyan jelen vannak isteni erők vagy energiák, bennük felismerhetők és tiszteletreméltóak. Csak egy egyház van, ami átfogja az eget és a földet, az angyalokat és az embereket. Az angyalok ezért az egyházban is tevé-kenyek, mindenekelőtt a liturgiában, a szentségekben, az Istenhez felemelésben, a szentek halálában. Az Egyház és az angyalok egyszersmind a hívek eszkatológikus átváltozásának ikonjai is.¹⁵

12 PUSKÁS, 76.

13 BEINERT: *Szentháromságtan*, 542.

14 *Theologische Realenzyklopädie*, Walter de Gruyter/Berlin-New York 1982, Bd. IX.

15 (A továbbiakban TRE). Byzantinische Angelologie 602-603.

A KERESZTSÉG SZENTSÉGÉNEK ANGELOLÓGIAI VONATKOZÁSAI

A szentségek közül a keresztség szentségének bevezető szertartásában a jelöltek közé való felvétel fontos része az „Imádságok a gonosz szellem kiűzésére”. Ennek során végzi a pap a következő imát, amelyben a legfontosabb mozzanat Krisztus győzelmének hangsúlyozása a gonosz felett, akinek erejében a pap a sátánt távozásra kényszeríti.

„Sátán, megfedd téged az Úr, ki e világra jött, hogy zsarnokságodat lerontsa s az embereket kötelekedtől megszabadítsa; ki a keresztfán az ellenséges erőket legyőzte, amikor a nap elsötétiült, a föld megrendült, a sírok megnyíltak s a szentek testei föltámadtak; ki halálával megtörte a halált és megsemmisítette a halálbirodalom uralkodóját, azaz téged, sátán. Kényszerítelek Istenre, ki megmutatta az élet fáját s annak megőrzésére kétélű, tűzes karddal kerubokat rendelt, légy kitiltva és távozz el: annak nevére kényszerítelek, ki a tenger színén mint szárazon járt s a szélvésznek parancsolt, kinek tekintete kiszárítja a vizek mélységét és fenyítése elemészti a hegyeket; mert most is ő parancsol neked általunk. Vissza ne térj, ne találkozzál vele, ne környékezd őt sem éjjel, sem nappal, sem reggel, sem délben, hanem menj a te földalatti országodba az ítélet meghatározott napjáig. Félj a kerubokon trónoló s a mélységbe látó Istentől, akitől rettegnek az angyalok, arkangyalok, királyi székek, uralmak, fejedelemségek, erők, hatalmasságok, a sokszemű kerubok és a batszárnnyú szeráfok; kitől reszket az ég, a föld, a tenger és minden, ami bennük van. Menj ki, távozzál Krisztus Istenünknek e megjelölt s újonnan választott harcosától. Annak nevére kényszerítelek, ki a szelek szárnyain jár, s angyalait égő tűzzé teszi. Menj ki, távozzál e teremtményből minden erőddel s angyalaiddal együtt. Mert megdicsőítettett az Atya és Fiú és Szentlélek neve, most és mindenkor s örökkön örökké. Amen.”¹⁶

Az ember életét személyesen kísérő angyalra vonatkozó hit tanúja ugyanezen imasor harmadik imájának részlete:

„Adj életéhez fénylő angyalt, ki megmentse őt minden ellenséges cselvetéstől, bántalmaktól, a déli gonosz támadásától (Zsolt 90,6) s a tisztátalan gondolatoktól”¹⁷

Itt az áldozópap + alakban háromszor a keresztelendő homlokára, szájára és mellére lehel s mindannyiszor mondja:

„Úzz ki belőle, szívében fészkelő s rejtőző minden gonosz és tisztátalan szellemet!”

A szertartás szimbolikus mozgással egybekötött eleme, a fizikai „metanoia”. A görög szó jelentései: megfordulás, megtérés, a gondolkodásmód átalakítása. A szertartás a templom előcsarnokában zajlik. Gyermekek keresztelése esetén a görögkatolikus gyakorlatban a szülők és a gyermeket tartó keresztszülők vesznek részt benne. A gonosznak ellentmondó kijelentést a kijárat, azaz nyugat felé fordulva kell megtenni. A napnyugat az elmúlás, a halál a sötétség birodalmának jelképe. A Krisztussal való egységet és az istenségbe vetett hitet kifejező hitvallást napkelet felé fordulva kell

16 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv (Euchologion)*, SzIT Budapest, 1964. 5-6. (A továbbiakban *Szerkönyv*).

17 *Szerkönyv*, 7.

elmondani. A felkelő nap a feltámadó Krisztus szimbóluma. A hagyomány szerint Krisztus napkelet felé távozott a mennybe és innen jön el majd az ég felhőin, ítélni élőket és holtakat. A keletelt templom az egyház eszkatologikus várakozásának a jelképe is. Rómában a Forum Romanum melletti Szent Kozma és Damján ókeresztény bazilika 530 körül keletkezett apszismozaikja, ami Krisztust ábrázolja, amint eljön az ég felhőin, ékes tanúja ennek a kozmikus szimbolikának.

Az áldozópap nyugat felé (keletelt templomnál a kijárat felé) fordítja a keresztelendőt s háromszor kérdezi tőle:

Kérdés: Ellene mondasz-e a sátánnak, minden cselekedetének, minden szolgálatának s minden kevélységének?

Felelet: Ellene mondom.

Kérdés: Ellene mondottál-e a sátánnak?

Felelet: Ellene mondottam.

A keresztelendőt kelet felé visszafordítva kérdi:

Áldozópap: Egyesülsz-e Krisztussal?

Felelet: Egyesülök.

Áldozópap: Egyesültél-e Krisztussal?

Felelet: Egyesültem.

Áldozópap: Híszel-e benne?

Felelet: Híszek benne, mint királyban és Istenben.

A Nikaia-Konstantinápolyi hitvallás elimádkozása közben vonulnak be a templomba, amit Isten egyetemes üdvözítő szándékát hangsúlyozó mondat követ: „Áldott az Isten, aki azt akarja, hogy minden ember üdvözüljön és az igazság ismeretére jusson (1Tím 2,4), most és mindenkor és örökkön örökké. Ámen.”¹⁸

Az őrangyalokra vonatkozó hit további tanúja a „Lakóházak megáldása (Vízkereszt táján)”, közkeletű nevén a házszentelés szertartásából a papi ima következő részlete:

„Állítsd melléjük őrangyalodat, hogy őket minden szükségűtől, szorongatástól, csapástól, testi-lelki betegségtől és kártól megóvjai!”¹⁹

A keresztelés szertartásában fontos szerep jut tehát a jó és gonosz angyaloknak. Az ördögűzés egyházi szolgálata csakis Istennek a gonosz felett aratott végérvényes, de az emberi sorsok szempontjából még nem lezárt győzelme hitében lehetséges.

AZ EUCHARISZTIKUS LITURGIÁK ANGYALTANA

A bizánci liturgiaalakítás két fő áramlata a Jézus élete- és a mennyei liturgia-szimbolika. A Jézus élete-szimbolika különösen a proskomídia rítusaiban, a megtörésben és az összevegyítésben, az adományok oltárra helyezésében és a zeon használatában jelenik meg. A mennyei liturgia-szimbolika a kis bemenetet és a Triságiont kísé-
 18 *Szerkőnyv*, 8.
 19 *Szerkőnyv*, 183.

imákban valamint a kerubénekben és az anaforában jelenik meg.²⁰ Az angyalok elsősorban a mennyei liturgia szolgálattevőiként kapnak aktív szerepet az Isten dicsősége előtti hódolatban. A diákónus szolgálata is a mennyei angyalok láthatatlan szolgálatának látható megjelenítése.²¹

A bizánci angyalisztületet az a szemlélet jellemzi, hogy a földi liturgia annak a mennyei liturgiának a képmása, amit az angyalok Isten trónja előtt végeznek. Arany-szájú Szent János és Nagy Szent Bazil Liturgiái felfoghatóak úgy is, mint egy „eleven” angyltan. Ebből a szempontból csak kis mértékben térnek el. Az évente tíz alkalommal végzett Bazil-liturgia ebből a szempontból is bővebb.

A proskomidiában a pap megemlékező részecskéket helyez a diszkoszra: először a Krisztust jelképező bárányt (nagy négyszög alakú, kereszt alakban bemetszve), aztán az Istenszülő tiszteletére (a bárány jobbán, háromszög alakú részecske), majd a Bárány bal oldalán „a drága és elevenítő kereszt erejére” emlékeztető részecskét. Csak ezután következik a „*Tiszteletre méltó mennyei erőknek*” emlékeztetőre helyezett részecske. Itt nemcsak a róluk való megemlékezés ténye figyelemreméltó, hanem az a rangsor is, amiben a Bárányt, az Istenszülőt és az életadó keresztet követik, az összes többi szentet pedig megelőzik, közvetlenül Keresztelő Szent Jánost, majd Péter és Pál apostolokat és a többi apostolt.

Az evangélium jó hírével körbejáró Krisztust jelképező kis bemenet imája az egyház liturgiáját úgy mutatja be, mint jelképes részvételt, sőt, akár mint közvetlen részvételt az angyalok mennyei liturgiájában²².

„Uralkodó Úristenünk, ki a mennyekben az angyalok és arkangyalok rendjeit és seregeit dicsőség szolgálatára rendelted, add, hogy a mi bemeneteliünk legyen a szent angyaloké is, akik velünk együtt neked szolgálnak és dicsőítik a te jóságodat; mert téged illet minden dicsőség, tisztelet és imádás, Atya, Fiú és Szentlélek, most és mindenkor s örökkön örökké. Amen.”²³

Ezt követi a Triságiont megelőző papi csendes ima, a teremtő, és irgalmas Isten előtti hódolat, aki az embert arra méltatja, hogy bekapcsolódjon az angyalok dicsőítésébe és imádatába, hogy testét és lelkét megszentelje, és szentségben szolgáljon neki:

„Szent Isten, ki a szentekben nyugszik, kit a szeráfok háromszorszent hangon énekelnek, a kerubok dicsőítenek és az összes mennyei erők imádnak; ki a nemléből mindeneket lét-

20 TAFT, R. F. – SCHULZ, H. J.: *A bizánci liturgia*, Bizantinológiai Intézeti Alapítvány/Budapest, 2005, 429.

21 *Lexikon für Theologie und Kirche*, Herder/Freiburg-Basel-Rom-Wien, 1995, Bd. III. 651.

22 SCHULZ, H.-J.: *A bizánci liturgia*, Hitbéli tanúbizonyság és szimbolikus forma, 183.o. Érdekes liturgiafejlődési mozzanat, hogy amíg Dénes még a liturgia végzése során is fenntartja azt a hierarchikus távolságot, ami az egyházi szolgálatot végzőket a mennyei angali szolgálattevőktől elválasztja, addig Hitvalló Maximosz kiemeli, hogy a hívek angyalokkal azonos méltósággal rendelkeznek az Eucharisztia során.

23 *A Görög Szertartású Katolikus Egyház Szent és Isteni Liturgiája*, A legszentebb áldozat bemutatását megelőző imákkal s isteni tiszteletekkel kiegészítve, Jóba Elek Könyvnyomdája/Nyíregyháza, 1920 (A továbbiakban *Liturgikon*) 116.

rehozta, ki az embert képedre és hasonlatosságodra teremtetted és minden adományoddal felékesítetted; ki a tehozzád esedezőknél bölcsességet és értelmet adsz, és meg nem veted a bűnöst, hanem üdvösségére bűnbánatot rendeltél; ki bennünket, alázatos és érdemtelen szolgálodat arra méltattál, hogy ezen órában is oltárod dicsősége előtt álljunk s neked a tartozó imádást és dicsőítést felajánljuk; tenmagad, Urunk, fogadd el bűnös ajkainkról a háromszorszent dicséneket. Tekints reánk jóságoddal. Bocsd meg minden szándékosan vagy akaratlanul elkövetett vétkeinket. Szenteld meg lelkeinket és testeinket, s add, hogy életünk minden napján szentségben szolgáljunk néked, a szent Istenszülő s a világ kezdete óta előtted kedves minden szenteid könyörgései által. Mert szent vagy te, mi Istenünk és téged dicsőítünk, Atya és Fiú és Szentlélek, most és mindenkor és örökkön örökké. Amen. Szent Isten, szent erős, szent halhatatlan, irgalmaz nekünk. (Háromszor)”.²⁴

A pap a háromszorszent éneklése alatt az oltár mögötti emelvényhez megy csendes imádkozva: „Áldott, ki az Úr nevében jön, áldott vagy a te országod dicsőségének trónján, ki a kerubokon ül sz öröktől fogva, most és mindenkor, s örökkön örökké.”²⁵

A katekumenek liturgiája után kövezkezik a Kerubének, és a proszkomídiában előkészített adományok átvitele az oltárra, a nagybemenet. Ezt megelőzően és követően a hívek a kerubéneket éneklnek két részletben. A bemenet előtt:

„Kik a kerubokat titkosan ábrázoljuk és az elevenítő Háromságnak háromszor szent éneket ajánlunk, tegyük félre mostan minden földi gondot;

A bemenet fennhangja után pedig:

„Mert a mindenek királyát fogadjuk, kit láthatatlanul bordonak az angyali rendek. Alleluja, alleluja, alleluja.”²⁶

A kerubének (első fele) alatt a pap csendes imája a bizánci liturgia istenképének két legjellemzőbb mozzanatát emeli ki: az angyalok segítségével Isten fennségének nagyságát és félelmetes mivoltát, ugyanakkor mérhetetlen emberszeretetét. A bizánci liturgia a leszálló krisztológiát egy nagyon is megismerhető, emberi, kenotikus Krisztus tiszteletével ellensúlyozza. A keresztény Kelet számára Krisztus megmarad a fenséges Pantokrátornak, akinek misztériumai előtt a hívő tiszteletteljes félelemmel hajol meg. Krisztus ugyanakkor „filantroposz, cselovekoljubec”, aki szereti az emberiséget, aki egészen a kereszthalálig szeretett minket.²⁷

„Senki sem méltó azok közül, akiket a testi kívánságok és gyönyörűségek lekötve tartanak, hogy hozzád járuljon vagy közeledjék, vagy neked szolgáljon, dicsőség király; mert neked szolgálni nagy és rettenetes maguknak a mennyei erőknél is. Mindazonáltal kimondhatatlan és mérhetetlen emberszeretetednél fogva minden változás nélkül emberrel, és főpapunknak nevezetével. Mint a mindenek Ura, átadtad nekünk ezen szolgálati

24 *Liturgikon*, 116-117.

25 *Liturgikon*, 118.

26 *Liturgikon*, 126.

27 TAFT, R.: A keleti liturgiák hozzájárulása a keresztény kultusz megértéséhez. In: TAFT-SCHULZ: *A bizánci liturgia*, 22.

*és vérontás nélküli áldozat bemutatását. Mert Urunk Istenünk, te egyedül uralkodol az égien és a földieken, ki kerub-trónon borbélyt, ki a szeráfok Ura, Izrael királya, egyetlen szent vagy s a szentekben nyugszol.*²⁸

A „Kerub-himnusz” alatti nagybemenet során egyes helyeken, ahol az oltáron vagy mellette, kerubokat ábrázoló ún. ripidionok vannak, az asszisztencia, esetleg a ministránsok ezeket a körmenetben az adományokat vivő pap előtt hozzák, még szemléletesebbé téve a kerubok misztikus megjelenését, „titkos ábrázolását”.

A hitvallás után a mennyei seregek Urát dicsőítő angyalok „győzelmi énekében való részvétellel hívó fennhang bevezető imája szintén fontos angyaltani hely.

„Hálát adunk neked ezen szent szolgálatért is, noha neked az angyalok miriádjai, a hatszárnyú, sokszemű fennlebegő szárnyas kerubok és szeráfok szolgálnak.”²⁹

A pap fennhangon mondja, miközben a diszkoszon a csillaggal keresztet jelez:

Győzelmi éneket énekelvén, kiáltván, hangoztatván és mondván:

Az énekek: Szent, szent, szent a seregek Ura, teljes az ég és a föld a te dicsőségeddel, hosszánna a magasságban. Áldott, ki az Úr nevében jó, hosszánna a magasságban.

A pap szétterjesztett karral csendesen mondja:

Aranyszájú Szent János liturgiájában:

„Ezekkel a boldog seregekkel, emberszerető Urunk, mi is kiáltjuk és mondjuk: Szent vagy és legszentebb, te, egyszerűlt Fiad és a te Szentlelked.

Az angyalok mennyei liturgiájába való bekapcsolódás szempontja mellett fontos bizánci teológiai jelleg az apofatikus Istenkép (*te vagy a kimondhatatlan, kifürkészhetetlen, láthatatlan, megfoghatatlan, örök és változhatatlan Isten*), és az ima hangsúlyozottan szentháromságos teológiai figyelme. A hálaíma bevezetőjében kétszer, majd az anafora elején ismét megszólítja a Szentháromság személyeit: *te s a te egyszerűlt Fiad és Szentlelked.*

Szent Bazil liturgiájának párhuzamos helyei több angyaltani részlettel is bővebbek.

A „Győzelmi éneket” kezdetű, fennhang előtti imában így fohászkodik:

„Mindenek királya, égnek és földnek, minden látható és láthatatlan teremtménynek ura, ki dicsőség trónján ül és átlátod a mélységeket.”³⁰

„...mert mindenek teneked szolgálnak. Téged dicsérnek az angyalok, arkangyalok, trónok, Uralkodók, kezdetek, hatalmak, erők és a sokszemű kerubok. Téged környeznek a szeráfok, az egyiknek is hat szárnya van, a másiknak is hat szárnya van. Kettővel elfödik arcukat, kettővel lábaikat, és kettővel fennlebegve egymáshoz viszontkiáltanak, sohasem

28 Liturgikon 125.

29 Az ima bevezető része: „Mélto és igazságos téged magasztalni, téged áldani, téged dicsőíteni, neked hálát adni, téged imádni uralkodásod minden helyén; mert te vagy a kimondhatatlan, kifürkészhetetlen, láthatatlan, megfoghatatlan örök és változhatatlan Isten, te s a te egyszerűlt Fiad és Szentlelked. Te bennünket a nemlétből létre hoztál, s miután elestünk, ismét fölemeltél és nem szüntél meg mindent teljesíteni, amíg a mennyekbe föl nem vittél és jövőd országodat nem ajándékoztad nekünk. Mindezekért hálát adunk neked, egyszerűlt Fiadnak és Szentlelkednek reánk árasztott összes nyilvános és nem nyilvános jótéteményeidért, amelyekről tudunk, s amelyekről nem tudunk.”

30 Liturgikon, 238

*szűnetelő s el nem némuló dicsőítésekkel...*³¹

A Bazil anafora szintén így kezdődik:

„Ezekkel a boldog seregekkel, emberszerető Urunk, mi is kiáltjuk és mondjuk”

De szól arról is, hogy

„Segítségre törvényt adva, őrizetünkre angyalokat rendeltél.”³²

Az anaforát követő, az Istenszülőt dicsőítő himusz a mariológia és az angyaltan kapcsolatába vezet bennünket. Erre ott térünk ki részletesebben. A liturgia során még két ekténiában, a „Teljesítsük” kezdetűben és a „Minden szentekről” kezdetűben is fontos angyaltani kérés ismétlődik meg:

Az áldozópap vagy a diakonos:

A békesség angyalát, a hőséges vezetőt, lelkünk és testünk őrzőjét kérjük az Úrtól.

Az énekkar: *Add meg Uram*

A liturgia amboni imát követő záró könyörgésében a hétfői és a szombati napon szintén említésre kerül „a tiszteletreméltó testnélküli mennyei erők oltalma”.

A bizánci liturgia minden vasárnap a feltámadást ünnepli. Ezért szokás azt mondani, hogy minden vasárnap kis húsvét. A vasárnapi liturgia változó részeit a nyolc-hangú énektár (oktoechos) tartalmazza. Az oktoechos nyolc feltámadási tropárja közül öt is említi az angyalokat:

1. hang: *„Azért, ó, életadó, a mennyei erőkkel kiáltjuk néked, dicsőség a te feltámadásodnak Krisztus”³³*

2. hang: *„minden mennyei erők örvendezve kiálták: Életadó Krisztus Istenünk, dicsőség néked.”³⁴*

3. hang: *„Vigadjanak a menyeeiek és örvendezzenek a földiek”.³⁵*

4. hang: *„A feltámadás örvendetes hírét az angaltól megtudván az Úr tanítványai...”³⁶*

6. hang: *„Angyali erők jelentek meg, Uram, a te sírodon és az őrző katonák levének mint a holtak...”³⁷*

A feltámadási tropárok tanúsága szerint is együtt dicsőítik Istent az emberek és az angyalok, a mennyei erők is magasztalják Krisztus feltámadását, együtt vígadnak a földiek örömeivel, közvetítik a tanítványoknak a feltámadás örömhírét, ugyanakkor halálra rémítik a sirt őrző katonákat.

31 *Liturgikon*, 239.

32 *Liturgikon*, 241.

33 *Imakönyv*, 165.

34 *Imakönyv*, 166.

35 *Imakönyv*, 167.

36 *Imakönyv*, 168.

37 *Imakönyv*, 170.

A bizánci liturgiában az egyes hétköznapi napoknak is van liturgikus emlékezete, ezek közül a hétfő az angyaloké³⁸.

A hétfői liturgia tropárja:

„Ó, mennyei seregek fővezérei, kérünk titeket mi méltatlanok, hogy imáitok által vegyetek minket körül mennyei és dicsőséges szárnyaitok árnyékával, és oltalmazzatok meg bennünket, kik előttetek alázattal borulunk le és kiáltjuk: A veszedelmektől óvjatok meg minket, ti, vezérei a felsőbb erőknek!”³⁹

A konták:

„Istennek főharcosai és az isteni dicsőség szolgálattevői, angyalok fejedelmei s az emberek oktatói, kérjétek nekünk hasznos és nagy kegyelmet, mint a testnélküliek főharcosai!”⁴⁰

Az apostoli szakaszt megelőző prokimentől az áldozási vers csak az alleluja hozzátoldásával tér el:

„Angyalait szélvésszé teszi és szolgálát égető tűzzé. (Alleluja). (Zsolt 103,4).”⁴¹

Csak utalunk arra, hogy az angyalok tiszteletének az egyházi évben a következő ünnepei vannak: Szent Mihály arkangyal kolosszei csodatétele: szeptember 6.; Szent Mihály arkangyal és az összes égi erők: november 8.; Gábrriel arkangyal: március 26. és július 13. Az ünnepi szövegek jellemző motívumai a Szentháromság tisztelete, az isteni dicsőség szolgálata, a megtestesülés titkának hirdetése. A hívek az angyalok közbenjárását kérik, hogy segítsenek az isteni kegyelem kieszközölésében, a kísértések kivédésében, minden testi és lelki bajtól való szabadulásban.

Az angyalok tiszteletét tanúsítja az angyalok ábrázolásának gazdag ikonográfiája is. Itt csak megemlítjük, hogy a bizánci templomok képállványán, az ikonosztázionon, a középső, királyi ajtón, az üdvösség kezdetét, ajtaját jelképező örömhírvétel ikonja helyezkedik el, az ajtó egyik szárnyán az Istenszülőt, a másikon Gábor arkangyal ábrázolva. A képállvány déli ajtaján pedig Mihály arkangyal ikonja van.

ANGELOLOGIA AZ „ELŐSZENTELTEK LITURGIÁJÁBAN”

A keleti egyházban a húsvét előtti, nagyböjti időszak hétköznapijai aliturgikus napok. Azért hogy a hívek ne nélkülözzék teljesen az Eucharisziát, ezeken a heteken szerdán és pénteken „Előre megszentelt áldozatú liturgiát” végeznek. Ennek bevezető része az alkonyati istentisztelettel egyezik meg, a második része párhuzamos a hitjelöltek, illetve az (átlényegítés nélküli) eucharisztikus liturgiával. Az előszenteltek liturgiájának nevezett bűnbánati szertartáson a vasárnap átlényegített Eucharisziában való részesedésre (áldozásra) is van lehetőség.

38 Kedd, Keresztelő Szent János; szerda és péntek a szent keresztt, csütörtök a szent apostolok és Mírai Szent Miklós püspök, szombat pedig minden szentek emléknapja.

39 *Imakönyv*, 173

40 *Imakönyv*, 173.

41 *Imakönyv*, 173.

A liturgia angyaltani szempontból legfontosabb része a fennhang nélküli nagybe-
menet, amelynek csendes papi imája így szól:

*Szent, mindenekefelett jószágos Uralkodónk, kériünk téged, ki gazdag vagy a kegyelemben, légy irgalmas hozzánk bűnösökhöz. Tégy méltókká bennünket egyszülött Fiadnak, a mi Istenünknek, a dicsőség királyának fogadására. Mert íme az ő, ez órában bevonuló szeplőtelen teste és életadó vére, melyeket a mennyi hadak sokasága láthatatlanul körülbordo-
z, eme titokteljes oltárra fognak elhelyeztetni.”*

A kar folytatólagosan énekl:

Most az égi erők láthatatlanul velünk szolgálnak; mert a dicsőség királya vonul be. Im a szentelt titkos áldozat, angyaloktól körülbordoztatik. Élő hittel és szeretettel közeledjünk, hogy az örök élet részesei legyünk. Alleluja, alleluja, alleluja.⁴²

Az utána következő „Teljesítsük” ekténia alatt a pap csendes imájában az oltár,
mint kerubokból álló trón jelenik meg:

Kimondhatatlan és láthatatlan titkok Istene, kinél az értelem és a bölcsesség kincsei rejtőznek, ki ezen isteni szolgálat teljesítését nekünk kinyilatkoztattad s a te bőséges ember-szeretetednél fogva minket bűnösöket arra rendeltél, hogy néked a mi bűneinkért és a nép vétségeiért följajánlásokat és áldozatokat mutassunk be: magad láthatatlan királyunk, ki megsejmlálhatatlan, nagy, utolérhetetlen, dicsőséges és csodálatos dolgokat művelsz, tekints reánk, méltatlan szolgálódra, kik e szent oltárod, mint kerubokból alakult trónod előtt állunk, hol a te egyszülött Fiad és a mi Istenünk ezen előttünk fekvő, rettenetes titkokban nyugszik. Szabadíts meg bennünket és összes hű népeidet minden lelki tisztátalanságtól. Szenteld meg testiünket és lelkiünket elenyészhetetlen megszenteléssel, hogy tiszta lelki-ismerettel, megszügyenüléstől mentes arccal és megvilágosított szívvel vegyük magunkhoz ezt az isteni szentséget s ezáltal megelevenítve egyszülünk magával Krisztussal, a mi igaz Istenünkkel, aki mondotta: „mindaz, aki eszi az én testemet és issza az én véretem, benne marad, és én őbenne”. Hogy eképp, Uram, a te ígéd bennünk lakozván, a sátánnak bűnös szóra, tette vagy vétke gondolatra csábító minden kísértéseitől megszabadíttassunk és imádott Lelked templomává legyünk, és elnyerjük előttd öröktől fogva kedvességben álló szentekkel egyetemben a nekünk ígért örök javakat.⁴³

Ez az imádság ékes példája a bizánci teológia pneumatológikus figyelmének is, hiszen a gonosz lélektől, a sátáni kísértésektől megszabadított ember a Szentlélek templomává lehet, és így a szentekkel együtt méltóvá válik az örök javakra.

ANGYALTAN ÉS MARIOLÓGIA

A bizánci teológiában méltóságukat tekintve a szentek az angyalok közelében állnak, illetve velük egyenrangúak, de Mária, mint Theotokosz, Istenszülő messze felettük áll. I Germanosz konstantinápolyi pátriárka (+733) különösen részletesen foglalkozik

42 *Liturgikon*, 285.

43 *Liturgikon* 286-287.

ezzel (PG 98,303). Romanosz Melodosz az angyalokról elsősorban Mária örömhírvételével kapcsolatban ír. Az Új Teológus Simeon azt tanítja, hogy a szentek az angyalokkal egyenrangúak, sőt felül is múlják őket. Ezek az Istenhez képest testiesebb jellegűek, az emberekhez viszonyítva szellemibb természetűek, noha az emberek az Istenhez való szellemi felemelkedés során ugyanarra a fokozatra képesek eljutni. (Eth 1,5: SC 122,214-216; SC129,320). Isten az őt szemlélők számára egyszersmind persze láthatatlan is, bármilyen magasan áll is egy angyal, sohasem lesz képes az Isten transzcendenciáját megragadni.⁴⁴

A bizánci angyaltan és mariológia liturgikus imái az Isten, az angyalok és az emberek lehetséges kapcsolatainak bensőséges világába vezetnek bennünket. Fő témájuk az örök Logosz felfoghatatlan kenőzisa és megdicsőülése titka körüli szüntelen döbbenet, ámulat, csodálkozás, és öröm. Nem véletlen, hogy szinte minden Mária-ünnepnek ugyanaz az apostoli szakasza, a Filippiekhez írott levélből (Fil 2,5-11). Ez arról vall, hogy Isten Fia „Istennel való egyenlőségét nem tartotta olyan dolognak, amelyhez mint szákmányhoz ragaszkodjon, hanem kiüresítette önmagát, szolgálai alakot vett fel és hasonlatos lett az emberekhez”.

Az Aranyház liturgiájának „Valóban méltó” kezdetű himnusza azért nevezi az angyaloknál összehasonlíthatatlanul dicsőbbnek a boldogságot és szeplőtelen, mert ő valóban Theotokosz, Istenszüdő.

„Valóban méltó dicsérni téged Istenszüdő, a boldogságot és szeplőtelen és a mi Isteniünknek anyját, ki a keruboknál tiszteltebb és a szeráfoknál hasonlíthatatlanul dicsőbb vagy, ki az Istent, az Igét sérülés nélkül szülted. Téged, valóságos Istenszüdő magasztalunk.”⁴⁵

Az ezzel párhuzamos Bazil-liturgiai Istenszüdő himnusz az egész teremtett világ, s benne az angyalok örömének nevezi a kegyelemmel teljest.

Tebenned örvendez, malaszttal teljes, minden teremtmény: az angyali rendek és az összes emberi nem. Te megszentelt hajlék, lelki édenkert és a szűzek dicsérete, kitől megtestesült az Isten s gyermekszüdő lett, bár öröktől Isten volt; mert a te méhedet égi trónná alkotta s bensődet a mennynél ékeesebbé tette. Tebenned örvendez, malaszttal teljes, minden teremtmény. Dicsőség néked.⁴⁶

A liturgikus közösség a szent liturgia és több más szertartás záróáldásának bevezető részében is megismétli az angyaloknál hasonlíthatatlanul tiszteletre méltóbb Istenszüdőt magasztaló éneket:

„Ki a keruboknál tiszteltebb és a szeráfoknál hasonlíthatatlanul dicsőbb vagy, ki az Istent, az Igét sérülés nélkül szülted, téged, valóságos Istenszüdő, magasztalunk.”

A 626-ban költött *Akathisztosz himnusz* a megtestesülés titkát énekli meg és az ebben játszott szerepe révén az Istenszüdő Szűz Máriát dicsőíti, valamint az ő közbenjárását kéri. Angelológiai szempontból különösen érdekes, hogy az első ikoszban a hívek a Gábor arkangyal szájába adott Üdvözlégyek sorozatát éneklik, amelyet ez a vers vezet be:

44 TRE 603.

45 *Liturgikon* 141.

46 *Liturgikon* 251.

„A trónálló angyal elküldetett a mennyből, hogy így köszöntse az Istenszülőt: Üdvözlégys! És látván, téged, Urunk, már előre megtestesülten elcsodálkozott, és megállva szellemi hangon így köszönté őt.”⁴⁷

Ezután következik a háromszor négy „Üdvözlégys”-kezdetű dicsőítés. Itt a hívek ugyanúgy osztoznak az angyal dicsőítő énekében, mint a liturgia Kerub himnuszában. A második négyes üdvözlégys sor két első tagja a megtestesülés titkát magasztalja, amelynek távlatait sem az emberek, sem az angyalok nem képesek felfogni:

*„Üdvözlégys, magasság, melyet emberi gondolat föl nem ér;
üdvözlégys, mélység, melybe angyali szemek sem láthatnak be;”⁴⁸*

Ugyancsak figyelemreméltó, hogy a második ikoszban a Szűz kérdésére, Gábor arkangyal a megtestesülés titka előtt félve (!) felel:

*„Miképp lehetséges, mondd meg nekem, hogy én, a tiszta szűz fiat szüljek?”
„Amaz félve felelt neki, így énekelve:...*

Üdvözlégys, csoda, amelyről az angyalok sokat beszélnek, üdvözlégys, gonosz szellemek vérző sebe, mely miatt azok sokat sírnak!”⁴⁹

A himnusz a továbbiakban párbeszédese, dramatizált formában adja elő Mária látogatását Erzsébetnél, József kételyét követő hitét (4. konták); az „angyalok énekéből” a születésről értesülő pásztorok magasztalását (4. ikosz); a bölcsek hódolatát (5. konták és ikosz, 6. konták); az egyiptomiak bálványhittől való megszabadulását (6. ikosz); az agg Simeon dicsőítését (7. konták és ikosz) amelyben az „angyali élet példájaként” is üdvözlí a „csecsemőben a tökéletes Istent”. A 8. konták arra hívja az éneklőket, hogy:

„Különös születést látva, emeljük a mennyekiekhez elménket, és különítsük el magunkat a világtól, mert a Magasságbeli azért jelent meg a földön mint alázatos ember, hogy a magasságba vonzzon minket, kik neki énekeljük: Alleluja, alleluja, alleluja.”⁵⁰

A mennyei szférába hívó bevezetés után az Istenszülő angyalokhoz viszonyított helyzetéről így énekel:

Üdvözlégys, szent trónusa annak, kit kerubok bordoznak, üdvözlégys, szent hajléka annak, kit a szférák környeznek, üdvözlégys ki az ellentéteket kiegyenlített, üdvözlégys, ki a szűzességet a szüléssel egybekötötted.” (8. ikosz)⁵¹

A fenti sorok nemcsak annak költői leírásai, hogy az Istenszülő Krisztushoz való közelsége miatt az angyalok szolgálatában részesül, hanem annak is, hogy az Istenszülőben szemlélhető az Isten és az ember önmagában antinomikus kapcsolatának ellentéteket meghaladó misztériuma.

47 *Emeljük föl szívünket!* Görög katolikus imakönyv, Nyíregyháza, 2000. 331.

48 U.o. 332.

49 U.o. 332.

50 U.o. 339.

51 *Emeljük föl szívünket!* Görög katolikus imakönyv, Nyíregyháza, 2000. 340.

BEFEJEZÉS HELYETT

Az angyalok tehát állandóan részt vesznek a földi Egyház életében. Jelen vannak az összejövetelein, részt vesznek az istentiszteleteken, vezetik előjáróit, átizzítják tagjait. Kísérik az embereket földi zarándokútjukon. Noha általában nem láthatók, a jelenlétük érezhető. A hívek velük imádkoznak, az angyalok imádságukat Isten színe elé viszik. Az angyalok a szentség példái, eleven képek, akik Krisztus isteni fényességét tükrözik. Ily módon az isteni energiák kisugárzásában részt vesznek. Általuk a Palamasz Gergely-féle energiátan szerint a Tábor-hegyi fény dereng föl.

A bizánci liturgiafelfogás szerint az angyltannak különleges szerepe van a hitéletben és a vallásgyakorlatban. Az angyalok nem távoli lények. Az Isten felfoghatatlan dicsősége felé vezető, megvilágosító ismeret közvetítői. Nem véletlenül mondja az imaórák liturgiájának papi imája:

*„Végy körül minket szent angylaiddal, hogy az ő védelmük mellett megőriztetve és általuk tanítatva a hit egységére és megközelíthetetlen dicsőséged megértésére vezéreltessünk, mert áldott vagy, örökkön örökké. Amen.”*⁵²

A bizánci liturgia angyltana mindenkor az istentan szolgálatában áll. A bizánci teológia Istene pedig az emberi gondolkodás minden antinómiáját magába foglaló és meghaladó Szentháromság.

- Pantokrátor és irgalmas Atya, teremő Úr és emberszerető Isten, aki az igazakat szereti, a bűnösökön könyöröl.
- Egyszerre az örök Logosz, aki kiüresítve önmagát emberré lesz, ő a szolgáló és életadó szeretet, örök Főpapként a feláldozó és áldozat.
- Egyszerre Lélek, aki átlényegíti a titkos vacsora kenyerét és borát, templomává szenteli a benne hittel részesülő hívők testét, és egyházi közösséggé formálja Krisztus misztikus testének tagjait; ugyanakkor, ha ellene ha vét valaki, magát pusztítja el.

Az angyalok ennek a Szentháromságnak a titkát csodálják, liturgiájuk az ő szolgálata. Bár a keleti ikonok angyalai nem mosolyognak, mint a reimsi székesegyház Gábrriel arkangyala, liturgikus szövegeink tanulsága szerint teremtett szellemekként megilletődött félelem hatja át őket, létük, szolgálatuk mégis csupa öröm, derű és dicsőítés.

Gondolataink elején a modern fizika titokzatos és rengeteg felfedezni valót tartogató világának felvillantásával próbáltunk új távlatokat nyitni. Ennek révén tudjuk immár a fényről, hogy két egymást kölcsönösen kizáró és kiegészítő elmélettel írható le. Ha úgy kérdezzük, hogy a fény részecske-e, akkor úgy válaszol, hogy igen. Ha úgy kérdezzük, hogy elektromágneses hullám-e, akkor úgy válaszol, hogy az. Ha a fizikai világra vonatkozó ismereteinkben igaz lehet egy ilyenfajta antinomikus és komplementáris analógia, akkor ez arra figyelmeztet bennünket, hogy a valóság más területein se szabad gondolati modelljeinket a valóság egészével azonosítani, és nem kell megijedni, ha adott esetben egymásnak ellentmondani látszó kijelentések írják le a teremtetlen és a teremtett szellemi világ természetét.

52 *Dicsérjétek az Úr nevét!* Görög katolikus ima- és énekeskönyv, Nyíregyháza 1993, 22.

Így tehát az sem kizárt, hogy az Isten benső életének és irántunk való szeretetének természetére, és következésképpen a liturgiára is két ilyen elméletben egymást kizáró, mégis egymást kölcsönösen kiegészítő hipotézist alkalmazzunk. Az egyik ilyen, a hagyományban jól ismert gondolat, hogy az Isten tökéletesen boldog a teremtett világ nélkül is. A másik pedig, hogy noha megtehetné, a kinyilatkoztatásból mégis kiviláglik, hogy mégsem akar az általa teremtett és szeretett világ nélkül meglenni.

A liturgiára vonatkoztatva ez azt jelenthetné, hogy egyrészt az Isten tökéletesen boldog a maga Szentháromságos életének immanens szeretetáramlásában, „mennyei liturgiájában”. Másrészt azonban az látszik, hogy nem kíván teremtményei nélkül ünnepegni, és noha nagy kockázatot vállalva szabadsággal ajándékozta meg őket, ezt éppen azért tette, hogy szabadon viszonyozhassuk szeretetét, arra méltat minket, hogy igazán örüljön dicséretünknek. Nem véletlenül írta Szent Irenaeus, hogy „gloria Dei homo vivens”. Az Isten dicsősége, liturgiájának óhaja teremtményeinek öröme. Ezért boldogok azok a seregek, akik részt vesznek benne. Ez az angyalok mennyei liturgiája. De ez lehet a mi életünk liturgiájának beteljesült öröme is, ha *„ezekkel a boldog seregekkel együtt mi is kiáltjuk és mondjuk, szent vagy és legszentebb és magasabb a te dicsőséged, ki világot adtál úgy szeretted, hogy egyszerűlött Fiadat adtad oda, hogy mindaz, aki őbenne hisz, el ne vesszen, hanem örök élete legyen.”*⁵³

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző görög katolikus pap, filozófus és teológus. Rómában a Pápai Gergely Egyetemen végezte teológiai tanulmányait, majd filozófiai doktorátust szerzett. Különböző oktatási és pasztorális feladatok után 2007-2012-ig az Európai Püspöki Konferenciák Tanácsának főtitkár-helyettese volt a Svájci St. Gallenben. Jelenleg veszprémi paróchus és az Érseki Hittudományi Főiskola, valamint a szegedi Gál Ferenc Főiskola docense. Meghívott előadó a PPKE Információs Technológiai és Bionikai Karán és a Győri Hittudományi Főiskolán. Írásai az Athanasiana-ban, a Studia Wesprimiensia-ban és a Vigiliában jelentek meg. (ferenc.janka@gmail.com)

53 Az anafora, *Liturgikon*, 135.

MAGYAR KRISZTINA**Angyalok születéskor és hazatéréskor***egy grafikus vallomása*

Megnyílik az ég, angyalok érkeznek a fényből – gyöngéden és szelíden jönnek valakihez, valakiért, hogy felkísérjék az Atya elé. A fenti képet 2011 júliusában rajzoltam egy tragikus vonatbaleset után, ahol közeli hozzátartozónkat veszítettük el nagyon fiatalon, virága teljében. Talán a sebek gyógyulása iránti vágy indított erre, talán vigasztalásul is szántam a családnak, szülőknek, testvéreknek, saját magunknak... De talán hitvallásnak is szántam egyben, tanúságtételnek arról, hogy hiszem a szerető Istent a legnehezebb pillanatokban is, mert úgy ismertem meg Őt, mint aki nem kívülrőlként szemlél ilyenkor, hanem a történet legmélyén van jelen, és valóságosan jelen van.

Személyesen megtapasztalhattuk ezt saját életünkben is, első fiunk, Donát Kristóf története kapcsán. 18 hetes magzati korában derült ki betegsége: a tüdő fejlődését akadályozó, folyton termelődő mellkasi folyadékgyülem. Végig küzdöttünk Érte, hogy gyógyulhasson, megszülethessen és élhessen – az adott kórházi környezetben egyik sem volt magától értetődő. Erős sodrással mentünk szembe, de végigkísért minket Isten békessége, mint útjelző a döntéseink megerősítéseképpen. Találtunk egy hívó orvos-csapatot, akik ezzel a problémával együtt is befogadtak minket, így végül náluk tudott megszületni a kisfiunk. Csodának számított, hogy a kis fejletlen tüdő fel tudta venni az oxigént, így Donát életben maradt. Együtt küzdött mindenki az életéért, de főleg Donát, példát mutatva nekünk életszeretéből. Születésekor még spontán légzése is lett, ez volt a második csoda. A kis tüdő szén-dioxid-szűrése nem volt tökéletes, ezért minden segítség mellett is nehezült a légzése. Végül egynapos korában, ha lehet így mondani, szépen ment el, másnap reggel adtuk vissza őt a Teremtőnek.

Még a küzdelmek idején, imádságként rajzoltam egy olyan, számomra kifejező képet, ahol Szent Kristóf viszi vállán a beteg gyermeket. (Egy közös imádság során választottuk őt fiunk védőszentjének, innen a második név.) Kértem: „vigye át a vízen”, vagyis gyógyuljon a betegség, szűnjön a folyadék nyomása. Végül Szent Kristóf egészen átvitte, a túlpartra... talán azért is történt így, hogy minél kevesebb legyen a szenvedés (a méhemben nem volt problémája, hiszen ott nem kell a tüdő).

Közben és utána is sokszor éreztem úgy, hogy Donátban mintha maga Jézus látogatott volna meg bennünket: ártatlanul, betegséget hordozva élt köztünk egészen haláláig, maga köré vonzva szeretetünket, imáinkat, az Ég közelségét.

Ez a fél év egy minket, szülőket is átformáló és házasságunkat új alapra tévő különleges kegyelmi időnek bizonyult, ma is erőforrást jelent. Biztosan az életünket kísérő, támogató angyaloknak is köszönhetjük mindezt. Donát sorsa sokakat megszólított, közös utunk során rengeteg emberi segítséget is kaptunk, ilyen értelemben rejtett földi angyalaink is lettek. Egy nem hívó, és Donát sorsát illetően is szkeptikus doktornőt úgy megérintette a hitünk, hogy felajánlotta, elvégez egy méhen belüli folyadékleszívó műtétet, hátha segít. A műtét sikerült, ha nem is hosszabbította meg, de megkönnyítette Donát életét.

Kicsi Donátunk hitünk szerint előre ment, egy-egy kis részt már belőlünk is átvitt magával az Úr elé. Készíti a helyet nekünk odafent, közbenjár értünk.

Hogy Istennek átadott fiúgyermekünk után is fiunk fogant, égi vigasztalásnak éreztük. Tudatosan a lehető legerősebb szellemi hatalmat kértük mellé támaszul, így Szent Mihály arkangyal oltalmára bíztuk, s amikor megszületett, róla is neveztük el. Húsvétkor tartott keresztelőjére egy olyan képes értesítőt küldtünk, ahol az angyalt konkrét módon már nem is ábrázoltam: fehér, szárnyas sziluettként, fényként jelenik meg, a védelmet kérő ima szövegéből, mintegy háttérből előlépve – ahogy valójában is fényt jelentenek életünkben ők, Isten hozzánk küldött láthatatlan követői, segítő és őrző angyalaink.

ÉLETRAJZI ADATOK:

a Szerző 1996-ban a Budapesti Műszaki Egyetemen okleveles építésmérnökként, 2002-ben a Képzőművészeti Egyetem képgrafika szakán grafikusművészként szerzett diplomát. Életében, munkáiban e két alapirányultság sokszor találkozik. A különböző, látszólag egymást keresztező, valójában egymást kiteljesítő, meghatározó irányok nyomában haladva, azt az összefogó, végtelen, transzcendens szálát keresi, amely a művész hite szerint „mindannyiunk élet-szöttevényének alapszála”. Grafikáiból, akvarelljeiből legutóbb a VIII. Szakrális Művészetek Hete alkalmából volt látható kiállítása az Óbudai Művelődési Központ 3K Művelődési Házában 2014 őszén „Kereszt-szál” címmel.

(magyarkrisztina68@gmail.com)

Angyal

Egyre többen mondogatják, hogy elfeledkezünk az angyalokról, vagy a mai egyházi gondolkodás talán tudatosan „kihagyja”, agyonhallgatja őket. Igaz, hogy nem az angyalok világában élünk. Ausztriában évekként ezelőtt komoly bonyodalom származott az újjáéledt Engelwerk túl konzervatív mozgalomból. Ősszel két angyal-ünnepünk is van: szeptember 29-én a főangyaloké, október 2-án pedig az őrzőangyaloké. Nem árt, ha számítunk rájuk, gondolunk rájuk, de az sem, ha körüket kiszélesedve szemléljük. Úgy, ahogy ez a pár sor élénk állítja őket. Egy német kórház falára volt kifüggesztve:

Nem minden angyalnak van szárnya,
s nem mindegyik lakik a mennyben,
nem, nem...
Némelyik két lábbal a földön jár,
- nap mint nap szeretettel gondozzák a betegeket,
- órák hosszat állnak az operáló asztal mellett,
- évről évre egyre egyszerűbbek,
édesanyák ők, akik sütnek-főznek, foltoznak, pucolnak, mosogatnak, vásárolnak,
házi feladatot oldozgatnak, vigasztalnak,
vagy odaülnek egy lázas beteg gyermekük ágya szélére, hogy fogják a kezüket.

Nem minden angyalnak van ideje hárfán játszani,
nem, nem...
pénzt kell keresniük a családnak,
egész nap a futószalag mellett állnak,
vagy a supermarket kasszájában ülnek, és ráadásul barátságosak.

Nem minden angyal visel fehér ruhát,
nem, nem...
némelyiknek színtelen munkaruhája van, amelyet acélforgács vagy olajfoltok piszkítanak,
s vannak még olyan angyalok is, akik fekete talárban járnak.

Nem minden angyal fiatal, szőke, sovány és szép,
nem, nem...
vannak öregek, görbék, silányak, kicsik és gömbölyűek,
szürke, fehér, fekete vagy éppen teljesen hiányzó hajjal.

Nem minden angyal harsog alleluját,
nem, nem...
sok közülük egyáltalán nem tud énekelni, ennek ellenére angyalok,
akkor is, ha hangjuk halk vagy füstös, rekedt vagy néma.

Tulajdonképpen mindannyian lehetnénk angyalok!

P. I.

THOMAS RUSTER

Keresztvetés és Szentháromság

„Az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében.” – Általában keveset gondolkodunk a kereszt és a Szentháromság összefüggéséről. A keresztvetésen sem, amelyben pedig ez az összefüggés éppen megjelenik? A háromszemélyű egy Istent hívjuk segítségül, és ennek a névnek a ritmusában a kereszt jelét rajzoljuk homlokunkra, mellkasunkra és két vállunkra. Ez a kereszt és a Szentháromság összefüggésének testi megnyilvánulása. Általánosságban véve mégis oly keveset gondolkodunk ezen az összefüggésen.

A tudományos liturgikus kutatás vonatkozásában ez teljes joggal kijelenthető. „Sur les formules accompagnants la *signation* nous sommes assez mal renseignés” (a *signatiót* kísérő formulákról is igen keveset tudunk) – említette Cyrille Vogel.¹ Ugyanezt olvassunk Balthasar Fischernél, a liturgikus kérdéseket vizsgáló tudósnál: „amennyire nem mondhatjuk el, hogy a keresztvetés korai történetét alaposan megvizsgálták volna, éppen olyan kevésbé világították meg a kísérő formák történetét.”² Ezt támasztja alá az a féltucatnyi tudományos liturgikus kézikönyv és lexikon, amelyeket áttanulmányoztam. Jó tudni, hogy a keresztvetés kísérő formái már a keresztvetés régebbi rítusánál a 4. századtól kezdve szórványosan felbukkannak és a késő középkorban a nyugati egyházban gyakorivá váltak. Az ortodox egyházban viszont, ahol sokkal gyakrabban vetnek keresztet, kísérő formák nélkül jelenik meg. Ott természetesen az ujjtartás vonatkozik a Szentháromságra (a hüvelykujra fektetett mutató- és középső ujj jelzi a Szentháromságot, a kimaradó két ujj jelentheti Krisztus kettős természetét). Semmi más nem mutatja azonban olyan jól, milyen motívumok magyarázzák a Szentháromság szerint végzett keresztvetés kialakulását, mintha figyelembe vesszük ennek a keresztvetési formának aktuális értelmezését. Általában azonban megelégszünk azzal, hogy a kereszt jelképét a krisztusi lényeg ismertetőjeleként értelmezzük, ezáltal mindkét fő tartalom – a háromszemélyű egy Isten és a kereszt – külön-külön elegendő magyarázatot kap.

A klasszikus szentháromságtanok, amelyek Szent Ágoston és Aquinói Szent Tamás óta az Istenben való eredésekről és relációkról szólnak, szintén nem adnak indítást arra, hogy elgondolkodjunk a kereszt és a Szentháromság összefüggésein. Az Atya nemzi a Fiút, Atya és Fiú közösen lehelik (*spirare*) a Lelket (*Spiritus*), tehát az Atya nemzője és eredete a Fiúnak, a nemzett Fiú ezzel szemben az, aki az Atyával együtt leheli a Lelket. A Lélek tehát nem lehet más, mint akit mindketten birtokolnak. Az Istenségen belüli eredetviszonyoknak ez az erősen spiritualizált elemzése, amelyből aztán az isteni személyek sajátos ismertetőjeleit szokás levezetni, teljesen a kereszt nélkül terjedt el. Akkor is működne – mondhatnánk –, ha a Fiút nem feszítették volna keresztre.

Honnan indulhatnánk ki ahhoz, hogy rálássunk a kereszt és a Szentháromság összefüggésére?

1 1963-ban, ld. La Maison-Dieu 75, 1963, 51.

2 1985-ben, in: BÖHNKE/HEINZ: *Im Gespräch mit dem dreieinigen Gott*, 1985, 428.

SZENTHÁROMSÁG ÉS TEREMTÉS: A VILÁGTÖRTÉNELEM LEGIZGALMASABB PIL-LANATA

Kiindulásként, a teremtéssel kapcsolatban dortmundi kollégámat, Egbert Ballhornt követve a Teremtés első könyvét olvasom, mint a Szentháromság kinyilatkoztatását.³ Amint kezdetben Isten, amikor az eget és a földet teremtette, amely még pusztá volt és üres, az őskáosz uralkodott benne, vaksötéttségben, amely több volt, mint egyszerű sötétség, fénynélküliség volt, és még nem ismerte a világosságot, ezeket, az adott helyzetben teljesen érthető szavakat mondta: „Legyen világosság!” Mi történhetne? El kell vetnünk valamennyi, jóval későbbi, de túlságosan ismerős elképzelésünket Isten mindenhatóságáról, akinek csak ki kell mondania valamit, és már meg is történik, valamint azt, hogy a semmiből teremtett, amiről a szöveg nyilvánvalóan nem beszél. Van itt még valami, káoszszőn, valamint zűrzavar, és e fölött „lebeg” (így fordítja találóan Ballhorn, ószövetség-szakértő) „Isten lelke”, amely már a Földön volt. Vajon tudta Isten, mi történik majd szavai nyomán? Kiindulhatunk-e egyszerűen abból, hogy tudta? Mindenesetre, kimondja őket, és valami reagál kijelentésére, mi más lehetne az, mint az elsuhanó Lélek? Azután megtörténik az, amit a világtörténelem legcsodálatraméltóbb mondatában olyan tömören megfogalmazódott: „És lőn világosság”. És Isten látja a fényt, örül neki, és ezekkel a szavakkal üdvözlő: „Valóban jó!”

Íme, itt már együtt látjuk a Szentháromságot: Isten, aki beszél, szavai, amelyeket mond, és a lélek, aki reagál rájuk. Ebből étellel teli kapcsolat alakul, az „élet háza”⁴, ami a teremtés. Amikor pedig ismét káosz uralkodott, Isten Jézus alakjában küldte el Igéjét, hogy ismét megalkossa az élet házát, amelyben valamennyi teremtmény örömteli békében élhet együtt. Mégis más jött ki belőle: „sötétség lett az egész földön” (Mt 27,45). Az életre keltő isteni beavatkozás, amelyet mi a Szentháromságnak tulajdonítunk, darabjaira hullott. Jézus úgy érzi, Isten elhagyta. Kilehelte lelkét. Mi történhetne? Létrejöhet ismét a teremtés csodája? Most sem gondolhatjuk, hogy akár Isten mindenhatósága egy csapásra megkönnyítette annak az étellel teli kapcsolatnak a helyreállítását. Az újszövetségi bizonyítékok azonban arról tudósítanak, hogy Isten, Isten Igéje és a Szentlélek együttműködése Jézus halála után ismét megvalósult. „aki feltámasztotta Jézust a halottak közül, életre kelti halandó testeteket is a bennetek lakó Lélek által.” (Róm 8,11).

Ha keresztet vetünk, a teremtést és a feltámadást jelenítjük meg. A kereszt önmagában nem a szentség jele, sokkal inkább az étellel teli kapcsolat megszakadása. De miközben a háromszemélyű egy Isten nevét kimondjuk, hitet teszünk amellett, hogy a teremtés és a feltámadás ismételten megtörténhet. A Lélek, aki valaha a káosz fölött lebegett, soha nem tűnik el egészen a földről. Legalábbis, bennünk létezik – mondja Pál apostol. Isten szavára mindig újra tevékeny lehet. Így a káosz az élet házává válik.

3 Vö. G. STEINS / E. BALLHORN: *Licht-Leben-Wasser*. Die biblische Lesungen in der Osternacht, 2010.

4 E. Zenger kijelentése.

A KAPCSOLAT, MINT „KETTŐS TARTALOM”

Világossá vált, hogy a Szentháromságról szóló hagyományos tanítás már nem elégséges napjaink teológiájában, amely azáltal, hogy az eredetkapcsolatokra koncentrált, patrocenrikus, tehát legbensejében meghúzódik egy viszonylagos monoteizmus. Ennél fogva ítéltette úgy Karl Ranner, hogy a keresztények, „ismerjék bár a Szentháromság ortodox értelmezését, vallási meggyőződésükben talán túl monoteisták.”⁵ Elsősorban Gisbert Greshake fejtette ki, hogy ennek az elképzelésnek a során nem gondoltak kölcsönös kapcsolatokra. Vajon csak az Atya nemzette a Fiút és a Fiú nem dicsőítette meg az Atyát? Vajon nemcsak a Fiú „lehelte” a Lelket, hanem a Lélek is teremtette a Fiút? A „fogantatott a Szentlélektől” kijelentés azt jelenti, befogadta életébe és végül kivezette a halálból. Ilyen bibliai kapcsolatgazdagságnak nem jutott hely a Szentháromságról szóló tanításban. Az újabb teológia – és itt említessék meg újra Greshake⁶ – a hagyományossal szemben a „közösségi” alapokon nyugvó szentháromságtant szorgalmazza. Kapcsolatainak kölcsönösségében Isten mindig közösséget jelent. Amit a korábbi teológia hiányosságának tekintett, és ezért Istentől távol akart tartani, nevezetesen azt, hogy másokra utalt, az lesz most az isteni lét princípiuma. Azon kívül a korábbi teológia *bizonyos* fogalma abszolút mértékben alkalmazhatónak bizonyult, éspedig a „helyettesítendő viszonyok” fogalma. Először Aquinói Szent Tamás gondolta el, majd M. J. Scheeben vitte végig a gondolatot, hogy Isten nem egymással kapcsolatban lévő három személyből áll, hanem a kapcsolatok *alkotják* a személyeket. A kapcsolatok személyek, a személyek kapcsolatok. Scheeben szerint az isteni természetet az isteni személyek csak annyiban birtokolják önmagukban, „amennyiben azt ők maguk a *többi Isteni személy* számára, vagy *tőlük* birtokolják.”⁷ Rögtön érthetővé válik, milyen antropológiai előnyökkel jár a személy ilyenfajta értelmezése – éppen ma, az individualizmus korában.

MARAD AZONBAN MÉG EGY NEHÉZSÉG

Ha Istent mindenható lényként gondoljuk el, akkor az Isteni személyek közti kapcsolatok egyáltalán nincsenek kudarcra ítélve. Sikeresnek kell lenniük. Más lehetőségük nincs, nem csatlakozhatnak, és kockázatuk sincs. Egyszóval, nem behatároltak. Ezzel szemben a modern kapcsolat kutatás éppen a kapcsolatok behatároltságát emeli ki. A másik viselkedése előre nem mondható meg. A másik sajnos másik marad a kapcsolatban is. Kétségtől, meg lehet próbálni előrevetíteni a szembenálló viselkedését, ez azonban másként is alakulhat. Abban az esetben, ha mindkét fél megpróbál belehelyezkedni a másik gondolatvilágába, és saját viselkedését ettől függővé tenni, Niklas Luhmann filozófus és rendszerteoretikus „kettős behatároltságról” beszél. Ezzel együtt jelenik meg minden, emberek közti, de társadalmi rendszerek közti kapcsolat-

5 Mysterium Salutis II, 1967, 319.

6 Der dreieine Gott: eine trinitarische Theologie, 1977.

7 Handbuch der Katholischen Dogmatik Bd. 2. 1948, 387.

ban is: a bizonytalanság leküzdhetetlen mozzanata. Lehetnek akkor egyáltalán a mindenekfölött tökéletes Istennek kapcsolatai? Tudta Isten, mi következhet a „Legyen világosság” szavaira? A keresztt tehát olyan átmeneti állomás volt a feltámadáshoz vezető úton, amelyet Isten előre eltervezett?

Ha a közösségi szentháromságtan Istenben valóságos kapcsolatokat akar látni, akkor a behatároltságot is belegendolhatja. Ez feltételezi, hogy búcsút mondjon a klasszikus, Istenről szóló tanítások utolsó metafizikai maradványainak is. Csak így tud korszerű módon beszélni Istenről.

Amikor kereszttet vetünk, mindig újból a teremtés hajnalának behatároltságába helyezzük magunkat. Lesz fény? A kereszttetés egy aktus (egy tett), nem csak a hit jele, ha a keresztt és a Szentháromság mindig nyitott, akkor kockázatos viszonyban vannak egymással.

A SZENTHÁROMSÁG ÉS A MODERNIZMUS

Monocentrikus társadalomban kézenfekvő volt a monoteizmus. Ebben rejlik a múltbéli istenhit magyarázata. Policentrikus, pluralista társadalomban ez már nem nyilvánvaló. Működésképtelenné vált, mert már nem arról van szó, hogy a sokféleségből bizonyos legutolsó értelmezés szerinti egységet hozzunk létre. A modern kor arról szól, hogy a különbözőség és idegenség közepette próbáljunk mindig újra közösséget teremteni. Ez nagyon kockázatos vállalkozás, amelynek kimenetele sohasem biztos. Mindig fenyeget annak a veszélye, hogy korlátozásba, barát-ellenség sémába, erőszakba torkollik.

Ha helyesen értelmezzük, a Szentháromság hite pontosan korunk számára, a reménység követe. Isten saját magában foglalja lényének másik részét is, amely Számára is mérhetetlen. A lélek cselekvési egységbe fűzi a különbözőségeket, őrzi az eltéréseket és az életet segíti. A káosz lassanként megszelídül, ahogyan a teremtés folyamán az ősfolyamok tengerré, a sötétség pedig üdítő éjszakává válik. Ha kereszttet vetünk, jövőt ígérünk ennek a társadalomnak, és egyszersmind érthetővé tesszük, hogyan járulhatnak hozzá a keresztények ehhez a jövőhöz. A „babiloni fogság” évszázadai után ni monocentrikus, egészen monoteista világban – a kereszténység talán még legjobb korszaka előtt áll (annak ellenére, hogy megtagadná egyistenhitét...).

Fordította: Jávorné Szóts Magdolna

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző 1955-ben született Kölnben. Bonnban, Párizsban tanult, 1983-ban doktorált „A szentségi megértés” címmel írott tézisével. 1994-ben habilitált fundamentális teológiából. 1995-től a Dogmatika és a Szisztematikus teológia tanára a dortmundi Egyetem katolikus teológiai fakultásán. Számos tanulmány és könyv szerzője. Írása eredetiben a Gottesdienst 19 (2014), 153-156. lapján található. (thomas.ruster@uni-dortmund.de)

STEPHAN WINTER

A pluralista világ szertartásformái

Istentiszteleti gyakorlat pluralisztikus összefüggésben a Sacrosanctum Concilium¹

megjelenését követő 50 év után

1. RÍTUSOKRA VALÓ IGÉNY A MODERN PLURALISZTIKUS TÁRSADALOMBAN²

Pluralista társadalmunkban a különféle rítusok meglehetősen fellendülőben vannak. Példaképpen említeném az élet átmeneteivel összefüggésben álló szertartásokat, jóllehet néhány nyilvános térben zajló civil, vallási szertartást legalább éppannyira fontos és érdemes lenne szemügyre venni. Ilyen életrajzi csomópontok ünneplésének előkészítésében és levezetésében már nem csupán csak az egyházak nyújtanak fontos szolgáltatásokat. Egy cikk a *Gottesdienst* című folyóiratban leszögezte: „Aki életének fordulópontjait különböző okok miatt nem egy keresztény ünnep keretében üli meg, annak azért nem kell lemondania szertartásos értelmezéséről, ugyanis a keresztény egyházakon kívül található ajánlatok az elmúlt években megszáporodtak. Az ilyen alternatív szertartások szolgáltatói „szabad szónok”, „szertartáskísérő” vagy „sza-

1 Jelen szöveg nagymértékben a német Országos Liturgikus Intézet és a német nyelvterületen lévő Katolikus Liturgiatudomány Oktatóinak (AKL) tartott előadás írásos anyagára nyúlik vissza, amelyre 2013. december 7-én Frankfurt am Mainban, a „Haus am Dom”-ban került sor a II. Vatikáni Zsinatnak A szent liturgiáról szóló konstitúciója 50. évfordulójának alkalmából. Az előadás stílusa összességében fennmaradt, jóllehet a szöveg nyelvilag minimális átdolgozásra, valamint az irodalomjegyzéke kiegészítésre került. Köszönöm Rainer Bucher, grazi professzor úrnak a kritikus és konstruktív megjegyzéseit. – A cikk, ami az eredeti részlete, „Bodensatz oder Wurzelgrund” címmel jelent meg (ford.).

2 A „kibontakozott modern” fogalom használatának magyarázatához korszak-diagnosztikai érdeklődéssel ajánljuk: Stephan WINTER, Braucht die Theologie in der entfalteten Moderne die Liturgie? Methodologische Überlegungen zum Gottesdienst als Lebensform, in: Oliver WIERTZ (Hg.), „Es waren zwei Königskinder ...“. Die Katholische Kirche und die Moderne, *Frankfurter Theologische Studien* (Aschendorff Münster) Figyelemre méltó, hogy egy jelentős új, tudományos liturgikus antológia, amely összességében a liturgikus mozgalom és a II. Vatikáni Zsinat alapján próbálja vizsgálni és értékelni a helyzetet, a Miskolc-nyv reformját a 20. században (lásd a kiadó előszavában, 9-12) magyarázat nélkül „a római liturgia és a modern világ liturgiája” címet viseli. (hrsg. von Stephan WAHLE/Helmut HOPING/Winfried HAUNERLAND, Freiburg – Basel – Wien 2013). A modern, ill. posztmodern fogalmához: Hans-Ludwig OLLIG, Der Streit um die Moderne. Positionen der deutschen Gegenwartsphilosophie, in: ThPh 63 (1988), 1–33. Dietmar KAMPER/Willem VAN REIJEN (Hg.), Die unvollendete Vernunft: Moderne versus Postmoderne, Frankfurt am Main 1987; Peter OSLOWSKI/Robert SPAEMANN/Reinhard LÖW (Hg.), Moderne oder Postmoderne? Zur Signatur des gegenwärtigen Zeitalters, Weinheim 1986. Segítségre lehetnek a saját jellegzetes álláspont fejlesztésére irányuló, kimondottan teológiai kifejtések in: Gregor Maria HOFF, Die prekäre Identität des Christlichen. Die Herausforderung postModernen Differenzdenkens für eine theologische Hermeneutik, Paderborn (ua.) 2001, 17–41.

bad teológus” név alatt működnek.” (181.) A kínálat palettája a szabadgondolkodású szertartásokon keresztül a vallásos-ügyfélorientáltakon át egészen az ezoterikus szertartásokig ér. Tanulmányok szerint a különféle rituáléknak közös vonása, hogy azok tervezetét elsősorban illetve messzemenően az ügyfelek egyéni igényeihez és kívánságaihoz alakítják. Céljuk, hogy konkrét élettapasztalatokat ragadjanak meg, és azokat színi előadásban kiemeljék. Többnyire olyan szertartásról van szó, amely az adott helyzethez igazodik. Az idézett cikk rámutat arra, hogy azok, akik ilyen rituálékon vesznek részt, nem kötik össze az érvényesség vagy elkötelezettség kategóriáit az ünnepélyes rituális cselekménnyel, hanem inkább a megfelelő kormányzati, közigazgatási aktusokkal, pl. a születés, házasság vagy halál eseményeivel. Függetlenül attól, hogy a későbbiekben egy templomot, vagy más helységet választanak: a hangsúly magán az ünneplésen van, amely gyakran a család és a barátok számára paradox módon érzelmileg nagyobb jelentőséggel bír, mint maga a tárgyilagos közigazgatási folyamat. Ilyen összefüggésben a szertartásokat tehát funkcionálisan kell értelmeznünk. Eszerint Niklas Luhmann szavaival – és minden kielégítő leírás igénye nélkül – „ünnepélyes, fontos kommunikáció folyamataiként” jellemezhetjük ezeket a szertartásokat, amelyek „ugyanakkor arra szolgálnak, hogy minden kommunikáció kockázatát, valamint a jelképek helytelen használatát szabályozzák, illetve szabályozott folyamatként mutassák be.”³

A szertartások meghatározói a mai társadalomnak. Nem kis mértékben abból a tényből merítik vonzerejüket, hogy ünnepélyesek, noha – legalábbis első látásra – nem egy bizonyos intézményhez, például egy vallási közösség meggyőződéséhez és meghatározott formájához kötődnek. (Később majd világosabbá válik, hogy a mentesítő funkció, amit meghatározásának második részében, kommunikációs technikai szempontból Luhmann a szertartásoknak tulajdonít, amiket egy konkrét rituális közösséget meghaladó módon alkalmaz, nem kis mértékben a rituális szereplők hajlandóságától függ, vagy egy „nagysághoz” kötődnek). Andrea Meier idevágó tanulmánya rámutat arra, hogy itt két impulzus hatja át egymást. A „szertartás design”-ra vonatkozóan találoan azt írja: „A feszültség, amely egyszerre egyesíti és szétválasztja egymástól e két szót [a „szertartást” és a „design”], a modern élet emberének erős érzésével köt össze minket. Egyrészt nap mint nap örül a műszaki haladásnak és élvezzi a modern életstílus felgyorsulását, ugyanakkor lassúságra, valamint bölcsességre és lénye ősi gyökere-

3 Niklas LUHMANN, *Funktion der Religion*, Frankfurt a. M. 1982, 81. Luhmann itt Roy A. RAPPAPORT, *Ritual, Sanctity and Cybernetics*, in: *American Anthropologist* 73 (1971), 59-76 cikkére utal. Természetesen ezzel a „ritus” fogalomnak egy – bár különböző tudományágakban – szinte áttekinthetetlenül vált meghatározása kerül elénk. Bevezetésképpen az idevonatkozó vitákba ld. többek között, a különböző cikkeket in: CHRISTIANE BROSIUS/AXEL MICHAELS/PAULA SCHRODE (Hg.), *Ritual und Ritualdynamik: Schlüsselbegriffe, Theorien, Diskussionen*, Göttingen – Bristol 2013; David J. KRIEGER/Andréa BELLIGER (Hg.), *Ritualtheorien. Ein einführendes Handbuch*, Wiesbaden 2013, lásd ott különösképpen a szerkesztők bevezetését: 7-33. Tudományos liturgikus szempontból utat vág a viták bozótjába Benedikt KRANEMANN, *Theologie nach dem Ritual Turn. Perspektiven der Liturgiewissenschaft*, in: Judith GRUBER (Hg.), *Theologie im Cultural Turn. Erkenntnistheoretische Erkundungen in einem veränderten Paradigma*, hrsg. unter Mitarb. von Verena BULL (Salzburger interdisziplinäre Diskurse Bd. 4), Frankfurt am Main u. a. 2013, 151–173.

inek megtalálására vágyik. Az ügyfélkör ezzel az érzéssel fordul a szertartás tervezője felé, hogy egyrészt érzékelhesse a haladás hordozó erejét, ugyanakkor oltalmat is találjon az ősi létező gyökereiben. Ha jól csinálja dolgát, akkor az érzett időt és vágyat egy modern szertartás pillanatává sikerül alakítania.²⁴ Tekintettel a szerzők imént felvázolt beállítottságára, amennyiben a természetfeletti erőkkal való rituális kapcsolatfelvétel lehetősége legalábbis nincs kizárva, néhány „alkotás” implicit vallásosságról beszél. A megfelelő pozíciót talán egy meglehetősen a valóság egészével szembeni alapvetően megerősítő attitűddel kellene körülírni, amely egyfelől nem akarja meghatározni világnézetét, ugyanakkor mégis érdemesnek tartja, hogy azt hozzáférhetővé tegye mások számára. Még egy másik kiemelkedő példát idéznék. Nemrég megjelent könyvében: „Warum ich kein Christ bin. Bericht und Argumentation“ (Miért nem vagyok keresztény. Beszámoló és argumentáció) a 83 éves mainzi filozófiatörténész, Kurt Flasch részletesen kifejti, hogy a keresztény hit tartalmával való több évtizedes kritikai foglalkozása után mi az oka annak, hogy már nem képes kitartani mellette. Ez a tény azonban mégsem indítja őt egy ateista álláspont elfoglalására. „Egy ateista meri magáról azt állítani, hogy képes Isten nem-létezését bebizonyítani. Ennyire magabiztos én nem vagyok.” Flasch ezért kifejezetten agnosztikusnak tartja magát. És mint olyan, a zsidó-keresztény hagyományt továbbra is nagyon fontosnak tartja, akárcsak mintegy vallási találmányok termékeny képgalériáját”. Flasch az ebből eredő hozzáállását például Hölderlin egy mondása segítségével próbálja megragadni, amit könyve vége felé idéz: „Mindig Kedvesem! Elmúlik a föld, de az ég tart.”

Flasch számára egy ilyen aforizmából egy úgymond „lebegő magatartás” fejeződik ki a létezéssel szemben, amely egyrészt leküzdötte a gravitációt, ugyanakkor mégsem kötődik egy bizonyos mennyhez: a „vallás saját magára való felszabadulása”, Flasch szerint, a hit költészetének hatalmára való hivatkozásban áll. És ez a hatalom nem utolsósorban a keresztény ünneplés-kultúrában bontakozik ki: bár a jelen kereszténység maradinak tűnik, de „ha már vallás, akkor az legyen pompás és társadalmi, mint valami népi ünnep csodákkal, tömjénnel és trombitákkal, borral és porchettával (malachússal).”

2. A SACROSANCTUM CONCILIUM SZERINT A LITURGIA IGÉNYBE VESZI „AZ EGÉSZ ÉLETET”

Az imént felvázolt háttérrel rendkívül igényes vállalkozásnak tűnik számomra egy szakszerű teológiai kutatás-design kifejlesztése a poszt-keresztény társadalmunkban jelen lévő rituális gyakorlatokra vonatkozóan. Az ezek megvitatásából adódó komplex összefüggésekre már csak helyhiány miatt sem tudok jobban kitérni. Szükségesnek érzem azonban megjegyezni, hogy a liturgikus konstitúció az ilyen kutatási eljárásokhoz a teológia egy fontos szempontját köti: a liturgikus ünneplésnek mindig azzal az igénnyel kell fellépnie, hogy az együtt ünneplők egész életére akar hatással lenni.

4 ANDREA MEIER, *Ritualdesign*. Eine Analyse zu den performativen Designprozessen von Ritualen, unveröffentl. Masterarbeit, Zürich 2012, 12, hier zit. nach Christian RUCH, Extra ecclesiam etiam salus? Ritualdesign im außerkirchlichen Bereich. In: Evangelische Zentralstelle für Weltanschauungsfragen, *Materialdienst-Einzelheft* 7/2012.

Hogy egyáltalán létezhet-e, illetve milyen mértékben lehetséges olyan egyháziilag vezetett istentisztelet, amely ilyen értelemben kifejezetten vagy hallgatólagosan kevésbé „igényes”, az egy másik kérdés, amelyet csak a fent említett mérce fényében lehet értelmesen felvetni és megválaszolni.

A *SC* melyik gondolatára utalok? A megalapozó első fejezet 2. bekezdése azt mondja a liturgiáról: „A liturgia, amely által [...] megvalósul a megváltás műve, a legnagyobb mértékben hozzásegít ahhoz, hogy a hívek életükkel kifejezzék és másoknak megmutassák Krisztus misztériumát és az igaz Egyház sajátos természetét; [...]”. Ezzel már rögtön az elején egyértelművé teszi, hogy a keresztyény hit ünneplését nem érti az emberi cselekvés önálló területként. A rituális istentiszteletnek inkább az ünneplők egész életére kellene kihatnia. Ez az említett követelmény már a cél leírásában jelentkezik, amely szerint a hívők életvitelének többek között a liturgia révén szerves részévé kell válnia a kinyilatkoztatás-történetnek, valamint Isten titokzatos jelenlétének Krisztusban kell megjelennie. Ebben látja a liturgikus konstitúció az Egyház lényegét. Amennyiben a liturgia részese a kinyilatkoztatás-történetnek, akkor a 2. bekezdés szerint a „sajátossága”, „hogy egyszerre emberi és isteni, látható és egyben láthatatlan javakban gazdag, buzgón tevékenykedik és elmerül a szemlélődésben, jelen van a világban, de a menny felé zárandokol.” Minden földi dolog a mennyeknek lesz a képmása, miközben a menny egyértelmű hierarchiában új mércét állít fel, nem csupán a liturgia részére, hanem, a 10. bekezdés szerint, az Egyház *minden* tevékenységének, amelynek „csúcspontja” a liturgia, „ugyanakkor az a forrása is, amelyből fakad minden ereje.”

A liturgia tehát meglehetősen abszolút igényt állít az ünneplők elé, abban az értelemben – feltéve, hogy megfelelően diszponáltak – „hogy a jól fölkészült hívők életének szinte minden eseményét megszenteli a Krisztus szenvedésének, halálának és föltámadásának húsvéti misztériumából áradó kegyelem, mert e misztériumból ered minden szentség és szentelmény ereje” (l.d. *SC* 61). Az ég és a föld, Isten és ember találkozása, amely a liturgiában látható jelek alatt megvalósul, a rituális-szimbolikus téren túl, tartós hatással akarnak lenni minden cselekvés-összefüggésre, valamint a felhasznált anyagi tárgyakra egyaránt. E hatást, amely úgymond „mindent egy lapra tesz fel” pontosabban megszentelődésnek nevezzük. A megszentelődés pedig az isteni kegyelemhez vezet vissza, amelynek forrása Jézus Krisztus húsvéti misztériuma. Erre azonban még vissza kell térnünk. Különös tekintettel az Eucharishtiában történő húsvéti misztérium emlékének ünneplésére a szöveg még azt is hangsúlyozza, hogy voltaképpen arról volna szó, hogy az ünneplők teljes mértékben azonosulnak a rituális cselekménnyel. A keresztyények „ne csak mint kívülállók, vagy mint néma szemlélők” legyenek jelen az Eucharisztia ünneplésében (vö. *SC* 48), hanem a lényeg az, hogy a liturgikus ünneplés által „tanulják meg önmagukat följátni”. Tehát nem kíván tőlük kevesebbet, mint saját személyük felajánlását. Így fog majd átváltozni az egész valóság: „hogy végül Isten legyen minden mindenben” (ahogy a 48. bekezdés végződik).

3. RÍTUSOK, MINT A MODERN TÁRSADALOM GYÖKÉRZETE – EGY VÁRATLAN KONVERGENCIA

A jelzett irányvonal felől egy dolog világossá vált: az *SC* felfogása a liturgiáról első pil-

lantásra legalábbis túl igényesnek tűnik egy „ünnepélyes, fontos kommunikáció” utáni szükséggel szemben, amely a résztvevőket egy megszólító terv segítségével ugyan kiemeli mindennapi cselekvés- és viselkedésmintáikból, azonban nem határozza meg annak nagyobb látóhatárát, amely előtt mindez megtörténik. Bár egy általános vallási szertartásban is kifejezésre juthat az ősbizalom, a valóság egésze valami módon lehetővé tegye az embernek, hogy „elrejtse magát benne”. Ebben az esetben azonban egy megfelelő szertartás minősége manapság sok ember számára attól függ, hogy annak specifikus terve képes-e magyarázatot adni a személyes élettörténetére világnézeti elkötelezettség nélkül. A liturgia ezzel szemben a teljes megbízhatóság eredetének és szilárd talajának a Bibliában tanúsított Isten hűségét nevezi, aki Jézus Krisztusban, különösképpen annak húsvéti misztériumában felülmúlhatatlanul és végérvényesen kinyilatkoztatta önmagát. Ez nyilvánvalóan olyan következményekkel jár, amelyek a rituális-szimbolikus istentiszteleten túl hatással vannak az egész emberi létezésre.

De akkor az *SC* értelmében a liturgia alapját nemde mégiscsak egy olyan perspektíva képezi, amely egy pluralisztikus társadalom szemszögéből nézve a kifejelett modern korban reménytelenül elavultnak tűnik, és amelybe csak akkor lehet belemenni, ha a saját felvilágosult értelmünk legalábbis átmenetileg készenléti üzemmódra van állítva? Miért kellene például az élet fordulópontjain egy konkrét vallási hagyomány rítusaiban gyökeret verni? Ezek az embert túlságosan ennek a hagyománynak egy bekerített és dédelgetett kertjében akarják fogva tartani. Az ember ősi szükségletét a mindennapi kommunikáció ünnepélyes megszakítására kevésbé kötelező módon is ki lehetne elégíteni: mégpedig úgy, hogy különböző részeket egyénileg összeillő módon egy szertartássá formálják, ahol igény szerint itt meg ott felráznak többek között archaikus, a fejlett modern kultúra előzetes szakaszából származó, leülepedett cselekményeket? E kérdések alapján már felsejlik a további látóhatár.

3.1 TEOLÓGIA ÉS ÉRTELEM

Tekintettel az imént megfogalmazott kérdésekre, a hívők közössége azt az álláspontot is képviselheti, hogy nem kell mindenkinek osztoznia abban, ők miképpen közelítik meg személyesen egy plurális kontextusban lévő liturgikus gyakorlat jelentőségét. Ha valaki ebben az értelemben hagyományos beállítottsággal rendelkezik, akkor a hívek mondhatják, hogy egy bizonyos vallási közösség tagjaként szabad döntésük lehet, ameddig ez mások szabadságát nem sérti. Ugyanakkor ez nem menti fel sem a keresztényeket sem a tudományos teológiát az alól a feladat alól, hogy lehetőleg hitelesen – nem utolsósorban ésszerű indokok alapján – képviseljék álláspontjukat. Máskülönb a hit és a teológia, ill. a teológiák valóban régmódivá – akárcsak tradicionalistává – válnának abban az értelemben, ha megtagadnák azt a „reflexiót”, ami szükséges ahhoz, hogy hosszútávon is jelentőséggel bírjanak az Európában meghonosodott egyházak és felekezetek. (Ugyanígy az odaérkező vallások és világnézetek összessége is nem csak az egyre zsugorodó kisebbség számára.) Hans-Joachim Höhn véleménye szerint egy ilyen reflexió elengedhetetlen lenne ahhoz, hogy az egyházak a vallási pluralizmus tényét, valamint a modern tudomány és „profán” értelem tudás-monopóliumát elis-

merjék és feldolgozzák, mint a szociális szabályozási modell legitimációs hatóságát.⁵ „Teológiát folytatni annyit jelent, hogy a hívőkkel szemben az értelmet, az értelemmel szemben pedig a hitet képviselni. Mindebben lényeges szerepet játszik a teológia álláspontja. Tanácsos lenne a kereszténység ügyét az értelem álláspontjából kifejtteni, nem pedig a hit szemszögéből. [A teológia] nem kerülheti ki azt a feladatot, hogy az értelmiségieket a *filozófiai* gondolkodás szempontjából kiindulva rávegye a hitre.”⁶

Amennyiben a teológia (különösen a liturgikus teológia) a jelzett utat követi, a jelen filozófiai pozíciók meghatározásában igencsak tiszteletreméltó beszélgetőpartnerekre és meglepő konvergenciákra találhatna saját meggyőződésével. Vessünk egy pillantást Jürgen Habermasra. Különböző alkalmakon igen érdekes párbeszéd alakult ki közte (mint modern gondolkodó) és a teológia képviselői között. A legkiemelkedőbb példa volt erre Habermas és Joseph Ratzinger bíboros nyilvános eszmecseréje⁷ a müncheni Katolikus Akadémián.⁸ Nyilván nem tudok itt a megfelelő mélységben Habermas gondolataival foglalkozni, csak néhány utalásra szorítkoznék. Előtte azonban még egy közbenső lépést tennék, amely által kicsit világosabbá válik, melyik területre is érkezünk.

3.2 A PLURALIZMUS, MINT A TÁRSADALOM NORMATÍV KONCEPCIÓJA

Amint fent jeleztem, az itt jelzett alapállásból kifolyólag a fejlett modern teológiai – különösképpen liturgikus – tanulmányok szívügye kellene, hogy legyen, hogy a hit kérdéseit az értelem eszközeivel határozza meg és így többek között filozófiai érvelésbe bocsátkozzon.⁹ Ebben az összefüggésben tisztáznunk kell, hogy nem hagyhatjuk figyelmen kívül vagy egy kvázi-fundamentalista nézőpontból akár eleve téves fejlődésnek tekinthetjük a meglévő és növekvő pluralizmus tényét a rituális gyakorlatok széles körében. Jogos a felvetés, hogy a vallásos hit álláspontjából bizonyos hittartalmakról nem lehet ugyan kötelező bizonyossággal érvelni; ez viszont nem ment fel a

5 HANS-JOACHIM HÖHN: *Postsäkular: Gesellschaft im Umbruch – Religion im Wandel*, Paderborn 2007, 23.

6 HÖHN: *Postsäkular...*, 56.

7 Vö. JÜRGEN HABERMAS – JOSEPH RATZINGER: *Dialektik der Säkularisierung. Über Vernunft und Religion*, Freiburg im Br. 2005, ²2005; valamint: DETLEF HORSTER, JÜRGEN HABERMAS UND DER PAPST. *Glauben und Vernunft, Gerechtigkeit und Nächstenliebe im säkularen Staat*, Bielefeld 2006.

8 Martin Endreß úgy fogalmazta ezt meg, hogy Habermas időközben nagyrészt elbúcsúzott a Szociológiától és a teológusokkal folytatott párbeszédben kifejtette egy poszt-szekuláris korszak tézisé. Vö. Martin ENDRESS, Säkular oder Postsäkular? Zur Analyse der religiösen Konturen der Gegenwart im Spannungsfeld der Beiträge von Jürgen Habermas und Charles Taylor, in: ders. Hans-Joachim HÖHN – Thomas M. SCHMIDT – Oliver WIERTZ (Hg.), *Herausforderungen der Modernität* (RIM Bd. 25), 213–237, 213. A német teológia részéről azonban a Habermas-recepció már jóval korábban elkezdődött.

9 A szisztematikusan teológia eleget tesz ennek az igénynek különféle szemléletekkel. Itt csupán egy gyűjtőkötetre utalnék, amely határozottan tudományos liturgikus fókusszal rendelkezik: Stephan WINTER (Hg.), „Das sei euer vernünftiger Gottesdienst” (Röm 12,1). *Liturgiewissenschaft und Philosophie im Dialog*, Regensburg 2006.

feladat alól, hogy megfelelő indokokkal ne álljunk ki saját meggyőződésünk érvényesége mellett: „csak az csúszhat bele a fundamentalizmusba, aki a hitet összetéveszti a tudással és vallásos meggyőződését ezáltal összeköti az ismeret túlzott igényével” – írja Saskia Wendel. „Fundamentalista azonban nem csupán az, aki vallási kérdésekben az ismeret túlzott igényével lép fel, hanem az is, aki saját meggyőződéseinek racionális igazolását alapvetően visszautasítja. Az abszolút bizonyosság igénye paradox módon azzal a visszautasítással párosul, hogy igényét megindokolja, illetve, hogy saját vallási meggyőződését érvekkel igazolja. Így tehát kétféle módon csúszhat a hívő a fundamentalizmusba: egyrészt túlzott jelentőséget tulajdonítva a tudás szintjének, amit másrészt értelmi indokokkal kellőképpen nem támaszt alá.”¹⁰

Így tehát a teológiai reflexióban is minden habozás nélkül a „pluralizmus elkerülhetetlenségéből” kell kiindulni.¹¹ Ennek viszont úgy kell megtörténnie, hogy az Istenről szóló, módszeresen ellenőrzött keresztény beszéd *indokoltan* foglalja el sajátos helyét plurális keretek között. A teológiának annyiban kell törekednie kellő önbizalommal e keresés megfelelő folyamatára, amennyiben ennek a plurális kerete nem magától értetődő és konkrét formájában mindig indoklásra szorul: „A pluralizmus a modern társadalmak ismertetőjegye, és ez a fogalom többet takar, mint csupán egy valóságos sokféleség leírását. A pluralizmus egy norma, mert e kifejezés a másságra való jogot jelöli meg. A pluralizmus egy érték, mivel a törvényes sokféleség a társadalmi békét biztosítja, a különbözőség pedig a társadalom elevenségét és tanulékony-ságát őrzi meg,”¹² mondja a frankfurti vallásfilozófus Thomas M. Schmidt. A vallást egy modern társadalomban a társadalmi különbözőség és megkülönböztetés erejének kell tekinteni, folytatja Schmidt, nem pedig a politikai egység kifejezésének. Ennek az a következménye, hogy a vallás az állam szintjéről a polgári társadalom szintjére mozdul el: „a vallás a gazdasági érdekek versenye és az egyéni életdöntések sokfélesége mellett a megkülönböztetés erejének bizonyul a társadalomban. Az állam saját integratív funkcióját tehát csak egy módon töltheti be, mégpedig úgy, ha távolságot

10 SASKIA WENDEL: Extremistenbeschluss für Gläubige. Kleine Polemik gegen fundamentalistische Nichtgläubige, in: HK 7 (2008), 359–364, 362. – Ez a rész és a következő pontok csak a vallási fundamentalizmust tárgyalják. Itt azonban figyelembe kell venni, hogy fundamentalizmusok szociológiailag nézve különféle formákban léphetnek fel. Jelenségük a legjobban megragadható, ha a modern szekularizmus és individualizmus ellenpólusaiként értelmezzük. A fundamentalizmusok nagyrészt abban gyökereznek, hogy az egyre bonyolultabbá váló életben az elbizonytalanodott egyéneknek tájékozódást ígérnek. Vö. THOMAS MEYER, Was ist Fundamentalismus? Eine Einführung, Wiesbaden 2011.

11 Vö. HOFF: Identität..., 309–337. – Azt azonban még külön ki kellene fejteni, hogy a II. Vatikáni Zsinat határozataiból Hoff-fal a teológia részére végül is mennyire kell alapvetően és mindvégig a különbözőség hermeneutikájának következnie. Vö. ezzel kapcsolatban Hoff és Klaus Müller idevágó vitáját: KLAUS MÜLLER, Zum Rationalitätskonzept der Fundamentaltheologie. Analytische Rationalität und Letztbegründung aus der Theorie der Subjektivität / GREGOR MARIA HOFF, Die Leere im Subjekt. Stellungnahme zu Klaus Müller, beide in: JOSEF MEYER ZU SCHLOCHTERN/Roman A. SIEBENROCK (Hg.), mindkettő in: Wozu Fundamentaltheologie? zur Grundlegung der Theologie im Anspruch von Glaube und Vernunft (Paderborner theologische Studien Bd. 52), Paderborn 2010, 289–306, 307–314.

12 THOMAS M. SCHMIDT: Vernünftiger Pluralismus – irrationaler Glaube? Pluralität, Neutralität und die Zukunft der Religion, in: zur Debatte, Heft 4/2012, 15–17, 15.

tart a különféle világnézetektől és vallásoktól, és egy tisztességes egyensúlyt biztosít az érdekek és értékek között.”¹³ Különféle módon lehet kialakítani a megfelelő viszonyt a vallásilag semleges állam és a vallások tartalmi pluralizmusa között. Ezt mutatja például a francia szekularizmus modellje, az amerikai felfogás az intézményes Egyház és az állam különválasztásáról, miközben a vallás erősen jelen van a politikai porondon, valamint a német átfogó neutralitás modellje, miközben utóbbinál a vallástól független jogállam az állam és az Egyház „sántító szétválasztásával” jár.¹⁴ Schmidt a következőképpen vázolja fel a filozófiai problémát, amely minden esetben megnyilvánul¹⁵: „hogyan lehet a pluralizmust ésszerűen megindokolni? Vajon a pluralizmusnak végső soron szüksége van-e egyáltalán egy vallási megalapozásra, mert csak akkor tudná a másság irritáló valóságával szemben indokolni a minden embernek kijáró tiszteletet? Vagy csak úgy lehet a pluralizmust ésszerűen igazolni, ha kizárja a vallást, mondván hogy az értelem ellentéte, és a hitet, mondván hogy irracionális? Vagy még alapvetőbben: „van-e a vallásnak egyáltalán jövője egy plurális társadalomban, és ha igen, akkor milyen módon?”¹⁶ A megfelelő diskurzusokat már azért is szükséges nagyobb intenzitással és különböző szinteken folytatni, mert a vallásokat egyre inkább a politikai érdekek erőszakos átültetésének eszközeként használják fel. Így tehát az a kérdés, hogy „Hogyan lehet egy ésszerű pluralizmust filozófiailag igazolni?”¹⁷ A „vallási erőszak globalizációjára” tekintve ez különösen kényes, mert – és erre jogosan figyelmeztet Schmidt – itt a politika normatív értelmezése, mint az ésszerű vita és a demokratikus törvényalkotás szférája egyre jobban megkérdőjeleződik. A fő probléma akkor már nem abban áll, hogy egy közösen elfogadott és (viszonylag) biztonságos kereten belül hogyan küzdjünk együtt a politikai vita megfelelő választási lehetőségeiért és stratégiáiért bizonyos konkrét kihívások kezelésének érdekében. Sokkal inkább arról van szó, hogy meg kell találni annak ésszerű (!) kezelési módját,

13 SCHMIDT: *Pluralismus...*, 15.

14 Peter Graf Kielmansegg két kérdéssel foglalkozik az első a „nyolc próbálkozás a demokratikus jogállamról”, amelynek „a szabadság nyelvtanának” címét adta: (1) „A modern jogállami demokrácia bizonyosságra vagy kételyre alapul? Vajon önértelmezése szerint az igazság alapzatán áll, vagyis kizárt dolognak tartja az értelmes kételyt a demokrácia normájának érvényességével kapcsolatban? Vagy pont fordítva, azon a felfogáson alapszik, hogy az igazság bizonyossága nem létezik?” Ezzel szoros összefüggésben: (2) „Hogyan bánjon a demokrácia [...] más, nem-politikai hatóságoknak az igazsághoz való jogával, amelyekkel szembe találja magát? Vajon milyen feltételek között összeegyeztethetők a demokráciával?” Teológiai szemszögből érdemes lenne felülvizsgálni, hogy a keresztény hit mint vallás mennyiben tudna központi hozzájárulást nyújtani a demokrácia megokolásához, mivel „alapítója” keresztthalálakor az Istentől való elhagyatottságból fakadó felkiáltása révén posztulálja az emberi kétely legradikálisabb integrációját (vö. Hansjürgen VERWEYEN, Gottes letztes Wort. Grundriß der Fundamentaltheologie, Regensburg 2002, bes. 201–206.347–362).

15 Különös tekintettel arra, hogy a modernitás és vallás közötti kapcsolat meghatározásának kérdését pusztán empirikus módon látszólag nem lehet megválaszolni. Vö. példaképpen Detlef, POLLACK, Religion und Moderne. Versuch einer Bestimmung ihres Verhältnisses, in: Peter WALTER (Hg.), Gottesrede in postsäkularer Kultur, Freiburg 2007, 19–52.

16 SCHMIDT: *Pluralismus...*, 15.

17 SCHMIDT: *Pluralismus...*, 16 (ugyanott a következő idézet is).

hogy a társadalmi szereplők olyan legitimációs alapokra támaszkodnak, amelyek saját meglátásaik szerint magasabb rangúnak és szentebbnek tűnnek, mint a törvény és az értelem, és ebből az álláspontból kifolyólag alapvetően a jogállamiság és emberi jogokra épülő politika rendszerezése ellen fordulnak. Ebben a tekintetben a „vallás és a politika közötti harc” lényegében a normativitás forrásairól, az erkölcs, jog és állami hatóság különböző értelmezéseiről szóló vita.”¹⁸

Ezekkel a rövid megfontolásokkal a filozófiai reflexió egésze csak kezdetleges módon körvonalazódik¹⁹, hogy annak tágabb látóhatárát jelezzük. Egy kérdés, amely tovább mutató reflexiókban óhatatlanul előkerül, a pluralista kontextusban felvetett érvelő-diskurzusok hatókörének a kérdése. Vagy rövidebben és esetleg méltánytalan élességgel fogalmazva: minden igazság tartományi jellegét kötelező elfogadni alapfel-tételként? Ennek következtében, csak azonos csoport tagjai tudnak az igazság fogal-mában osztozni (mint például a Richard Rorty által elnevezett „etnocentrizmus”²⁰), vagy létezik és megindokolható a diskurzus legalábbis általánosan elfogadott szintje, amelyben a tárgyilagosságról (akárhogyan is értelmezzék) remekül lehet vitatkozni? – Miután érintőlegesen bemutattam a kérdés bővített keretét, most visszatérnék a meg-fontolások fő szálához: milyen szerepet játszanak ezekben a vitákban a vallási hang-súllyal rendelkező rituális gyakorlatok, illetve a keresztény liturgikus gyakorlat? (...)

Konkrétan a vallási alapú közösségek stabilizálják a kultikus gyakorlatokon ke-resztül a kommunikatív közösséget. „A szertartás mindemellett a társadalmi szoli-daritás forrása, amellyel szemben sem a felvilágosult erkölcs egyenlő tiszteletadása mindenki iránt, sem az arisztotelészi javak és erények etikája nem tudott egy igazi

18 Uo., 16.

19 Vö. ehhez THOMAS M. SCHMIDT: *Vernünftiger Pluralismus – gerechtfertigte Überzeugungen. Religiöser Glaube in einer pluralistischen Gesellschaft*, in: MATTHIAS LUTZ-BACHMANN (Hg.), *Religion und Kulturkritik*, Darmstadt 2006, 35–52; ders., *Religiöser Diskurs und diskursive Religion in der postsäkularen Gesellschaft*, in: LANGTHALER / NAGL-DOCEKAL, *Glauben (wie Anm. 8)*, 322–340; ders. / PARKER, Michael (Hg.), *Religion in der pluralistischen Öffentlichkeit*, Würzburg 2008; Franz-Josef BORMANN / Bernd IRLÉNBOHN (Hg.), *Religiöse Überzeugungen und öffentliche Vernunft. Zur Rolle des Christentums in der pluralistischen Gesellschaft* (QD 228), Freiburg i. Br. 2008.

20 Vö. RICHARD RORTY: *Solidarität oder Objektivität*, in: ders., *Solidarität oder Objektivität? Drei philosophische Essays* Stuttgart 2005, 11–37; Richard RORTY, *Kontingenz, Ironie und Solidarität*, Frankfurt am Main 1992; und zur Debatte um Rortys Position u. a. BRANDOM, Robert (Ed.), *Rorty and his Critics*, Blackwell Publishing 2007. – RORTY számára ez annak a kiinduló tételnek a logi-kus következménye, hogy a vallásos ember természetesen ragaszkodhat hitéhez és ehhez kapcsolódó meggyőződéséhez. A nyilvánosság számára azonban a vallási igazságoknak ilyen értelemben nincsen jelentőségük, hanem csak a privát tér számára érdekesek. A vezérmondat tehát eszerint: „A vallásos ember önmagával szembeni iróniával tekintsen magára és ne vegye magát túlságosan komolyan. Az ilyen értelemben vett „ironikus személy” az, aki három feltételnek tesz eleget: (1) radikális és folytonos kétségei vannak az általa is használt végleges szókincssel kapcsolatban, mivel már hatással van rá a más emberek vagy könyvek által használt és végérvényesnek vett szókincs. (2) felismeri, hogy a jelenleg használt szókincsevel megfogalmazott argumentumok ezeket a kétségeket nem tudják sem megerősí-te-ni, sem megszüntetni. (3) Ha filozófiai megfontolásokat tesz helyzetéről, nem hiszi azt, hogy szókincse közelebb állna a valósághoz, mint másoké, vagy kapcsolatban állna egy önmagát felülmúló hatalom-mal...” (RORTY, *Kontingenz...*, 127).

egyenértékű motivációt nyújtani.”²¹ Ezt a sajátos teljesítményt a vallások azért tudják elérni, mert pontosan nem állnak meg ott, hogy archaikus gyakorlatokat lehetőleg ügyfélbaráti módon integráljanak egy helyzetnek megfelelően tervezett szertartásba. A vallási eredetű rítus hozzáférhetővé teszi a Habermas által az úgy nevezett „szakrális komplexet,”²² amelybe a mítosz is beleszövődik. Mítoszok annak a ténynek a kifejezései, hogy a vallási szertartásban mindig egy *egyeden-túli* történetről van szó, amelybe beágyazódnak a születés, a halál, az együttélés, az erőforrások végeessége stb. témái.²³ A mítosz segítségével lehetőség nyílik arra, hogy történelmi fejlődésükben normatív tartalmakat lépésről lépésre „rituális beágyazásukból [leválasszák], és átültessék a köznapi nyelv szemantikájába”. Csak ezáltal lehetséges, hogy végül kifejelesszék az igazság és a hitelesség érvényességi igényei mellett a korrektség igényét is, amint ez a szabályozó beszédaktusokkal kapcsolódik össze.

Olyan gondolkodók, mint Jürgen Habermas előtt időközben nyilvánvalóvá vált, hogy a rituális istentisztelet meghatározó szerepet játszik, amikor a szerinte metafizika-utáni korszakban növelni akarják a vallás forrásait, amelyek megközelíthetővé teszik a valóságot. Habermast a megközelítésének újra-beállítása ahhoz a kérdéshez vezeti: „hogyan vajon kimerült-e már, lezárult-e a szent dolgok verbalizációjának folyamata, ami a mítoszokkal, vallással és a metafizikával való évezredek át történő munkában valósult meg?”²⁴ Habermas szerint különösképpen az ebben a kontextusban adódó feladatok a *teológia*, és nem a filozófia hatáskörébe tartozik. „[A filozófia] számára a verbalizáció csak azt jelentheti, hogy felfedje a vallási hagyományban a még nem lefedett szemantikai potenciákat és saját fogalmi eszközeivel lefordítsa azokat egy általános, bizonyos vallási közösségeken túl is hozzáférhető nyelvre – hogy ilyen módon elvezesse a diszkurzív játék nyilvános talajára.”²⁵ Nyitva hagynám a kérdést, hogy ez a kijelentés végül mennyire áll feszültségben Habermas saját meglátásával a rítus eredeti szolgáltatásával kapcsolatban, *mint* rítus.²⁶ A keresztény hitközösség számára

21 JÜRGEN HABERMAS: *Ein neues Interesse der Philosophie an der Religion? Ein Gespräch*, in: ders., *Nachmetaphysisches Denken II*, 96–119, 105.

22 Vgl. HABERMAS: *Hypothese...*, 95.

23 Vgl. uo., 86.

24 HABERMAS: *Versprachlichung...*, 16.

25 Uo., 17.

26 A probléma végül abban áll, hogy bár Habermas maga elismeri a vallások eredeti hozzájárulását a modern értelem közléséhez az önmagával, a társadalommal és a világgal való viszonyáról, ennek a hozzájárulásnak a fontosságát azonban csupán átmenetinek tartja és semmiképp sem nélkülözhetetlennek. Martin Endreß ezt még élesebben fogalmazza: Habermas érdeke nem az ember önmagával, a társadalommal és a világgal való viszonyának megfelelő analízise és különösképpen a vallások szerepének ezzel összefüggésben. Inkább egy a társadalomelmélet szintjén történő alapreflexióra koncentrálna, aminek az a célja, hogy az emberi társadalmisítási folyamatok szociotörténelmileg sajátos feltételeire és az ebből következő társadalmisított együttlét intézményesített keretfeltételeire összpontosítson. Vö. ehhez ENDRESS, *Säkular...*, 214–218. Endreß szerint Habermas végül bizonyos empirikus evidenciákból kifolyólag támogat „egy bizonyos átmeneti időt vallási világnézetek védelmi programjának”. Véleménye szerint a jelenlegi korszak jelleméről szóló viták lényegükben beletorkolnak a vallásos és világi polgárok közötti bánásmód etikájának kérdésébe a politikai nyilvánosság előtt. A vallás illetve

egy olyan megközelítés, mint amit Habermas nyújt, impulzust adhat arra, hogy a saját teológiai reflexióin belül priorizált módon fontolja meg annak „begyökerezettségét a szakrális komplexumban”. Hiszen nem utolsó sorban ez a begyökerezettség biztosította a vallásoknak, hogy olyan kontextusokban, amelyeket messzemenően meghatároz a világi gondolkodás, mindeddig (részben változott formában) fennmaradjanak. Még egyszer, utoljára idézzük Habermast: „a szakrális komplex nem oldódott fel; vallási hagyományok a közösségeik kultuszával való szimbiózis segítségével őrizték meg vitalitásukat. Sőt, a vallási közösségek tagjai igényt tarthatnak arra a kiváltságos helyzetre, hogy kultikus gyakorlatuk által megőrizték az archaikus tapasztalatokhoz és a szolidaritás forrásához való hozzáférés útját, amely a modern kor hitetlen fiai és leányai előtt elzárult.”²⁷

4. MÉG EGYSZER AZ SC – A LITURGIA ALKALMASSÁGA A PLURALIZMUSRA

Védőbeszédem Habermas által ihletett, ugyanakkor egyúttal túl is haladja őt. Úgy olvassuk a liturgikus konstitúciót, amint bemutatja a keresztyén istentiszteletet, mint a valósághoz való beállítottság kifejezését, ami a modern értelem szempontjából nézve megindokolható és nagyon vonzó lehet. (Bár – ahogy azt a másutt különösen Thomas Scharlt példája kapcsán próbáltam megmutatni, nem könnyű feladat, hogy a rituális gyakorlatból kiválasszunk proporzionális tartalmakat, amelyek ismét beépíthetők az igazság kifejezésére alkalmas nyilatkozatokba²⁸.) Az elveket, amelyeket az SC megpróbál részletesen, mint az Egyház istentiszteleti tevékenysége viszonyítási alapját létrehozni, – ezt a megjelenésének negyvenedik évfordulója kapcsán már többször is jól és áttekinthetően mutatták be²⁹ –, úgyhogy ezen túl csak párat szeretnék fénylő pontként

pontosabban a vallásos nyelvezet szükségessége egyelőre egy: addig van szükség rá, míg a kifejtett értelem világi nyelve teljes mértékben ki nem bontakoztatta kifejezési lehetőségeit, úgyhogy képes lesz mindenfajta életvitelt és világnézetet teljesen érvényesen és kultúrák feletti módon érthetően megmagyarázni. (ld. ENDRESS, *Säkular...*, 225). Habermas háttérében az az alapmeggyőződés áll, amely gyakorlatilag minden művét meghatároz. A nyugati társadalmakban jelenlévő modern projektjének kibontakozási formája alapvetően sokat ígérő, és ezért lenne fontos a modernitásnak ezt a változatát minden egyoldalúsítás ellenére továbbra is a társadalmi fejlődés vonatkozási keretének tekinteni. Az ő szemszögéből fontos a felvilágosítás ígérését az életvitel értelmes átalakításához felhasználni. (Vö. mint korábbi kulcsszöveget Jürgen HABERMAS, *Die Moderne – ein unvollendetes Projekt* (zuerst 1980), in: ders., *Kleine Politische Schriften I-IV*, Frankfurt am Main 1981, 444–464. A modernnek ezt a látásmódját a modern nyugati koncepcióját illetően természetesen külön kellene tárgyalni nem utolsósorban annak implikációit a vallási szertartások gyakorlati elhelyezésére a pluralista közegben. (Vö. ehhez az összehasonlító kutatásokat Habermas és Charles Taylor alapvetéseiről in ENDRESS, *Säkular...*).

27 HABERMAS: *Hypothese...*, 95.

28 Vö. STEPHAN WINTER: *Theologie...*, mellett – STEPHAN WINTER, *LITURGIE – GOTTES RAUM: Studien zu einer Theologie aus der lex orandi* (Theologie der Liturgie Bd. 3), Regensburg 2013, 539–548, valamint THOMAS SCHARLT: *Liturgisches Anti-Realismus*, in: WINTER, *Dialog...*, 173–224

29 Ld. a következő cikkeket, amelyek konstruktív kritikus módon dolgozták fel az átfogó régeb-

megemlíteni:

– A liturgia elsősorban Isten cselekvése az ember megszentelésére, amely képessé teszi őt a dicséret, a hála, a kérés és bűnbánat kifejezésére. Isten dicsőítése válasz az új valóságra, amelyet Isten nyitott meg az ember számára. (ld. SC 5, 6).

– A liturgia megszenteli az embert, és képessé teszi őt arra, hogy Istent megdicsőítse Krisztusban, általa, ővele, a Szentlélek támogató ereje által. Ez az alapvető dinamika sokféle módon bontakozik ki, és Jézus Krisztus húsvéti misztériumában érkezik el felülmúlhatatlan csúcspontjára. Ezt a nagy üdvtörténeti ívet a liturgián belül az eddigieknél még sokkal gazdagabb módon kell bemutatni az igeliturgiában.

– A liturgia minden egyházi élet „forrása és csúcspontja”. A liturgia, diakónia és mártíria kölcsönösen áthatják egymást, miközben a liturgiának központosító hatása van (vö. SC 10).

– A liturgia a hit ünneplése, amelyet minden megkeresztelt ember a saját szerepében hordoz, miközben a hitben élők közössége folytatja Krisztus papi hivatalának gyakorlását (ld. SC 7, 26).

– A liturgia a közösség ünnepe, ezért a szertartások legyenek „egyszerűek, áttekinthetően rövidek, kerüljék a fölösleges ismétléseket”, valamint „alkalmazkodjanak a hívek felfogóképességéhez” (SC 34). Ebbe az összefüggésbe tartozik az anyanyelv alapvető jóváhagyása (ld. SC 36; 54, 63), valamint a liturgikus könyvek megújításának követelménye, amely teret ad a különböző népek és nemzetek jellegzetes sajátosságainak és örökségének ápolására és fejlesztésére” (SC 37-40). A hívek, valamint a lelkipásztorok sajátos rá- és bevezetésének a liturgikus ünneplésben való részvételre megfelelő liturgikus neveléssel kell megtörténnie (SC 14-20, 129, 115), illetve azáltal, hogy a szent liturgia tudományát a teológiai fakultásokon a főbb tárgyak közé sorolják (SC 16).

Ezek az alapelvek véleményem szerint olyan arculatot adnak a liturgiának, amelyek jellegzetes lehetőségként értelmezik azt, miként lehet a fejlett modern korban az embernek segíteni, hogy tudatos kapcsolatba lépjen önmagával, a társadalommal és a világgal. Ez pontosan azért sikerülhet, mert az alapelvek nem engednek a kísértésnek, hogy a rituális cselekményt arra élezzék ki, hogy minél konkrétabb normákat állítson, illetve elősegítse azok elsajátítását egy sikeres emberi együttélésben. A szabályok – Habermas gondolkodásával összhangban – inkább arra irányulnak, hogy a mindennapi kommunikáción túl létrehozzanak egy szimbolikus rituális teret, amelyben az alanyok mentesülnek a kommunikatív cselekvés szokásos irtóztatós követelményeitől. Végül itt futnak össze ezek a szálak a konstitúció felvázolt vonalaival, szabadságával,

bi irodalmat és ezek alapján továbbvezették a konstitúció recepcióját: Die Aufsätze im Themenheft „40 Jahre Liturgiekonstitution: Relecture und Zukunft“, HfD 57 (2003); die Beiträge in den Sammelbänden: KLEMENS RICHTER / THOMAS STERNBERG (Hg.): *Liturgiereform – eine bleibende Aufgabe*. 40 Jahre Konzilskonstitution über die heilige Liturgie, Münster 2004; Gottesdienst in Zeitgenossenschaft. Positionsbestimmungen 40 Jahre nach der Liturgiekonstitution des Zweiten Vatikanischen Konzils, unter Mitarb. von ANDREA KROGMANN hrsg. v. MARTIN KLÖCKENER / BENEDIKT KRANEMANN, Freiburg/Schweiz 2006; Martin STUFLESSER (Hg.), Sacrosanctum Concilium. Eine Relecture der Liturgiekonstitution des II. Vatikanischen Konzils (Theologie der Liturgie Bd. 1), Regensburg 2011. Először természetesen a kommentárokat kell átnézni, mint pl.: REINER KACZYNSKI, Theologischer Kommentar zur Konstitution über die heilige Liturgie *Sacrosanctum Concilium*, in: Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil 2, Freiburg im Breisgau 2004, 1–227. Ez a mű a klasszikus kommentárok, többek között Jungmann és Lengeling közé sorolható.

a teljes, tudatos és tevékeny részvétellel a misztériumok ünneplésében. Ez a részvétel az Isten részéről indul, amelynek eredete a keresztségi kegyelemben alapszik, amelynek segítségével az emberek együttműködhetnek és együtt is kell működniük a nekik adott kegyelemmel (vö. SC 11). Ennek a részvételnek meg kell teremteni a megfelelő feltételeit. „Az Anyaszentegyház nagyon kívánja, hogy az összes hívőt vezessék rá a liturgikus ünneplésen való teljes, tudatos és tevékeny részvételre, amelyet magának a liturgiának a természete követel, s amelyre a keresztény nép a keresztségből eredően jogosult és kötelezett” (SC 14, 21 és 48)³⁰.

Habermas szóhasználatában a „nagy” mitikus elbeszélés, amely a kegyelem e rituális megalapozásának, mint keresztény életformának³¹, biztosítja vonatkozási keretét, a „húsvéti misztérium” kulcsfontosságú kategóriájában találja tömör körülírását: ebben a reflexiós-fogalomban kristályosodik ki a megváltó igazságosság sajátos bibliai fogalmának keresztény olvasata.³² Így mindenekelőtt Isten tervéről beszél, „aki minden embert üdvözíteni akar, és azt akarja, hogy eljussanak az igazság megismerésére”. Isten az ember megváltására irányuló tevékenysége által átszövi az egész történelmet, amelynek csúcspontja Isten Igéjének megtestesülésében, valamint Jézus Krisztus életében és sorsában teljesedik ki. Így Fiának eljövetele, aki testté lett, (az SC 5 szerint) az ember üdvözítéséért történik, különösképpen a szegényekért és azokért, akik megtört szívűek. Más szóval: az Egyház a Szentlélek ereje által ünnepli a liturgiát, (az SC 6 megfogalmazása szerint), és ez a léleknek a szeretetben való feltétlen odaadása, amely mindenkit arra hív, hogy megnyíljon iránta. – Rítus-elméleti módon szólva, egy konkrét rituális szertartás vallásos igénnyel végül azért mutat önmagán túl, mert egy előírt forgatókönyvet követ, a keresztény térben tehát (többé-kevésbé világos) rituális utasításokkal, mint ahogy ezek például agendák vagy liturgikus könyvek formájában vannak jelen. A keresztény liturgia tehát éppen nem akar teljesen szabadon kitalált dolog lenni. „Szükséges átláthatósága [...] képezi kötelező formáját, amelynek alakjáról azonban mindig új döntést kell hozni. Maga az Isten története az, amely iránt minden

30 A liturgiában való teljes, tudatos és tevékeny részvétel theologoumenon értelmezéséhez Stephan SCHMID-KEISER: *Aktive Teilnahme: Kriterium gottesdienstlichen Handelns und Feierns. Zu den Elementen eines Schlüsselbegriffes in Geschichte und Gegenwart des 20. Jahrhunderts* (EHS Reihe 23, Theologie, Bd. 250), Bern 1984, azután javított, bővített kiadásban: Martin STUFLESSER, *Actuosa participatio. Zwischen hektischem Aktionismus und neuer Innerlichkeit. Überlegungen zur „tätigen Teilnahme“ am Gottesdienst der Kirche als Recht und Pflicht der Getauften*, in: LJ 59 (2009), 147–186.

31 Vö. THOMAS SCHÄRTL: *Grace as a Form of Life. An Essay on the Interferences of Liturgy and Ethics*, in: MARTIN STUFLESSER / STEPHAN WINTER (Hg.): „*Abme nach, was du vollziehst ...*“. *Positionsbestimmungen zum Verhältnis von Liturgie und Ethik* (StPaLi 22), Regensburg 2009, 49–71.

32 Vö. SIMON A. SCHRÖTT: *Pascha-mysterium. Zum theologischen Leitbegriff des Zweiten Vatikanischen Konzils* (Theologie der Liturgie Bd. 6), Regensburg 2014; – valamint: BIRGIT JEGGLE-MERZ: *Pascha-Mysterium. „Kurzformel“ der Selbstmitteilung Gottes in der Geschichte des Heils*, in: IKAZ 39 (2010), 53–64; Winfried HAUNERLAND, *Mysterium paschale. Schlüsselbegriff liturgietheologischer Erneuerung*, in: GEORGE AUGUSTIN / KURT KOCH (Hg.): *Liturgie als Mitte des christlichen Lebens* (Theologie im Dialog 7), Freiburg – Basel – Wien 2012, 189–209; ders., *Erneuerung aus dem Paschamysterium. Zur heilsgeschichtlichen Leitidee der Liturgiekonstitution*, in: IKAZ 41 (2012), 616–625; ders., *Gottesdienst in katholischer Weite – Perspektiven der Vielfalt in der Einheit*, in: Pastoralblatt 65 (2013), 359–364.

felelősségteljes liturgiának elfogadható módon kell áttetszőnek lennie. [...] A bibliai szövegek elmondása szerint Isten és Izrael, valamint a názáreti Jézus személyében az egész világ történetéről van szó.”³³ E tekintetben az istentisztelet drámája „nem követ egy önmagán kívül meghatározott célt [...], hanem célja maga Isten „történetének” dramatikus előadása.”³⁴

A liturgia ezzel nem egyéni etikai normákat állít fel, hanem performatív módon létesít egy bizonyos, a hívők meggyőződése szerint Isten által ajándékozott és lehetővé tett életmódot, amint az Jézus Krisztusban végérvényesen megjelent. Richard Schaeffler erre vonatkozóan – különösen tekintettel az Isten nevének szólításával, mint paradigmaticus liturgikus cselekménnyel – egy transzcendentális tételezésről beszélt: a liturgia által kölcsönös kapcsolatba lép az emberi beszélő „azzal, akit néven szólít [...] és ezen túl önmagát valamint tapasztalatvilágát e kapcsolat függvényében [értelmezi]. [...] A kölcsönös viszony, amelybe a hívő a néven szólítás nyelvi cselekedete által hatékonyan belép, megadja az én és a világ gondolatainak tényleges jelentőségét.”³⁵ A Bibliára alapozott imagyakorlat mindemellett – amint az idevonatkozó antológia megfogalmazza – annyiban paradox, amennyiben a hívek identitásukat „egy [tudatosan megélt] gyökeres Istenhez való odafordulás [...] által nyerik el, ami az önkényesség minden formáját felülmúlja, és tekintettel a világra, a történelemre és az emberre, mindent Istentől vár.”³⁶ Vallási hagyomány és identitás, mint az önmagával, a társadalommal és a világgal való viszony egy lehetséges formája, azáltal jön létre, hogy az emberek egy mindig új, teremtő és manipulálhatatlan isteni hatalomhoz kötődnek. Meggyőződés szerint ebben áll végül az SC igazi öröksége és küldetése, hogy közvetítse minden kor emberének, hogy csak egy ilyen kapcsolat mellett meghozott szabad, tudatos döntésben jöhet létre és újulhat meg valóban szolidáris közösség.³⁷ Ez azonban kimagaslóan a szó hangsúlyos értelmében vett modern koncepció!

Fordította: Czupy Zsuzsa FMVD

33 ALBERT GRÖZINGER: *Zur Ästhetik des Gottesdienstes*, in: Musik und Kirche 70 (2000), 164–173, 168.

34 GRÖZINGER: *Ästhetik*, 169.

35 RICHARD SCHAEFFLER: *Kleine Sprachlehre des Gebets*, Einsiedeln / Trier 1988, 18f. Vgl. dazu B. IRLÉNBNORN, „Veritas semper maior“. Der philosophische Gottesbegriff Richard Schaefflers im Spannungsfeld von Philosophie und Theologie (ratio fidei 20), Regensburg 2003, 100–103, und darüber hinaus grundsätzlich T. BENNER, Gottes Namen anrufen im Gebet. Studien zur Acclamatio Nominis Dei und zur Konstituierung religiöser Subjektivität (= PaThSt 26), Paderborn 2001, 201–216.

36 ALBERT GERHARDS / ANDREA DOEKER / PETER EBENBAUER: *Identität zwischen Tradition und Neuschöpfung. Liturgisches Beten in Judentum und Christentum als Quelle eines unabschließbaren Prozesses religiöser Selbstbestimmung*, in: dies. (Hg.), Identität durch Gebet. Zur gemeinschaftsbildenden Funktion institutionalisierten Betens in Judentum und Christentum, Paderborn 2003, 13–19, 17.

37 Hogy ez a mai konkrét társadalmi összefüggésben miként valósulhatna meg, vö. in STEPHAN WINTER: *Logos vor Ethos?! Mystagogie als diakonisches Projekt*, in: STUFLESSER / WINTER: *Liturgie und Ethik...*, 169–214. – Egy további érdekes kérdés lehetne még: „Riskanten Liturgien”. Vagy Christian FECHTNER / Thomas KLIE (Hg.), *Riskante Liturgien. Zum Charakter und zur Bedeutung von Gottesdiensten in der gesellschaftlichen Öffentlichkeit*. Stuttgart 2011.

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző 1970-ben született a maini Offenbachban. Családos, három gyermeke van. Teológiát és filozófiát Frankfurtban (St. Georgen), Münchenben és a westfáliai Münsterben tanult. Dolgozott a münsteri egyházmegye iskola-lelkészségén, majd liturgikus referens és az osnabrücker egyházmegye közösség-pasztorációs szaktanácsadója. 2010-ben habilitált liturgikus tudományokból, magántanár. Igen sok cikke, tanulmánya jelent meg németül. (s.winter@bistum-os.de).

A szentmise liturgikus cselekménye – mely egyáltalán nem utánzat, hanem épp csöndjével és kimért csillagmozgásával idéz meg egy hajdani és halhatatlan, véres cselekményt – egyedül a hit közegeiben képes egyszerre megtörténni hic et nunc az oltáron, s ugyanakkor a keresztút egyszeri idejében. Ez a csoda egyedül a hit közegeiben lehetséges. Olyan megemlékezés, ami most történik, anélkül, hogy az egyszeri történést elbizonytalanítaná.

Pilinszky János

(„Egy lírikus naplójából” in Vigilia 70/241.)

JOSEPH RATZINGER (XVI. BENEDEK PÁPA)

Misekönyvünk pápája – Boldog VI. Pál

A münchen-freisingi bíboros érsek homíliája 1978. augusztus 10-én Münchenben

Tizenöt éven át a szentmise eucharisztikus imájában e szavakat imádkoztuk: „Viseld szíveden, Urunk, Egyházad sorsát az egész világon, tedd tökéletessé a szeretetben Pál pápánkkal...” Augusztus 7. óta ez a mondat üres lett. Az egyetemes Egyháznak most nincs más neve, VI. Pál pápa neve azoknak az emlékezetébe tér, akik a hit jelével előttünk jártak és békében nyugszanak.

Pál pápát az Úr színeváltozása ünnepének estéjén hívta haza a mennyei Atya, kevéssel azután, hogy részt vett a szentmisén és részesült a szentségekben. „Jó nekünk itt lennünk” mondta Péter Jézusnak a színeváltozás hegyén. Ott szeretett volna maradni. Az, ami neki ott lehetetlen volt, azt megkapta VI. Pál 1978-ban Urunk színeváltozásának ünnepén: soha többé nem kell visszatérnie már a mindennapi történelembe. Ott maradhat, ahol az Úr asztalhoz ül Mózesrel, Illéssel, és mindazokkal, akik keletről, nyugatról, északról vagy délről érkeznek. Földi zárandokútja véget ért. A keleti egyházban, amelyet VI. Pál annyira kedvelt, a Színeváltozás ünnepének nagyon fontos helye van. Nem csupán egy az események közül, egy a dogmák közül, hanem mindennek a szintézise: keresztnak, feltámadásnak, jelennek és jövőnek, benne minden teremtettség egyesül. A Színeváltozás ünnepe garanciája annak, hogy az Úr nem hagyja el teremtményeit. Nem veti el a testet mint egy ruhát, és nem hagyja el a történelmet, mintha az egy színházi szerep volna. A keresztt árnyékában tudjuk meg, hogy a teremtmény pontosan ezen az úton jut el az átváltozásig.

Az a szó, amit mi színeváltozásnak mondjunk, az az Újszövetségi Szentírás görög szövegében *metamorfózis* (azaz átalakulás). Ez pedig egy nagyon lényeges mozzanatot emel ki: a Színeváltozás nem valami nagyon távoli esemény, amely elvész a horizontunkon. A színében elváltozott Krisztusban mindennél jobban megnyilvánul valójában mi is a hitünk: átalakulás, ami az emberrel egy élet során történik meg. Biológiai olvasatban az élet egy átváltozás, egy olyan örökös változás, amelynek vége a halál. Élni annyit jelent mint meghalni, átváltozni folyamatosan a halál felé. Az Úr színeváltozása azonban ehhez egy újdonságot tesz hozzá: meghalni azt jelenti – feltámadni. A hit egy metamorfózis, amelyben az ember érik a véglegesre és megérett arra, hogy befejezett legyen. Ezért János evangélista a keresztet mint megdicsőülést határozza meg, megalapozva az átváltozást és a keresztet: az önmagunktól való végső megszabadulásban érjük el az élet a végső célját.

A hit által ígért átváltozás mint az ember metamorfózisa mindenekelőtt a megtisztulás, a szenvedés során valósul meg. VI. Pál pápai szolgálatát egyre inkább a hit és a szenvedés metamorfózisaként élte át. A feltámadt Úr utolsó szavai Péterhez – miután nyája pásztoreává akarta tenni – ezek voltak: „Amikor fiatal voltál, felövezted magad, és oda mentél, ahová akartál; da amikor megöregszel, kinyújtod a kezedet, más övez fel téged, és oda visz, hová nem akarod” (Jn 21,18). Ez egy utalás akart lenni a keresztre, ami útja végén várt Péterre. Általánosságban egy jelzés volt e szolgálat természetére vonatkozóan. VI. Pál egyre inkább hagyta magát oda vitetni, ahová em-

berileg nem kívánczozott volna. Úgy fogta fel a pápaságot, mint olyan beöltöztetést, amit más irányít és vége a keresztre szegeződés. Tudjuk, hogy korábban, a 75. születésnapja előtt, és a 80. előtt is küzdött a visszavonulás gondolatával. El tudjuk képzelni, milyen súlyos lehet az a gondolat, hogy nem tudok teljesen azonosulni önmagammal, nem lehet egyetlen saját pillanatom. A végsőig való összekötözöttség érzése, amikor a test nem engedelmeskedik, a feladat pedig hajt napról napra. Ez az elkötelezettség az ember minden erejét igénybe veszi. „Senki sem él közülünk önmagának, és senki sem hal meg önmagának, mert ha élünk, az Úrnak élünk, ha meghalunk, az Úrnak halunk meg” (Róm 14,7-8). Ez a szentírási rész szó szerint igaz VI. Pál életére. Új értéket adott a hatalomnak, amely szolgálat, s amit szenvedésként viselt. Nem lelte örömét a hatalomban, abban a helyzetben, amiben ő volt, egy sikeres karrierben, pontosan ezért vált hatalma elviselt megbízatássá, ami „oda visz, ahová nem akarsz”, naggyá és hitelessé.

VI. Pál szolgálatát hittel végezte. Ebből fakadt szilárdsága, ugyanakkor készsége a kompromisszumokra. Mindkettőt kritizálták, néhány halála után tett megjegyzés rosszindulatú módon. Ám egy pápa, aki nem fogadna el kritikát, megbukna szolgálatában a mai időkkel szemben. VI. Pál ellenállt a felülről való táv-vezérlés és a közvéleménykutatás két diktatórikus formájának. Megtehetette mivel vezérelve nem a következménytől való félelem vagy bárki jóváhagyása voltak, hanem a lelkiismerete, amely az igazság és a hit szerint ítél. Ezért kereste sok helyzetben a kompromisszumot: a hit sok mindent nyitva hagy, a döntések tágas lehetőségét tárja elénk, csupán a szeretet paraméterét helyezi elénk, ami mindenkor kötelez és ezért mindig nagy tiszteletet vált ki. Így tudott hajlíthatatlan és határozott maradni, amikor az Egyház lényeges hagyománya volt a tét. Ez a keménysége nem érzéketlenségből eredt azokkal szemben, akik a hatalomnak való kedvezéssel, vagy a személy semmibe vételével vádolták őt, hanem mélységes hitéből, ami képessé tette őt arra, hogy elviselje az ellenállásokat.

VI. Pál igazán lelki beállítottságú pápa volt, a hit embere. Egy újság találóan mondta róla: olyan diplomata, aki háta mögött hagyta a diplomáciát. A kúriában töltött szolgálata idején megtanult virtuóz módon bánni a diplomáciai eszközökkel. Ezeket másodlagos szinten tartotta mindig a hitben való állandó alakulása folyamán, aminek alávetette őket. Bensőleg mindig megtalálta a hitnek, az imádságnak, a Jézus Krisztussal való személyes találkozásnak a hívását. Így vált egyre inkább a mélységes, tiszta és érett jóság embere. Aki az utóbbi években találkozott vele, közvetlenül észlelhette benne a hit rendkívüli metamorfózisát, átalakító erejét. Láthatta, mennyire ember, természete szerint intellektuális beállítottságú, aki napról napra mind jobban átadja magát Krisztusnak, hogy vele járja az útját, ő alakítsa, tisztítsa és tegye mind szabadabbá, mélyebbé, mind jobbá, éles látásúvá és egyszerűvé.

A hit halál, de metamorfózis is, hogy a hiteles életbe lépünk, a színeváltozás által. Pál pápában meg lehetett figyelni mindezt. A hit adott neki bátorságot. A hit adott neki jóságot. Benne világossá lett az is, hogy a megélt hit nem zár be, hanem megnyit. Végül emlékezetünkben úgy marad meg, mint aki kiterjeszti karját. Az első pápa volt, aki megfordult minden kontinensen, követve a Szentlélek vezetését. Jeruzsálemben kezdte, a nagy monoteista vallás találkozásának és elkülönülésének sarokpontján, azután folytatta útját az Egyesült Államokba, Svájcba. Később találkozott az emberiséggel

legnagyobb nem monoteista valláskultúrájával Indiában, majd elzarándokolt Latin Amerika, Afrika és Ázsia szenvedő népeihez. A hit tartotta tárva a kezét. Jele nem az ökölbesorított, hanem a széttárt kéz.

Antiochiai Szent Ignác a Rómaiakhoz írt levelében írta le ezt a csodálatos mondatot: „Jó a világból Istenhez lenyugodni, hogy benne támadjunk fel” (II,2). A vértanú püspök kelet felől a napnyugta felé, nyugatra tartó utazása során írta ezt. Ott, a vértanúság nyugalmaiban remélte az örökkévalóság számára bekövetkező megnyílását. VI. Pál földi vándorlása évről évre egyre tudatosabb vállalása volt az teljesített tanúságtételnek, utazás a halál nyugalma felé, amelybe az Úr színeváltozása napján szólította őt. Helyezzük bizalommal a lelkét az örök irgalmú Isten kezébe, hogy ő legyen számára az örök élet hajnala. Engedjük, hogy példája váljék felszólítássá és hozzon gyümölcsöt lelkünk számára. Imádkozzunk, hogy küldjön az Úr számunkra még egy olyan pápát, aki újra betölti az Úr eredetileg Péternek adott küldetését: „erősítsd meg testvéreidet!” (Lk 22,32)!

P. I. fordítása

(Forrás: L'Osservatore Romano 2014. október 19, 6)

Helftai Szent Gertrúd, a XIII. századi egyháztörténet meghatározó személyisége volt, Németország egyetlen olyan női alakja, akit a „nagy” jelzővel is illetnek kiemelkedő kulturális és evangéliumi tevékenysége, „nagysága” miatt: élete és írásai egyedülálló módon hatottak a keresztény lelkiségre. A források szerint azt kérte előjárótól, hogy imádkozzanak megtéréséért, ugyanis felismerte, hogy élete nem teljes, a tudományok nem bővülnek el többé. 1281. január 27-én az Úr megjelent életében. Látomása volt, amelyben egy ifjú vezetésével sikerült legyőznie a lelkét gyötrő fájdalmakat, összetalálkozott azzal, aki a keresztfán megváltott minket vérével, vagyis Jézussal. Élete természetesen ettől a pillanattól kezdve új irányt vett: az Úrral való belső kapcsolata egyre fokozódott, főképp a nagy liturgikus ünnepek, így az Ádvent és a Karácsony, a nagyböjt és a Húsvét, ill. a Mária-ünnepek alkalmával. Biográfiája szerint Gertrúd megtérése két területen ismerhető fel: tanulmányaiban, ahol radikális váltás történt a humanisztikus tudományoktól a teológia irányába; és életében, amely a korábbi gondtalanságból az imával teli és a szeretetcsalekedettől lelkes életté vált. Írásai a teológia hasznos és kedvelt szövegeivé, továbbá a misztikus irodalom gyöngyszemeivé váltak. Gertrúd élete nemcsak egy múltbeli példa, hanem állandó iskola marad minden hívő számára a keresztény életvitelre, és rámutat arra, hogy a boldog és igaz élet középpontjában a Jézussal való barátság áll. Ezt a barátságot a Szentírás, a liturgia, a mélyen megélt hit által és a Szűz Máriával való kapcsolaton keresztül lehet elsajátítani, amely lehetőséget ad Isten megismerésére és felfedezésére, így életünk végső célja, a boldog élet megélésére.

XVI. Benedek pápa (2010. okt. 6-án)

NYIREDY MAURUS OSB

A liturgikus szövegek krisztológiája

Jézus Krisztus azzal küldte a világba tanítványait, hogy hirdessék az evangéliumot, tegyenek tanítványaivá minden népet és kereszteljék meg őket az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében (vö. Mt 28,18-20). Vagyis üzenetét nem a holt betűre, hanem az élőszó sugárzó hatására akarta bízni. A tanítványok ezt komolyan is vették. Ennek ellenére elkerülhetetlen volt, hogy az élőszóbeli igehirdetést előbb-utóbb összekapcsolják az írott szóban való tanúskodással. Ezt az élet kényszerítette ki.

Jézus Krisztus hiteles tanúi az apostolok voltak. A római birodalomban elkezdődött keresztényüldözéseknek ők is óhatatlanul áldozatul estek. De nagyon is fontos volt, hogy mielőtt meghalnak, tanúságtételüket hiteles formában ráhagyják az őket követő nemzedékre. Érdekes, hogy például *Márk* evangéliuma, amely Márk tolmácsolásában a római keresztényeknek átadta *Péter* apostol római igehirdetését, a hatvanas évek eleje körül keletkezett – mint Jézus történetének első írásba foglalása –, nem sokkal Péter apostolnak a *Nero* császár féle keresztényüldözésben elszenvedett vértanúhalála előtt. De gondolnunk kell arra is, hogy a kereszténység hallatlanul dinamikusan terjedt a római birodalomban. Az egymás után születő keresztény közösségeknek hitelesen és tartósan át kellett adni a keresztény tanítást. *Pál* apostolt is az kényszerítette írásra, hogy nem tudott jelen lenni minden általa alapított közösségben, akik éppen ezért sokszor írásban keresték meg őt kérdéseikkel, és az apostol ugyancsak írásban, levélben válaszolta meg ezeket a kérdéseket. De a keresztények természetesen összejöveteleket is tartottak, együtt imádkoztak, istentiszteleteik voltak, amelyek során megfogalmazták az evangélium hirdetése során hallottakkal kapcsolatos gondolataikat, azaz liturgiát műveltek. Még tulajdonképpen keresztény irodalom nem létezett vagy csak éppen a kezdeteknél tartott, a liturgiában már sokszor nagyon mélyen megfogalmazódtak felolvasásra, közös imádságra alkalmas szövegek. A keresztységben az egyes ember, aki megvallotta Krisztusba vetett hitét és az Úr nevét segítségül hívta, részesült a megváltásban (Róm 10,9-13).

Az istentiszteleti összejöveteleken az egész közösség ugyanezt a Krisztus-hitet különféle módokon kifejezésre juttatta: kultikus fohászokban és felkiáltásokban, himnuszokban és énekekben, rítusokban és szent formulákban, például doxológiákban. Ezek a liturgikus szövegek természetesen ismertek voltak az apostolok számára, és az Újszövetségben ránk maradt írásaikba óhatatlanul bevették ezeket, és ezeken keresztül fogalmazták meg a Krisztus-hitet. Sokszor alig változtattak rajta, máskor meg bizonyos mértékig a saját, Szentlélektől sugallt tapasztalataik szerint alakították azokat. Ha keresztény írásbeliség még nem is létezett, de természetesen létezett az apostoli igehirdetés, az „élő evangélium”, amely hitelesen közvetítette az Úr Jézus személyét, küldetését, a hit tartalmát. Természetesen a liturgikus szövegek is ebből táplálkoztak. A liturgiában megfogalmazottak nyilván leírásra is kerültek. Így maga a liturgia lehetett a keresztény írásbeliség kezdete.

Teológiatanári munkám során találkoztam *F. J. Schierse* könyvével¹. Ő a liturgiából az újszövetségi szövegekbe átkerült megnyilatkozások alapján mutatta be a Jézus Krisztusba vetett hitet, meggyőződést. Ebből idézek.

1 *Christologie*, Patmos Verlag, Düsseldorf, 1980.

Felkiáltások. Közösségi összejöveteleken szinte természetesen a felkiáltások. Az ókeresztény liturgia legismertebb felkiáltása a „Maranatha”². Ezt megtaláljuk Pál apostolnál is (1Kor 16,22), de a Jelenések könyvében is (22,20), és a Didakhéban is (10,6). Ezt az arab nyelvű felkiáltást kétféleképpen is lehet tagolni. Maran Atha tagolásban jelentése múlt idejű: „Urunk eljött, jelen van”. Marana tha tagolásban felszólító módbeli jelentésű: „Jöjj el, Urunk!” Az Eucharisztia ünnepségében elhangzó felkiáltás mindkét tagolásban fontos jelentéssel bír. A múlt idejű tagolás éppen azt vallja meg, hogy Jézus már eljött, jelen van a liturgiában, de még várjuk dicsőséges, eszkatológikus eljövetelét, hívjuk, várjuk Őt (felszólító mód). A krisztológia számára nagy jelentőségű, mert bizonyítja azt, hogy már az arámul beszélő közösségek is „Úr-nak” nevezték Jézust. A megszólítás valószínűleg a messiáskirályi címből származik és jelenti a feltámadása óta hívó népe fölött uralkodó Jézus Krisztust. Mert Jézus már most a „mi Urunk”, ezért a hívők bizalommal várhatják jövetelét és hívhatják ítéletre. A birtokos névmás jelzi, hogy Jézus jelenlegi uralkodási területe a közösség, mégis ő az eljövendő Ura a világnak.

A II. Vatikáni Zsinat liturgiáról szóló konstitúciója kívánja, hogy a liturgia megújítása során kerüljenek vissza azok az elemek, amelyek az idők folyamán elfelejtődtek, kikerültek a liturgiából. Éppen a Maranatha felkiáltás alapján születtek meg a zsinat után a hívő közösségnek az Úrfelmutatás utáni felkiáltásai: „Halálotat hirdetjük, Urunk, és hittel valljuk feltámadásodat, amíg el nem jössz!”, illetve ennek a változatai. Egyetlen formulában fejeződik ki Jézus Krisztus halálának és feltámadásának ténye, illetve végidőbeli eljövetele, amely ugyancsak az Ő istenségének a megvállása. Így él tovább a Maranatha a XXI. század liturgiájában. A közösség mai nyelvén fejezi ki azt, amit az arám nyelvű felkiáltás a kezdeti kereszténységben kifejezett, megvallott.

Hasonló értelmű az első keresztény hitvallásként számon tartott felkiáltás: „Jézus Krisztus az Úr!” (Fil 2,11). Ez a felkiáltás tömörségében a keresztény hit lényegét vallja meg: az Úr istenségét és feltámadását. Amikor Kr. e. 280 és 150 között az Ószövetséget görög nyelvre fordították, akkor a héber „Jahve” isten nevet görögül „Küriosz”-szal adták vissza. Magyarul ezt „Úr”-ként fordítják. Az első keresztény hitvallásban tehát Jahve = Küriosz = Úr, azaz Jézus Krisztus Jahve = Küriosz = Úr, tehát Jézus Krisztus Isten. Istenségének legragyogóbb megnyilvánulása és egyben bizonyítéka is az Ő feltámadása. A keresztény hit csak Jézus feltámadása által értelmezhető a maga teljes tágasságában, de csak ez által fogadható is el.

*Himnuszok*³. Ezek többnyire bibliai szakaszokat megzenésítő, templomban, kórus által vagy éppen a zsolozsmában énekelt darabok. A költészet és a ritmikus próza iszenteszleti alkalmazására több példa is található az Újszövetségben. A hívők kezdetől fogva írtak zsoltárokra himnuszokat Krisztushoz, Isten Igéjéhez. Erről *Euszebiosz* is említést tesz egyháztörténetében. Ebbe a műfajba tartozik az a három súlyos újszövetségi szöveg, amelyekről az alábbiakban számolok be.

2 HERBERT HAAG: *Bibliai lexikon*, Szent István Társulat, Budapest 1989, 1158. hasáb.

3 GÖRFÖL TIBOR és MÁTÉ-TÓTH ANDRÁS szerk.: *Világvallások*, Akadémiai Kiadó, 2009, 368.

1. A FILIPPI LEVÉL HIMNUSZA (FIL 2,5-11)

A csaknem általános vélemény szerint a *Pál előtti himnusz* Jézus Krisztus útját írja le az isteni öröklétől (préegzisztencia) a megtestesülésen és a halálon keresztül a felmagasztalásig: Úr minden mennyei, földi és alvilági hatalom fölött. A szöveg igen nehezen érthető. Úgy látszik, mintha a szerző tudatosan homályosan és sejtésszerűen fejezné ki magát azért, hogy megőrizze Jézus személyének titokzatos jellegét. Ez különösen a préegzisztens létmódra vonatkozik, ami természete szerint kivonja magát az értelmi megértés alól. Így alig lehet véletlen, hogy Az, aki Isten alakjában van, névtelen, és Istenhez való viszonya meghatározatlan. Mindkettő, a névadás is, és az Istenhez, az Atyához fűződő viszony az ének utolsó része. Az elején csak arról van szó, hogy egy isteni lény az Istenhez való hasonlóságot, Istennel való azonosságot nem úgy kezelte, mint – és itt kezdődik a legrégibb időktől az egzegetikai rejtély. Mivel eddig meggyőző megoldás nem született, tovább lehet keresni, talán a következő irányban: az isteni lény az Istennel való azonosságát nem tartja olyasminnek, ami egyedül neki jár, ahogy az ember féltékenyen vigyáz a rablott holmira vagy a zsákmányra, nehogy bárkivel is meg kelljen osztania. Ha tényleg ez a gondolat rejtőzik a „zsákmány” mögött, akkor nem hiányoznék egészen a himnuszban a szótériológiai szempont és láthatóvá válnék a „ki-üresítés” motívuma. Végül is arról van szó, hogy az Istennel való azonosság közvetítése és az abban való részesítés Jézus Krisztus neve által, illetve azon az úton történik meg, amelyet Jézus végigjárt a megalázódástól a halálig. A Krisztus-ének stilizált formában egy történetet mond el, ami a népies irodalom ismert és széles körben elterjedt alapmodelljét variálja. Egy égi lény, egy király, egy magas méltóság akarva vagy akaratán kívül elveszti méltóságát, mélyen megalázódik, de akkor Isten (az istenek, a Sors) csodálatos módon közbeavatkozik és az egészen a halálig ismeretlen Szenvedőt az egész világ előtt visszahelyezi korábbi megtisztelő helyére, sőt ezen felül meg is jutalmazza.

Sokféle meséből, mondából, drámából, regényből ismerjük a lealacsonyodásnak és a felmagasztaltatásnak, az elrejtettségnak és az ismertté válásnak ezt az alapmodelljét. Az Ószövetség is alkalmazza ennek az alapmodellnek néhány motívumát József történetében, Jób könyvének kerettörténetében, Tyrus fejedelmei elleni fenyegető beszédben (Ez 28,1-9), mindenekelőtt azonban a deuterioizajási Isten Szolgája dalokban (Iz 49; 52,13-53,12). Az erős monoteizmus következtében ennek az elbeszélésmodellnek mitikus változatai a prófétai beszéd negatív, fenyegető formáiban fordulnak elő.

Nem valószínű, hogy az ének szerzője egyetlen irodalmi mintát vagy vallástörténeti modellt – legyen az ószövetségi, gnosztikus vagy bármilyen más – használt volna. Egyszerűen abból indult ki, amit a keresztény közösség Jézusról tudott: mennyire tudatában volt Istennek és engedelmes volt iránta a szenvedésben, halálában és Úrrá való felmagasztaltatásában.

Pál a krisztológiailag döntő préegzisztencia-kijelentést felhasználja arra, hogy a filippieket egyetértésre, alázatra és önzetlenségre buzdítsa (2,1-4). Ezzel Pál állítja, hogy a „kiüresítést” és a „megtestesülést” szótériológiai értelemben kell venni, ahogy ezt félreérthetetlenül másutt állítja: „Hiszen ismeritek Urunk Jézus Krisztus jótékonyágát. Ő, a gazdag, értetek szegénnyé lett, hogy szegénysége által meggazdagodjatok” (2Kor 8,9).

2. A KOLOSSZEI LEVÉL HIMNUSZA (1,13-20)

Ugyancsak a liturgiából való. Ellentétben a filippi levél himnuszával, ebben a krisztológiában minden világos: a Préegzisztens világos fényben áll. A közösség úgy látja őt, mint Isten képmását (eikon), mint a teremtésben Közvetítőt, mint Főt, vagyis a mindenség Uralkodóját. A himnusz második, szótériológiai része ugyanezt a távlatot tükrözi. Jóllehet most a Feltámadotról énekel, de az Ő kiengesztelési műve az egész Mindenséget érinti. Valószínűleg az eredeti szöveg még erősebben kozmológiai hangsúlyú volt és a levél szerzője adott neki hagyományosan páli hangsúlyt – ahogy az egzegízis felételezi (a test már nem a „világtest”, hanem az egyház; „keresztjének vére által”; „a bűnök bocsánatára”). Valószínűleg a himnusz egy kifejezetten „filozófikus” kéziratról árulkodik, Krisztus alakját a zsidó-hellén „középleány-spekuláció” eszköztárával értelmezi (bölcseesség, Logosz).

Ugyanakkor a levél összefüggései azt is tanítják, hogy ezt a kozmikus krisztológiát a közösség nem az íróasztal mellett vagy világtól távoli meditációban gondolta ki. A préegzisztens ikonnak (= kép), az Ősalapnak, az egész teremtés Közvetítőjének és Céljának megvallása keresztény válasz az életet fenyegető tapasztalatokra, talán arra a földrengés-katasztrófára, amely Kolosszét 60-ban romba döntötte. Az antik ember a természet hatalmával szemben a mainál jobban kiszolgáltatottnak érezte magát; a kozmoszt az egymással ellenségeskedő és rivalizáló hatalmak porondjának tekintette, amelyek szeszélyeiket, kedvetlenségüket, haragjukat a Föld lakóira árasztják.

Vélhetőleg néhány kolosszei keresztényt is megfertőzött pogány polgártársainak világtól való félelme, úgy gondolták, hogy Krisztus is a kozmikus hatalmak közé tartozik, amelyek az emberektől askétikus és rituális gyakorlatokat követelnek. A himnusz mondanivalója – már eredeti formájában is – ez lenne: nem kell félnetek, Krisztus uralkodik minden hatalom és erő fölött, Őbenne van az egész világmindenség eredete, léte és célja.

Ennek hirdetése biztosan nem volt veszélytelen. A teremtés Közvetítőjére való irányulásban feledésbe mehetett a keresztre feszített Jézus és táplálhatta a hívőkben egyfajta hamis biztonság érzését: minthogyha a Krisztushoz való tartozás minden földi megrázkódtatástól és katasztrófától megőrizné az embert. Ezért hangsúlyozza a levél olyan erősen a Krisztus halála által adott bűnbocsánatot és egy szent, feddhetetlen élet szükségességét (1,10.14.22; 2,13; 3,1-17).

3. A LOGOSZ HIMNUSZ (JN 1,1-5. 9-14. 16)

A jánosi közösségek istentiszteletein (keresztségi liturgia, ige istentisztelet) énekelt himnusz. Azoknak a dicsőítő énekeknek a mintapéldánya, amelyeket *Plinius* szerint a keresztények „Krisztusnak mint Istennek” énekeltek.

A szöveg viszonylag könnyen tagolható:

- a/ A préegzisztens Logosz léte és tevékenysége (1-5. versek)
- b/ Eredménytelen eljövetele a világba, az emberekhez (6-11. versek)
- c/ A megtestesült Logosz dicsőségének szemlélete (14-16. versek)

Ez a tagolás semmiképpen nem akarja azt sugallni, mintha a préegzisztencia kijelentését el lehetne különíteni, mintha a préegzisztens Logosz más lenne, mint a megtestesült. A himnuszt mint egységet kell érteni és a végétől (= a hívő közösség tapasztalatától) kell visszafelé olvasni.

A Jézus Krisztusra átvitt (1,17) Logosz-fogalom a zsidó-hellén középlény-spekulációból ered. Ott az a kérdés, hogy a tisztán szellemként elgondolt Isten hogyan teremthetett testi, anyagi világot. A válasz: mintaként és eszközként igénybevett egy olyan lényt, amely a látható világot szellemi, láthatatlan módon önmagában egyesítette, tehát Isten és a világ között állt. Ezt az elgondolást kombinálta a zsidó vallás-filozófus, alexandriai *Philo* az Ige (Logosz) általi teremtés bibliai elgondolásával. A Logosz-fogalom a görög filozófiában *Herakleitos* (Kr.e. 500 körül) óta nagy szerepet játszott, mint a lét egyértelműségének kifejezője. A sztoikusok mint világértelmet értették. Philo a Logosz-szal azonosította a bibliai bölcsességet is, és a Logoszt Isten idősebb, elsőszülött Fiának nevezi a világgal szemben, amely fiatalabb fia. Philot a jánosi Logosz-fogalom forrásának tekintik, nem valószínű azonban, hogy a jánosi himnusz a Logosz-fogalmat közvetlenül vette át Philótól. Meglehetősen különbözők az elképzelések, amelyek a fogalomhoz kapcsolódnak.

A Logosz-dal krisztológiai motívumai bizonyos vonatkozásban vannak a gnoszticizmussal. A gnosztikus megváltástan erősen dualisztikus előfeltételekből indul ki. Áthidalhatatlan ellentét van a felső és az alsó, az égi és a földi, a szellemi és az anyagi világ között. A fény és a sötétség két, természettől fogva ellenséges terület. Az ember lényege szerint a felső, fény-világhoz tartozik, amelyből a sötétség alsó világába esett le. Mivel a fény emberei elfeledkeztek égi származásukról, a gnosztikus Megváltónak – aki megtestesíti a fény birodalmát és a felülről származó lények összességét – a világba kellett jönnie és meg kellett ismertetnie magát övéivel. Az égi küldöttben egyúttal megismerték önmagukat, eredetüket, saját világ fölötti létüket és ezzel az ismerettel (= gnózis) erőt is kaptak ahhoz, hogy visszatérjenek a felső világba.

Ha ezt a rendszert, amelyet részben kereszténység utáni gnosztikus forrásokból rekonstruáltak, összehasonlítjuk a Logosz-dal krisztológiájával, bizonyos hasonlóságok mellett inkább antignosztikus motívumokat találunk:

- A Logosz minden létező társteremtője, nincs egy másik, természettől fogva rossz világ;
- A „sötétségnek” lehetősége volt arra, hogy a benne felragyogó fényt fölfogja, azonban nem tette meg;
- Éppen az „övéi”, a tulajdonát képező emberek, vagyis a gnosztikus rendszer fényemberei tagadták meg a Logoszt;
- A Logosz valóban „testté” lett, tehát elfogadta a gnózisban rossznak számító anyagot minden következményével együtt;
- A hívők a Logosz fönségét, amelyben ők mint kegyelemben részesülnek, a Názáreti Jézus életében, működésében és halálában, az ő „testében” szemlélik.

A gnosztikus, dualisztikus elképzeléseknek az elterjedése azt a veszélyt jelentette a közösség számára, hogy a hívők megpróbálnak a világból egy megálmodott égi fény-birodalomba elmenekülni, mert a kozmosz javíthatatlanul rossz és a sötétségnek esett áldozatul. Így elveszik a világba, mint Isten teremtésébe vetett bizalom, az ember

bezárkózik, ezoterikus szektává lesz a közösség, amely – saját üdvösségének biztosítására – megveti a nem hívőket. Ezzel szemben ünnepli a Logosz-dal Jézus Krisztust, a Megváltót, mint a világ isteni társteremtőjét, mint minden ember világosságát és életét. A Logosz megtestesülésében, az egyetlen Fiú megtestesülésében, ahogy a dalt a 3,16-17-ből kiegészíthetjük, igazolódott Istennek a világ iránti szeretete, egy, a világot megváltó és nem elítélő szeretetben. Így a közösséget a Logosz dicsőségének szemlélete felbátorította a misszióra, annak hirdetésére az emberek között, hogy ki az élet és világosság (a víz és a kenyér, a bor és a jó pásztor) a világ számára.

A Logosz-gondolatnak Jézusra való átvitelével az újszövetségi krisztológia abszolút csúcspontjára ért fel. Azon a megismerésen túl, hogy az ember-Jézusban a világ társteremtőjével és ősalapjával, Isten „egyetlen” Fiával, magával Istennel (mint a Fiúban ránk tekintő Atyával) találkozunk, többé nem lehetséges értelmes kijelentés. Magának az értelmezésnek a nyelv oldaláról megvannak a határai, ezért úgy tűnik, a Logosz megismerését ott kell keresnünk, ahol ő följajánlja magát a hitnek: a közösség istentiszteletében.

A jelentős magyar biblikus, a ciszterci *Farkasfalvy* Dénes vitatja azt a tételt, hogy a Logosz-himnusz eredetileg nem volt része az evangéliumnak. Ezt írja: „Sok szerző gondolt arra, hogy az Előszó eredeti formájában az evangéliumtól független, őskeresztény írásmű volt, amit azután az evangélium szerzője változtatásokkal és betoldásokkal hozzá alakított művéhez. Egyesek, mint *Bultmann*, egy ősi gnosztikus himnusz átalakításáról beszélnek, ami eredetileg Keresztelő Szent János tiszteletére készült. Mások egy arám eredetit próbáltak rekonstruálni, ismét más szerzők a hellénista kereszténységnek tulajdonították az eredeti „Logosz-himnusz”. Azonban semmiképpen sem képzelhető el, hogy az Előszó az evangéliumtól függetlenül jött volna létre, akár mint különálló költemény, akár mint liturgikus himnusz. Joggal kételkedhetünk abban, hogy a szöveg a János- evangéliumtól függetlenül valaha létezett volna. Az a tény, hogy néhány olyan teológiai igen fontos kifejezést tartalmaz, amely magában az evangéliumban később nem szerepel, másként is magyarázható.”⁴

Szerzőnk a krisztológiai értelmezhető *ritusok* között elsősorban az Eucharisztia ünneplésével foglalkozik⁵. Azt a kérdést veti fel, hogy a keresztények milyen krisztológiai elgondolásokat kapcsolnak az úrvacsora ünnepléséhez? Mindenekelőtt meg voltak győződve, hogy Jézus jelen van a közösségben (Mt 18,20; Lk 24,30). Van tehát egy élő, szellemi Valaki, akinek a nevében a hívők összegyülekezhetnek, hogy Istennek hálát adjanak és kérjék őt;

- A közösség „emlékezett” arra, hogy a benne jelenlevő Úr azonos a keresztre menő, ellenségeinek kiszolgáltató Jézussal. Az Eucharisztia ünneplése semlegesítette azokat a tendenciákat, amelyek el akarták választani az égből Megdicsőültet a földön Megalázott-tól;

- A kenyértörés rítusa úgy mutatta be Jézust, mint aki még mindig együtt cselekszik a közösséggel és érte. A hívők jelszerű tettének megfelel a Megdicsőült tovább folytatódó kiengesztelő műve (Róm 8,34; Zsid 7,25; 9,24; 1Jn 1,7; 2,1-2); Az ünneplő közösség tudatában volt, hogy az Újszövetséget Jézus saját vérében alapította és

4 FARKASFALVY DÉNES: „*Testté vált sző*”, Első rész, Prugg Verlag, 1986, 61.

5 Például: 1Kor 11,23-26.

ezzel az Urat Mózes fölé helyezte. Ehhez kapcsolódhatott a Zsidókhoz írt levél krisztológiai írás-értelmezése (vö. 4,4);

- Kezdetől hozzátartozott a liturgikus ünnepléshez az eszkatologikus kitekintés az eljövendő Isten országa felé (Mk 14,25). A megfeszített és feltámadt Úr mondja ki a végső szót a világról, ítélete már most megkezdődik a közösségben (1Kor 11,27-34);

- Végül az úrvacsora rítusa, ha nem is kiváltója, de igen nagy mértékben megerősítője volt a páli elgondolásnak Krisztus Teste egységéről (1Kor 10,16-17).

Végezetül szót kell ejtenünk még a *doxológiákról*. Vannak-e már az Újszövetségben „Krisztus-doxológiák”, amelyekben Krisztusnak tulajdonítják a különben egyedül Istennek kijáró dicsőséget? A vita ezzel kapcsolatban elsősorban a *Róm 9,5*-höz fűződik, ahol a formula: „mindenek fölött való, mindörökké áldott Isten” vélhetőleg „a test szerinti Krisztusra” vonatkozik. Ennek a versnek jelentős szerepe volt a dogmatikus teológiában Krisztus istenségének bizonyítására. Az újabb fordítások és kommentárok túlnyomóan úgy értik, mint Isten dicsőítését, hasonlóan a *Róm 1,25*-höz és *11,36*-hoz. A kérdésben a szemlélet nem egységes. A magyarul hozzáférhető irodalomban például Farkasfalvy Dénes a „Római levél” című kommentárjában egyértelműen Krisztusra vonatkoztatja, ugyancsak a református „*Jubileumi kommentár*” magyarázata, és *Leon-Dufour* „Biblikus Teológiai Szótár”-a sem tartja kizártnak ezt az értelmezést. Afelől nincs kétség, hogy a későbbi szentháromságos doxológiákat – legalább is ami a „Fiút” illeti – az Újszövetség készítette elő (vagy egyedül szerepel: Jel 1,6; 5,12; 2Pét 3,18; vagy Istennel együtt: Jel 5,13; 7,10. Azonban az Atyával való azonosításnál gyakoribb a liturgikus közvetítő-formula: „a mi Urunk, Jézus Krisztus által”: *Róm 1,8*; *2Kor 1,20*; *1Pét 4,11*).

A liturgia alakulása kezdetektől fogva ugyancsak a Szentlélek hatása alatt állt. Ezek a liturgiából felidézett szövegek azonban éppen a Szentlélek által kiválasztott szent szerzők révén a Szentlélektől sugalmazott Szentírás részeivé váltak, így már teljes bizonyossággal hagyatkozhatunk rájuk Krisztus Jézus misztériumának tanulmányozásában, imádásában, követésében. Ugyanez a Szentlélek volt az ihletője a II. Vatikáni Zsinatnak is, amikor így fogalmazott: „Isten Igéje, aki által minden teremtetett, megtestesült, hogy mint tökéletes ember mindenkit üdvözítsen és összefoglalja a mindenséget. Az Úr az emberi történelem célja, az a pont, amelyre a történelem és a civilizáció vágyai irányulnak, Ő az emberi nem középpontja, minden szív öröme és kívánságainak beteljesedése. Ő az, akit az Atya föltámasztott a halálból, megdicsőített és jobbára ültetett, hogy élők és holtak bírása legyen.”⁶

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző 1937-ben született Budapesten. Zdravec István János OFM tábori püspök szentelte pappá 1960-ban. 1978-ban lépett be Pannonhalmán a bencés rendbe. 1980-2000 között dogmatikát és pasztorálist tanított a rendi főiskolán. 1995-2006-ig győrszentiváni plébános, majd házfőnök és kápolnagazgató a budapesti Bencés Tanulmányi Házban és a Szabina kápolnában 2006-2009 között. 2009-től a tihanyi közösség tagja, 2012-től alperjel. Utolsó írását a 2013/1-es számunkban közzétük. (nyiredy.maurus@canet.hu)

6 II. Vatikáni Zsinat, *Gaudium et spes* konstitúció 45. pontja.

MICAELA SORANZO

A bizánci stílus és mozaikok

A bizánci építészet jelenléte néhány olaszországi régióban: Rómában és Ravennában a 6. és a 8. század között, Dél-Olaszországban, a 8. századtól kezdődően, Szicíliában és Velencében a 12. század kezdetétől a 14. századig mindazokon a területeken érhető utol, amelyek a Keleti Birodalom nyugati periferiáján terültek el.

A STÍLUS

A bizánci templomok a teológiai és liturgikus koncepciók másságában különböznek a nyugati, latin templomoktól és ez jelentős különbségeket mutatott művészeti és építészeti szempontból is. A keleti atyák szerint az ember az isteni hasonlatosságot a liturgiában szentségként megélt misztériumok általi átalakuláson keresztül valósítja meg, amely során megtapasztalja az érzékelhető és az isteni világ közötti ellentétet. A templom épülete tehát, ahogyan azt Prokopiosz mondta a 6. században, meg kell értesse vele, hogy azt „*nem az ember ügyessége hozta létre, hanem az isteni inspiráció, ami felette lebeg és azt sugallja neki, hogy Isten nem lehet távol, hiszen azt a helyet kell szeretnie és ott kell laknia, amit ő maga választott.*”

Az építészeti struktúra általában szimbolikus és egyszerű formát alkalmaz, kívülről mint egy kupolával lezárt kocka jelenik meg: a templom a kozmosz szimbólumaként, mivel a kocka a földet idézi és a kupola pedig az eget, így az a hely, ahol az ember átistenülése létrejön. Mindennek értéke, jelentősége van, a külső és a belső közötti szimbolikus kontraszttól kiindulva: a külső, ami egyszerű és dísztelen, gyakran vakolatlan téglából, ebből a szegényes építőanyagból készült, így a testre, mint egyszerű porhüvelyre utal. Ezzel ellentétben a belső gazdag kiképzésű, tele van színekkel és dekorációkkal, amelyek a szellemiséget hivatottak idézni, és ez a hitnek köszönhetően már az égi liturgiát testesíti meg. A belső terek dekorálásánál a mozaikok használata, annak színpompájával és fényes csillogásával a tereket anyagtalanná és égivé varázsolta, mivel a mozaik sokkal jobban, mint a festészet, képviselni tudta a természetfelettséget megjelenítő, nem teremtett, hanem örökkévaló isteni fényt. A képek a túlvilágra mutatnak, nem az időbe és nem a térbe, és mindezt az arany alap fejezi ki.

A Konstantinápolyi Szent Sophia székesegyház (Kr. u. 532-537. között épült) képviseli a bizánci művészet alapelveit. Az Isteni Bölcsességnek dedikálták és a birodalom isteni védelmét is képviselnie kellett. A központi, egymást váltó íves illetve egyenes falfülkékkal körülvett, hatalmas, negyven ablak által koronázott kupolával lefedett négyszögletű tér körül oldalsó és a nők számára fenntartott oldalhajók találhatók. Az épület monumentalitását hivatottak könnyedebbé tenni a nagy ablaknyílások. A bejáratnál két külső csarnok található, a bűnbánók és a hittanulók, katekumenek számára, nagy fémajtókkal és egy széles, négyszögű oszlopcsarnokkal. A belső dekoráció eredetileg csak virág és geometriai motívumokból állt. A látványos hatás a mozaikok rafinált csillogásán, az oszlopfők áttört díszítésén, a márványok, porfir- és egyéb értékes kövek kontrasztján alapult, amelyeket szimmetrikus játékosággal helyeztek el. Nagy

és különleges fontossággal bírt azonban magának a napnak a fénye is, ami a negyven ablakon keresztül hatol be a belső térbe, úgy, hogy a napsugarak a nap minden órájában másképp szűrődnek be és hatolnak át a tereken, egymást keresztezve a különböző magasságokban. A központi rész – a kupola alatt, ahol a szószerző magasodik – így tehát sokkal jobban megvilágított, mint az azt körülvevő terek, és sokkalta tágasabb is. A kupola boltozatát pedig csillogó szövevényű arany mozaik díszítette, amely a mindenható Krisztust, a kozmosz Urát ábrázolja, míg az oltár kelet felé nézett.

A Szent Sophia megépítése után a szent épület sémája, a kupolafedéssel és a központi alaprajzzal a Birodalom összes központjában, városában és a bizánci befolyás alatt álló területeken modellé vált. A bizánci szent építészet legjobb tanúbizonysága, példája Olaszországban, Ravennában található, ahol az 5-6. században épített bazilikák és keresztelőtemplomok megőrizték építészeti és mozaikművészeti fényüket. A legrégebbi, az 5. századra visszanyúló antik műemlékek között található Galla Placidia mauzóleuma és az ortodoxok keresztelőtemploma. A 6. századi építmények között a legjelentősebb a San Vitale bazilika, nyolcszögű központi részével és az egyik oldalán található szentéllyel, amelyet két kör alakú sekrestye vesz körül. A központi teret a kupola uralja, amely kívülről nyolcszögletű kiképzést kapott, és amelyet nagy ablakokkal láttak el, ezeket eredetileg – mint az összes ravennai ablakot – alabástrom lemezzel zárták le.

Egyszerű, háromhajós bazilikai alaprajzú ezzel szemben az Új Szent Apollinárisz bazilika, amelynek egyetlen apszisa és külső csarnoka, valamint kör alakú harangtornya van, míg a Szent Apollinárisz in Classe templom, amely szintén háromhajós, az apszis oldalain a diakónusoknak kiépített terekkel és két, prothesis elnevezésű, az apszishoz csatlakozó és a liturgia kiszolgáló helyiségéül szolgáló térrel rendelkezett.

A bizánci stílusú templomok ikonográfiai programja szigorú szabályokat követett, mivel az azokon megjelenített alanyok, lények a templom főbb tereinek szimbolikus jelentéséhez kapcsolódtak, azoknak voltak alárendelve. A kupola, amelyet az éggel azonosítottak, időnként a keresztnek adott helyet, ami Krisztus győzedelmének jelképe, második eljövételének hírnöke, mint ahogyan a Galla Placidia mauzóleumban (5. század) is megjelenik, kiemelkedve az éjszakai, az univerzum szimbolikus megjelenítéseit jelentő aranycsillagok alkotta koncentrikus körökkel megjelenített égboltból. Ezt követően a kupola a mindenható Krisztus, az univerzum Urát is magában foglalja, amint a világ felett őrökdi, körülveve az angyalok, égi őrök által, míg a kupoladobban találnak helyet az apostolok és a Krisztusnak jelentő próféták, a forgókban pedig a négy evangélistát jelenítették meg, mint az írással foglalatosskodó férfiakat, vagy mint a Dániel könyvének víziójaként megjelenő szárnyas lények, a tetramorfok (sötét alakok) szimbólumát képviselő férfiakat. Helyenként, mint a velencei Szent Márk székesegyházban (12. század) is előfordul, hogy a kupolában látható Krisztus mennybemenetele.

Párhuzamosan Krisztus képével, az Efezusi Zsinatot követően Szűz Mária is megjelenik a Gyermekkel az apszis boltozatán, a Sedes Sapientiae trónusán állva vagy könyörgő pózban, utalva saját közvetítő szerepére és az Egyház „imázsára” is, mint az isztanbuli Szent Sophia templomban. A földet szimbolizáló hajóban láthatóak a legfőbb evangéliumi epizódok, amelyek ünnepei az egész liturgikus évet végigkísérik, vagy éppen már az Újszövetségre utaló ószövetségi epizódokat jelenítenek meg, mint

a Szent Vitale templomban. Rómában a bizánci hatás a Santa Maria Maggiore (5. század) diadalívén, a falakon kívüli Szent Lőrinc templomban (6. század) mutatkozik meg és később, a 12. század során bizánci művészeket hívtak a Palatinusz kápolnába és a palermói Martorana kápolnába, illetve a cefalúi és a monrealei székesegyház mozaikjainak megvalósításához, akik a helyi mozaikművészekkel együttműködve a velencei Szent Márk székesegyházban és a torcellói székesegyházban is dolgoztak.

A MOZAIKOK

Az 5. századtól Konstantinápoly, a Kelet-Római Birodalom fővárosa, a császári udvar székhelye olyan dekoratív stílust támogató központtá vált, amely az építészetben jellemzően fitomorf (növényalakú) motívumokon alapult. Fő példái ennek a Szent Sophia és a Szent Sergios és Bacchos templomai, ahol a tüskés akantusz ábrázolása már odáig ment, hogy „anti-klasszikusnak” is nevezhetnénk. A művészek a hagyományos virágcsokor apró részekre tagolásáig jutottak. Ezt a csokrot a (rombuszokból, körökből és spirálokból álló) geometrikus szövedéken belüli, ritmikus vagy szimmetrikus egyezésekkel elrendezett, közös szárákból összefonódott elemi egységek jellemezték. Ilyenek borították a párkányzatokat, ormokat, korlátokat, a boltívek közötti falat, mintegy szín-mintázatainak világos - sötét kontrasztjával előtűnő csipke.

A Szent Sophiában a megjelenített motívumok között az akantuszon kívül találhatunk pálmalevéldíszeket, borostyánt és szőlőtőt is. Stilisztikai tekintetben e műépítészeti dekorációk kimondottan a szépséget szolgálják – alkalmassá válva ezzel az isteni Bölcsesség jelképezésére is (amelyről titulusát kapta a templom). A boltív keresztje négy részből álló pálmához csatlakozik („élet fája”), amely szokás szerint akantuszcsokorból nő ki, illeté később a római Szent Kelemen bazilika apszis-boltozatán is láthatunk.

Görögország-szerte közvetlen bizánci hatással a 6. századtól találkozhatunk. Ilyen például a befejezetlenül maradt filippi bazilika, amelyben az akantuszlevelek közé csaknem növényi elemekké változtatott delfinek ékelődnek. Vagy a ravennai Szent Vitale templom, illetve a parenzai Eufrasiana bazilika is. Később majd egyéb növényekkel is találkozunk: stilizált virágokkal pl. Daphni mozaikjain (11. század), illetve egyszínű horonnyá egyszerűsödött futónövény-ornamentikával pl. Hosios Loukas kriptáján (11. század) vagy a kappadókiai sziklatemplomokban. Jelentős vonzereje van a cimitilei Szent Felice bazilika mozaikjainak (5. század), amelyeket vörös, narancs, barna, zöld, világos- és sötétkék színű üvegpasszta és azt ékesítő, vékony arany lemezekkel elmés összeillesztésével készítettek el. Az arany alapon három pár virágfüzér látható. A külsők négy pálmából bomlanak elő. A vörös szalaggal összekötött középsők ellenben akantuszcsokorból, illetve egy kétfülű vázából indulnak ki, amelyekből két páva iszik. A maradék külső felületek dekorációin pedig pálmák, nagy szemű fürtökkel teli szőlővesszők és másfajta növények ismerhetők fel.

Néhány mozaik megmaradt a Szent János templom apszisboltozatán is, amelyet az 5. század elején San Paolino alkotott. A Sulpicius Severus nevű barátjának írt leveléből tudjuk, hogy egy nagy, ékkövekkel díszített, csillagos éggel és tizenkét galambbal körülvett keresztet ábrázolt. Alul, a mennyei hegyen pálmák, és számos növényfaj

volt, az Éden négy folyója, valamint az *Agnus Dei*, Isten Báránya, aki felé hat bárány tartott két sorban, ez kétségtelenül a Szent Apollinare in Classe apszisboltozatára emlékeztet.

A ravennai mozaikok növényi elemeknek bő választékát mutatják be akantuszlevelek formájában, amelyek sokféle, már az első, keresztény festő-éra kazuisztikájában is fellelhető növényi motívummal, pl. szőlővesszőkkel, fürtökkel fonódnak egybe. A Szent Vitale bazilika mozaik-dekorációinak fő szereplői javarészt a növényvilágból valók. A leggyakrabban előforduló növény itt is az akantusz. Ennek az örökzöld, fűszerű növénynek vörös vagy rózsaszín virágja, tok-szerű gyümölcse és széles levele van, a pogány világban az örökkévalóság és halhatatlanság szimbóluma volt. A tizenöt medállal díszített nagy boltív és a szentély között két, geometrikus elemekből álló, erősen színezett sáv helyezkedik el fehér, világoskék és rózsaszín virágok között, amelyeket botanikailag nehéz lenne azonosítani. De valószínűleg nincs közülük sem a valósághoz, sem a Bibliához, csak töltelék-szerepük van.

A szentély felett a boltozatot virág girlandok és gyümölcsök osztják négy részre hosszúra nyúlt, akantuszos ornamentikával. Levelének formája és kicsiny erezte részletesen kidolgozott, bennük állatok, vörös és narancsszínű, négyszirmú virágok foglalnak helyet. A borostyán szív alakú levelei, a lándzsa alakú (talán babér-)levél girlandok fehér virágokkal és fehér-vörös virágbimbókkal fonódnak össze, gránátalmák, körték, cédrusok és kerek, külsejük felé sötétedő, fehér-vörös rózsák bújnak elő belőlük.

A rózsza „gall”-nak nevezett változata jelenik meg, amely már a görögöknél is ismert fajta volt. Növénydíszítéshez, kertekben használták. Igen egyszerű virág, az ötnél több szirmú rózsák ugyanis náluk még ismeretlenek voltak. Formája és szépsége miatt szimbolikusan értelmezhető. A keresztény világban a rózsának színe szerint összetett szimbolizmusa van: míg a vörös Krisztus és a mártírok szenvedését, a fehér Mária szűzi tisztaságát jelképezheti. Utóbbi a „tövis nélküli rózsza” attribútumához is kapcsolható: Mária mentes maradt az áteredő büntől és következményeitől. A liliomokat nagyméretű fehér virág-ábrázolások prezentálják, amelyek ikonográfiája, ikonológiája szimbolikus jelentőségű, noha a Biblia nem tesz említést fehér liliomról, mert az ismeretlen a zsidóságnál. A klasszikus világban királyi virágnak tartották, amelynek nemes méltósága hasonlatos a rózsáéhoz, a tisztaságot jelképezte. E jelentésével került át a keresztény művészetbe Mária szüzességének másik szimbólumává válva.

A boltozat középpontjában a dicsfény övezte *Agnus Dei* tündököl, csillagos kék háttérrel, arany körökbe keretezett babérkoszorúba zárva. A babér kompozícióival is gyakran találkozunk. Kis-Ázsiából származik, örökzöld jellege miatt szent növénynek tartották. A keresztény hagyomány a babér pogány, az örökkévalóság győzelmi jelképét Krisztus halál feletti diadalaként értelmezte át. E növénykoszorús ábrázolásokban előforduló gyümölcsfajták választéka bőséges. Elemzésük mindegyikben szimbolikát fedezhet fel, pl. a gránátalmaféban vagy a cédrusban is. De a sokféle gyümölcs talán életük gazdagságát és változatosságát is kívánja bemutatni.

A szentélyben is mindenhol növény-dekorációkkal találkozunk: a háromosztatú ablakok boltívein virágok és igen színes növények virítanak, trapezoid terecskén belül a vállkő felett stilizált spirálvonalak, valamint csendéletek láthatók gyümölcskoszarakkal. Az oszlopfőkön és a korláton is csipkedíszre emlékeztető, lyukacsos nő-

vény-dekoráció fut végig. Az apszisban egy színdús, bőségszaras boltívet találunk, amely középen madarakkal, virágokkal és Krisztus-monogramos (*crismón*) levél-csokrocskákkel kereszteződik. Kék háttér előtt egy szőlőtő felfutó indája kanyarog folyamatosan, az apszis kis boltíveinek belső részein pedig sötétkék alapon kék, zöld és rózsaszín, hosszú bibés virágok foglalnak helyet, furcsa nimfákra emlékeztetően. A színek mintha belülről kapnának fényt: nagyon világos belső felületüket sötét kontúr szegélyezi – ami erős benyomást kelt. A levelek kékek és zöldek – a két szín megoldása ravennai jellegzetesség, emlékeztet a szomszédos Galla Placidia mauzóleumra is. Az apszis virágdekorációja teljesen új kontextusban jelenik meg: liliomos, rózsás és sáfrányos, zöldbe boruló mezőként, a fák különféle változataival: ami egyértelműen paradijsomi utalás, hasonlatosan a Szent Apollinare in Classe apszisához.

A színek itt is alapvető szerepet játszanak: az éggömb aranyától a sárgán, majd a zöldessárgán keresztül a fű fényes és harsogó zöldjéhez, a növényzet buján sarjadozó zöldjéhez jutunk, végül a talapzat kékeszöldjéig, ahol a tizenkét apostolra utaló bárányok között megszámlálhatatlan növény és fehér virág látható. E virágok minden bizonnyal „Szent Pankrácius (Pongrác) liliomai,” s a nevet adó szent tisztaságára utalnak, valamennyi három elemből vagy annak többszöröséből van szerkesztve. A liliomokkal a mártírok színét idéző, élénkvrös szegélyű növények, talán suharok váltakoznak, a zöld szín tónusárnyalatai pedig a feltámadás reményét keltik.

A rét közepén Apollinare püspök látható frontális pozícióban, emberekkel, állatokkal és növényekkel körülvéve. Utóbbiak az összes létező fűnek és az év minden pillanatában mutatkozó levélzetnek zöldjét idézik. Az apszis boltozatának növényfajtái három csoportra oszthatók. A Biblia világától ihletettek, amelyek vallásos szimbolikával bírnak; a bazilika ősi környezetének helyi növényei, amelyekkel a dekoratőrök találkozhattak; ill. a nehezen felismerhető, vagy képzeletbeli növények, amelyek megalkotásához csak a szín és a nagyság volt adott.

Fordította: Agnese Pazsgagli és Oltványi Bernadett

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző olasz mérnöknő, Páduában született 1952-ben. Velenében doktorált, Milánóban habilitált. Kifejezetten vallási építészettel, egyházi művészettel és liturgiával foglalkozik. Háromgyermekes édesanya. Az olasz püspöki kar egyik liturgiai konzulense, számos kiállítás és kiadvány szerzője, szerkesztője. 1990-ben létrehozta a „La pietra angolare” tanácsadó központot. Az írás két cikként a *La vita in Cristo e nella Chiesa* folyóiratban jelent meg (Róma, 2013. májusi szám, 43-45. valamint 2011. jún-júl. 13-14). (www.micaelasoranzo.it)

MICHAEL PFEIFER

Harangkondulás Glóriára

Sok helyen gyakorolják azt a szokást, hogy Nagycsütörtökön az esti szentmise Glóriájakor szólalnak meg utoljára a harangok, és majd csak Húsvét vigíliáján, ismét a Glóriákor kondulnak meg újra.

Mint egy nyitány, áll Virágvasárnap a Nagyhét élén. A liturgia nem korlátozódik csupán Jézus stilizált jeruzsálemi bevonulására, amely a királynak a városába történő győzedelmes megérkezését jelenti. A szenvedő szolgáról szóló olvasmánnyal, a Filippi levél himnuszával és a Passióval Krisztus közelgő szenvedését helyezi előtérbe és a zárókönyörgés már a feltámadás felé nyújt kitekintést. Felhangzanak az előttünk álló hét témái, mint dallamok az elkövetkezendő opera nyitányaként. Jobban szemügyre véve, a virágvasárnapi szentmisében semmi sincs ennek a napnak az éljenzéséből, (az ujjongás) egyedül az ezt megelőző körmenetből bontakozik ki. Már a nyitó imával (könyörgéssel) átbillen a hozsannai lelkület a szenvedés érzésébe. Érdekes módon amennyire radikális a váltás, olyannyira kevésbé fejeződik ki ez az ünnep liturgikus megjelenítésében.

Másképp lesz Nagycsütörtökön és Húsvét vigíliáján. A Glóriánál a harangok és az orgona elhagyásával, illetve helyettesítésével hatásos – méghozzá a templomon kívül is észlelhető – jelzéssel közvetítik, hogy ezzel az énekkel tartalmi változás is végbe megy az ünnep menetében. De valóban így van ez? – Húsvét vigíliáján: a Glóriánál a harangzúgás a mise kezdetét emeli ki. Nagyszombat éjszakájának dicsősége a húsvéti gyertya meggyújtása és a húsvéti örömeinek nagy fényünnepe után úgy jelenik meg, mint egy első csúcspont, amelyhez képest az alleluja és a feltámadás hírének bejelentése az evangéliumban mintha kisebb jelentőségű lenne. Ugyanakkor az alleluja negyven nap után először hangzik fel újra, mint Húsvét feltámadási éneke. Bár a Glória elnémul az adventi és nagybőjti időben is, de csak ezt követően lesz Húsvét vigíliáján újra ünnepélyesen megzengetve. Nem lenne ésszerűbb ezt a karácsonyi eredetű éneket a karácsonyi misében a helyén hangsúlyozni és Húsvét vigíliáján a hangsúlyt az alleluja éneklésére áthelyezni?

Helyesen értelmezve, a nagyszombati harangzúgásnak valójában nem sok köze van magához a Glóriához, hanem az éjszakai szentmise kezdetét hangsúlyozza, amely a Vigília olvasmányai, zsoltárai és könyörgései után már a Glóriával, könyörgésekkel és az igeliturgiával folytatódik. A nagyszombati Glória harangszava nem más, mint a nagypéntek utáni első misére való harangozás. Ezek a liturgiai események váltakozását jelzik, de nem olyan témaváltozást, mint Virágvasárnap. Itt azonban gondosan be kellene iktatni egy tartalmi értelemben vett váltást, például az Isteni Ígélet és a Beteljesülés szembeállításával.

Nagycsütörtök: az utolsó harangszó Nagypéntek előtt. Még kevésbé motivált tartalmilag a nagycsütörtöki harangszó a Glóriánál. Jóllehet a lábmosással, az utolsó vacsorára való emlékezéssel és az Olajfák hegyén való virrasztás emlékével ebben az ünnepelésben is összecsengenek a különböző motívumok, mégis a harangok és az orgona elnémulásával egy világosan észlelhető fordulópont ezen a helyen se tartalmilag se szerkezetileg nincs alátámasztva. A nagycsütörtöki harangszó egyébként eredeti-

leg egyáltalán nem tartozott az utolsó vacsora miséjéhez, hanem kizárólag a püspöki „Missa Chrismatis” keretében adta meg az ünnepélyesség hangját. A nagypénteki, nagyszombati harangok elnémulása viszont régóta gyakorolt hagyomány a római egyházban.

Mi volt a középkori gyakorlat? Adatok után kutatva az derül ki, hogy a nagybőjti napok előtt az utolsó harangszó időpontjára a legkülönbözőbb alkalmakkor került sor. Ez történhetett akár primakor vagy csak vesperáskor vagy a kompletóriumnál. Ha a misét este ünnepelték, akkor ez volt az utolsó szentmise, amihez harangoztak. A nagybőjti napok előtti utolsó harangszó valóban különleges jelentőséggel bírt. Feltehetően ennek megerősítésére és egy átlagos misére való harangozástól való megkülönböztetésre, a harangok újra megkondultak az utolsó vacsora miséje közben is elénekelt Glóriához. De mint ahogy elhangzott, ehhez nincs se tartalmi se szerkezeti támpont a liturgián belül.

A tényleges áttörés a nagycsütörtöki liturgiában elsőként az Oltáriszentség átvitelével és az oltárfosztással történik. Nehéz belátni, hogy miért éppen ezen a napon kezdődik a bevezető szavak és az utolsó vacsorán való részvétel leegyszerűsített ünnepélyessége. A tartalmi szempontokhoz igazodva logikusabb lenne a hangulati váltást áldozás, hálaadás és a záróima után jelezni, és csak ettől a ponttól kezdve lemondani az orgonajátékról.

Ellentétben a harangok elnémulásával, az orgona szerepét inkább területi sajátoságként kell értékelni. A liturgikus ének és zene szabályozásának 66. cikkelye előírja, hogy mellőzzék a hangszeres zenét nem csak a Szent Háromnapban, de Adventben és az egész Nagyböjtben egyaránt, és a halotti zsolozsmában is. Ez alatt mindenesetre nem a dalkíséretet kell érteni, hanem az önálló hangszeres zenét. Nem kérdés, hogy Nagypénteken az orgonálásról való lemondás különleges jelentőséget ad ennek a napnak, hasonlóan, mint az oltárfosztás. Ezt a megfosztottságot kifejezve Nagycsütörtök estéje is megfelelő időpont lehetne, hogy elhallgassanak az orgonák. Hiszen itt rejlik az ünnep lényegi fordulópontja, amelyet meg kell jelölni, hogy érzelmileg is megfogható legyen: Jézus és tanítványai elhagyják az utolsó vacsora termét és elindulnak a Getszemáni kertbe.

Ám a nem körültekintő értelmezés tévútra visz. Ha az ember megvizsgálja az előírások és hagyományok történelmi fejlődését a nagycsütörtöki és nagyszombati harangszó körül, akkor a felszínes értelmezéssel fennáll a veszély, hogy az együtt ünneplőket tévútra vezessék. Így a nyilvánvaló fordulópont a virágvasárnapi liturgiában gyakran nem valósul meg. Ezzel szemben Nagycsütörtökön a váltás nem megfelelő helyen tapasztalható. Még a Húsvéti vigília is egy nehezen értelmezhető csúcspontot helyez a tapasztalati síkra, ami még a strukturálisan gondolkodóknak is nehezen tárul fel. Minden tudásunkat figyelembe véve a liturgia történelmi fejlődéséről, nem szabad pusztán ahhoz ragaszkodni, hogy „ez már mindig is így volt”, hanem a konkrét tapasztalatokat kell komolyan vennünk, mert csak azok, akik (ösztönösen) megértik, mit is ünnepelek, jutnak el az aktív részvételig.*

Fordította: Guhyásné Felkai Ágnes

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző 1967-ben született teológus és egyházzenesz, korábban a Martinus-ház rektorhelyettese Aschaffenburgban, jelenleg a würzburgi egyházmegye liturgikus képzési referense. Írása a Gottesdienst 2014. február 17-i számában jelent meg, 36-37. (post@michael-pfeifer.de)

*

*Mi magyarok tudjuk, hogy Nagycsütörtökön „a harangok Rómába mennek. E hagyománynak költői, mondai hajtása is van. Az 1674. év nagyszombat napján Rómában a Szent Péter-tempomban a sekrestyés, amint a templom tornyába felment, ott nagy álmélkodására egy idegen öltözetű ifjat talált mély álomba merülve. Nagy nehezen fölébresztették. Maga köré bámult, alig tudta megérteni, mi történt vele, amíg végre latin nyelven elmondotta, ki ő és hogyan jött ide. Neve Kopeczky Mihály, Késmárkon diák volt, és nagy vágy támadt benne az örök várost és híres templomait látni. Minthogy azt hallotta, hogy Húsvétkor a harangok Rómába repülnek, ő is elhatározta, hogy a haranggal együtt megteszi ezt az utat. Felmászott tehát a késmárki toronyba, ott az öreg harang belsejébe bújt és szíjjal odakötözte magát a harang nyelvéhez. Egyszerre csak nagy rázkódást érzett, mintha kirepült volna a toronyból, mire elvesztette az eszméletét. Nem is nyerte vissza előbb, amíg a *Szent Péter* sekrestyése föl nem ébresztette. Kopeczky története nagy feltűnést keltett egész Rómában. Pártfogói akadtak, és így nem is tért vissza többé hazánkba.”

(Ld. BÁLINT SÁNDOR: *Karácsony, Húsvét, Pünkösd*, Szent István Társulat Budapest, 1973, 208. – Főszerkesztői megjegyzés).

GIANONE ANDRÁS

Eucharisztikus világkongresszusok*

2012-ben, Dublinban ötvenedszer rendeztek nemzetközi eucharisztikus kongresszust, amelyen írek tízezrei mellett részt vett – százhusz ország képviselőjében – több ezer külföldi zarándok is. A Katolikus Egyház számára nagy missziós lehetőséget jelentenek e kongresszusok, amelyek az Oltáriszentségbe vetett hitünket szeretnék elmélyíteni.¹ Érdekes ezért röviden áttekinteni a XIX. század végén induló eucharisztikus világkongresszusok történetét és a számunkra legfontosabb budapesti kongresszuson keresztül bemutatni a szervezés és az ünnepségsorozat menetét.

Az eucharisztikus kongresszusok ötlete egy francia asszonytól, Émilie Tamisier-től származik, aki ismerős papok segítségével először eucharisztikus zarándoklatokat, majd – immár püspökök támogatásával – nemzeti eucharisztikus kongresszust kezdeményezett. Végül 1881-ben – XIII. Leó pápa jóváhagyásával – francia világiak szervezték meg Lille-ben az első nemzetközi eucharisztikus kongresszust, ezen tíz országból nyolcszázan vettek részt. A kongresszus sikere nyomán állandó bizottságot hoztak létre a további kongresszusok szervezésére, amelyek mint egyre jelentősebb vallási összejövetelek növekedtek az Oltáriszentség kultuszáért elkötelezett papok és keresztény hívek buzgósága következtében. 1904-ig a kongresszusokat – egyetlen kivétellel – francia nyelvterületen tartották, s csak azután vált a helyszín is igazán nemzetközivé. 1905-ben Rómában rendezték meg a kongresszust az Oltáriszentség tiszteltét szívügyének tekintő, s azt kiemelten szorgalmazó Szent X. Piusz pápa kezdeményezésére és részvételével. Ettől kezdve vált szokássá, hogy a pápa – személyes képviselőjeként – legátust küld minden egyes nemzetközi eucharisztikus kongresszusra.²

* A tanulmány az OTKA NK 83799 számú pályázat és a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

1 Vö. MKL III, 393. A Magyar Kurír hírei a dublini eucharisztikus kongresszusról: <http://magyarkurir.hu/hirek/dublinban-megkezdodott-az-50-nemzetkozi-eucharisztikus-kongresszus/?q=Eucharisztikus%20kongresszus>, <http://magyarkurir.hu/hirek/nyolcezer-zarandok-vesz-reszt-az-eucharisztikus-kongresszuson> (utolsó megtekintés 2014. december 6.)

2 GERGELY JENŐ: *Eucharisztikus világkongresszus Budapesten/1938*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 20–25. Langlois, Claude: Les congrès eucharistiques. Jalons pour une histoire. In: *Le catholicisme en Congrès (XIXe – XXe siècles)* Actes de la table ronde organisée à l'Institut européen en sciences des religions, Paris, 22-23 septembre 2005, réunis par Claude Langlois et Christian Sorrel. Chrétiens et Sociétés, Documents et Mémoires n° 8. 2009. 206–209. A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve. Szent István Társulat, Bp., 1938. 6–13. Az emlékkönyv letölthető az internetről: <http://eucharisztikuskongresszus.hu/euchar.html> (utolsó megtekintés 2014. december 6.)

AZ ELSŐ 24 EUCHARISZTIKUS VILÁKGONGRESSZUS IDŐPONTJA ÉS HELYSZÍNE			
1881	Lille (Franciaország)	1901	Angers (Franciaország)
1882	Avignon (Franciaország)	1902	Namur (Belgium)
1883	Liège (Belgium)	1904	Angoulême (Franciaország)
1885	Fribourg (Svájc)	1905	Róma (Olaszország)
1886	Toulouse (Franciaország)	1906	Tournai (Belgium)
1888	Párizs (Franciaország)	1907	Metz (Németország, ma Franciaország)
1890	Antwerpen (Belgium)	1908	London (Egyesült Királyság)
1893	Jeruzsálem (Oszmán Birodalom, ma Izrael)	1909	Köln (Németország)
1894	Reims (Franciaország)	1910	Montreal (Kanada)
1897	Paray-le-Monial (Franciaország)	1911	Madrid (Spanyolország)
1898	Brüsszel (Belgium)	1912	Bécs (Ausztria)
1899	Lourdes (Franciaország)	1913	Málta

Az első világháború előtt többnyire évente rendeztek nemzetközi eucharisztikus kongresszust. Ezeknek hosszú ideig nem volt központi témájuk, a mai értelemben vett, tudatos témaválasztással megszervezett első kongresszust Lourdes-ban tartották 1914-ben, vagyis a korszak legvégén. A világháborúk szomorú valósága kétszer is megszakította a kongresszusok folytonosságát: 1915 és 1921, valamint 1939 és 1951 között nem kerültek megrendezésre. A két világháború közötti időszak első nemzetközi eucharisztikus kongresszusára Rómában került sor, amelyen részt vett a nemrég megválasztott XI. Piusz is. Ettől kezdve a második világháború kitöréséig két évente tartottak kongresszust, az utolsót éppen Budapesten. Ebben az időszakban jutott el – Ausztriát leszámítva – valamennyi kontinensre az eucharisztikus világkongresszus, XI. Piusz missziós és újraevangelizációs szándékának megfelelően. A kongresszust a második világháború óta nagyjából négy évenként rendezik meg. A II. Vatikáni Zsinatot követő liturgikus reform következtében az ünnepségsorozat csúcspontja a körmenetről az – 1960-tól statio orbis néven emlegetett – szentmisére került át. Ami a pápák részvételét illeti, X. és XI. Piusz után Boldog VI. Pál is megtisztelte jelenlétével az eucharisztikus világkongresszust. Az első „utazó pápa” 1964-ben Bombaybe, majd 1968-ban Bogotába is elutazott, hogy az ünnepségsorozaton ott lehessen. Szent II. János Pál pápa szintén fontosnak tartotta, hogy személyesen vegyen részt ezeken a nagy eseményeken, majdnem mindegyiken ott volt, hacsak nem akadályozta betegsége.³

3 Vö. Piero Marini érseknek, a Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusok Pápai Bizottsága elnökének személyes visszaemlékezése (Les congrès eucharistiques internationaux): http://www.vatican.va/roman_curia/pont_committees/eucharist-congr/documents/rc_committ_euchar_doc_20030409_intern-euch-congresses_fr.html (utolsó megtekintés 2014. december 6.)

A 25–50. EUCHARISZTIKUS VILÁKGONGRESSZUS IDŐPONTJA, HELYSZÍNE ÉS MOTTÓJA		
1914	Lourdes (Franciaország):	Az Eucharisztia és Jézus Krisztus társadalmi uralma
1922	Róma (Olaszország)	Az Eucharisziában valósul meg Urunk békés országa
1924	Amszterdam (Hollandia)	Az Eucharisztia és Hollandia
1926	Chicago (Egyesült Államok)	Krisztus békéje és Krisztus országa
1928	Sydney (Ausztrália)	Szűz Mária és az Oltáriszentség
1930	Karthágó (Tunézia)	Az Eucharisztia és az afrikai tanúságtétel
1932	Dublin (Írország)	Az Eucharisztia és Írország
1934	Buenos Aires (Argentína)	Urunk Jézus Krisztus társadalmi uralma és az Eucharisztia
1937	Manila (Fülöp-szigetek)	Az eucharisztikus apostoli szolgálat a missziókban
1938	Budapest (Magyarország)	Az Eucharisztia a szeretet köteléke
1952	Barcelona (Spanyolország)	Az Eucharisztia és a béke
1955	Rio de Janeiro (Brazília)	A megváltó Krisztus eucharisztikus országa
1960	München (Bajorország)	Élet a világért
1964	Bombay (India)	Az Eucharisztia és az új ember
1968	Bogota (Kolumbia)	Az Eucharisztia a szeretet köteléke
1973	Melbourne (Ausztrália)	„Szeressétek egymást, amint én szerettelek titeket!”
1976	Philadelphia (Egyesült Államok)	Az Oltáriszentség és az embercsalád lelkesítése
1981	Lourdes (Franciaország)	Jézus Krisztus a megtört kenyér egy új világ számára
1985	Nairobi (Kenya)	Az Eucharisztia és a keresztény család
1989	Szöul (Korea)	Krisztus a mi békénk
1993	Sevilla (Spanyolország)	Eucharisztia és evangelizáció
1997	Wroclaw (Lengyelország)	Eucharisztia és szabadság
2000	Róma (Olaszország)	Jézus a világ egyetlen üdvözítője, kenyér az új világ számára
2004	Guadalajara (Mexikó)	Az Eucharisztia fény és élet az új évezrednek
2008	Québec (Kanada)	Az Eucharisztia Isten ajándéka a világ életéért
2012	Dublin (Írország)	Az Eucharisztia közösség Krisztussal és egymással

Magyarország szempontjából kiemelkedő jelentősége volt a 34. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszusnak, amelyet Budapest rendezett 1938-ban. Magyarország

ebben az esztendőben ünnepelte Szent István halálának kilencszázadik évfordulóját, ezért 1938 a korabeli sajtóban gyakran kettős szentévként szerepelt.

A rendezés ötletét 1929-ben vetette fel Serédi Jusztinián hercegprímás a püspöki kar tanácskozásán. Püspöktársai támogatását elnyerve rögtön levelet írt Heylen namuri püspöknek, a fentebb említett állandó bizottság elnökének, hogy az 1938-as kongresszus helyszínéként Budapestet válasszák. Serédi fáradozása sikerrel járt: miután a szintén pályázó lengyelek Magyarország javára visszaléptek, 1936 novemberében a bizottság – Bejrúttal szemben – Budapestnek adta az 1938-as kongresszus rendezési jogát. A püspöki kar az Actio Catholicát (AC) bízta meg a szervezéssel, amelyet 1932-ben alapított az egyházközségeket és a katolikus egyesületeket összefogó szervezetként. Ez annyiban számított újdonságnak, hogy a korábbi kongresszusok szervezését egy ad hoc bizottság végezte, nem pedig egy már kiépült szervezettel bíró, állandó intézmény.⁴

A hívek méltó felkészítésére 1937 májusától egyéves előkészítő szentévet hirdettek, amelynek során minden egyházközségben eucharisztikus napot, triduumot vagy népmissziót kellett tartani. Ezenkívül egy ún. csoportbizottság budapesti munkahelyek alkalmazottait testületileg igyekezett a kongresszusra ráhangolni, számos triduumot, illetve előadást szervezve számukra. Ezeken összesen százharmincötezer ember vett részt, köztük sok munkás. A kongresszusi szervező munka másik része technikai jellegű volt, mint például a zárandokok toborzása és budapesti tartózkodásuk megszervezése vagy a többnapos ünneppsorozat eseményeinek megtervezése. A kongresszusi résztvevők elszállásolásának, ételmezésének, egészségügyi ellátásának, a nagy tömegek mozgatásának és irányításának különleges szakértelmet kívánó feladataihoz az AC nagy segítséget kapott a honvédség tisztikarától. Általában is elmondható, hogy az eucharisztikus világkongresszus megszervezését a különféle állami szervek nagymértékben támogatták: a 1936/37-es és az 1937/38-as költségvetésből például 600.000 pengőt biztosítottak vallási, illetve idegenforgalmi céltámogatásként.⁵

Az eucharisztikus kongresszus szervezésében nehézséget okozott az 1937 óta fennálló rendkívül feszült viszony a Szentszék és a náci Németország között. Emiatt Hitler lényegében megtiltotta a német állampolgárok részvételét. A kongresszusra így is előzetesen csaknem ötvenezer zárandok jelentkezett harmincegy országból. A külföldi vendégek létszáma azonban végül ennél kisebb lett, mert az Anschluss miatt immár az osztrákok sem jöhettek, és a bizonytalan politikai helyzet hatására Nyugat-Európából és a tengerentúlról is kevesebben indultak útnak.⁶

Az 1938. május 25. és 29. között tartott 34. nemzetközi eucharisztikus kongresszus mottója a „Vinculum caritatis”, azaz a „szeretet köteléke” volt. A kongresszus

4 CSÍKY BALÁZS: *Szerédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége*. Doktori disszertáció, Budapest, 2010. 163., 165. Assemblée Générale du Comité Permanent tenue à Paris le 2 avril 1935. 19–23; le 17 novembre 1936. 25; le 28 septembre 1937. 9.

5 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár, I.1.m 300/1939. Az Actio Catholica Országos Elnökségének beszámolója az 1937–38. munkaévről. A XXXIV. Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve. i. m. 29–51. ^{Gergely}; i. m. 90–110.

6 GERGELY: i. m. 69–89.

öt napja alatt a résztvevők kisebb-nagyobb gyűléseken, valamint különféle tömegrendezvényeken és szertartásokon vehettek részt. Az előbbieik közé tartoztak a külföldiek részére szervezett úgynevezett nemzetközi gyűlések, amelyeken a hosszabb előadások mellett minden résztvevő ország képviselője három percben hazája nyelvén köszöntötte a kongresszust. (Japán nevében például Yamamoto admirális⁷ beszélt). A nemzetközi gyűlések mellett különböző témákban (mint pl. az Eucharisztia és a család) rendeztek nemzeti üléseket is. A kongresszus folyamán külön misét celebráltak a gyerekek, a katonaság és a keleti rítusú katolikusok számára. Az egyszerű hívek tömegei számára az olyan események jelentettek meghatározó élményt, mint a gellérthegy-i tűzijátékkal egybekötött hajós körmenet, a százötvenezer férfi éjszakai szentségimádása, a vasárnapi szentmise a Hősök terén, amelyen félmillióan vettek részt és a fenséges záró eucharisztikus körmenet, amelynek többszázezres közönségét egy májusi zivatar is próbára tette.⁸

Az eucharisztikus világkongresszusokat a következőképpen jellemezte – a budapesti ünnepséget megelőzően, de máig ható érvénnyel – a kor népszerű hitszónoka, Tóth Tihamér: „Miből fog állni az ünnepség? Nagy körmenetekből és ünnepi felvonulásokból? Abból is. Előadásokból és beszédekből? Abból is. Fényből és pompából? Abból is. De ez mind nem elég, ez mind nem a legfontosabb. Az Eucharisziát méltóképpen ünnepelni csak eucharisztikus lélekkel lehet. Előbb ismerni kell az Oltáriszentséget, azután élni belőle – és csak azután ünnepelni.”⁹

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző 1970-ben született Budapesten. A Piarista Gimnáziumba járt, majd az ELTE BTK-n tanult történelem-francia szakon. Jelenleg a Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium tanára és a Katolikus Pedagógiai Szervezési és Továbbképzési Intézet munkatársa. Történész, 2007-ben PhD fokozatot szerzett az ELTE-n az Actio Catholica magyarországi történetének feldolgozásával. Kutatási területe a Katolikus Egyház története Magyarországon a XX. században, illetve a katolikus oktatás. 2012-ben Pedagógus Kutatói Pályadíjat kapott. 2013-ban Bolyai-ösztöndíjat nyert a Horthy-korszak katolikus nagygyűléseinek kutatására. Háromgyermekes családapa. (gianonea@szig.hu)

7 Yamamoto Iszoroku (1884–1943) japán admirális, a második világháborúban a flotta főparancsnoka. Görögkatolikus Szemle 1942. április 5. 4.

8 A XXXIV. *Nemzetközi Eucharisztikus Kongresszus emlékkönyve*. i. m. 101–227. GERGELY: i. m. 123–143.

9 TÓTH TIHAMÉR: *Üdvözlégy Oltáriszentség*, Budapest, 1938. 6. Idézi Gergely: i. m. 14.

Ferenc pápa imája a megszentelt élet évére

Ábrahám, Izsák és Jákob Istene,
 Urunk, Jézus Krisztus Atyja és a mi Atyánk,
 fogadd el imánkat, amellyel hozzád fordulunk.
 Nézd kegyesen jóra való törekvésünket,
 és segíts szenvedéllyel megélni hivatásunk ajándékát.
 Atyánk, ingyenes szereteted tervével arra hívsz,
 hogy keressük a te arcodat a Lélekben,
 akár helyben lakunk, akár úton vagyunk.
 Add, hogy magunkban hordozzuk emlékezetedet,
 és élet forrásává legyen az számunkra
 az egyedülletben és a testvériségben,
 s hogy szereteted visszfénye lehessünk
 a ma élő emberek élettörténetében!

Krisztus, az élő Isten Fia,
 te tisztán, szegényen és engedelmesen jártál
 itt, a földön, a mi útjainkon,
 és társunkká szegődtél a csendben és a hallgatásban.
 A szeretet forrásaként őrizd meg bennünk
 gyermeki hozzátartozásunkat az Atyához.
 Segíts, hogy megéljük a találkozás evangéliumát:
 hogy humanizáljuk a földet, építsük a testvériséget,
 osztozzunk a megfáradtak, a keresést feladók fáradalmaiban
 és a várakozók, a keresők, a remény magvait őrzők örömeiben.

Szentlélek, lángoló tűz,
 világosítsd meg utunkat az egyházban és a világban.
 Önts belénk bátorságot az evangélium hirdetésére,
 és segíts, hogy örömléleket leljünk a mindennapi szolgálatban.
 Nyisd meg lelkünket a szépség szemlélésére.
 Őrizd meg bennünk a teremtet világ hálás csodálatát,
 és add, hogy felismerjük mindazt a csodát,
 amelyet te viszel végbe minden élőlényben.

Mária, Isten Igéjének anyja,
 virrassz megszentelt életünk felett,
 hogy az öröm, melyet Isten szava ébresztett bennünk,
 betöltse egész lényünket,
 és felhívásod, hogy tegyünk meg mindent,
 amit csak kér a Mester (vö. Jn 2,5),
 az ő szavának tevékeny értelmezőiként találjon minket Isten országának
 hirdetésében.

Ámen.

Fordította: Tőzsér Endre SP

KUMINETZ GÉZA

Mihályfi Ákos ciszterci tanár

a lelkipásztorkodás és a szent liturgia író apostola¹

1. BEVEZETÉS

A huszadik század első felének időszaka a magyar katolikus teológia virágkora volt. E tény ellenére alig olvassuk nagy tekintélyű szerzőit, illetve paragon hagyjuk e kiváló kutatási területet. Németh András pedagógiatörténész Marczell Mihály: Bontakozó élet című monumentális pedagógiai művéről írta, hogy szinte érintetlenül fekszik a könyvtárakban, pedig páratlan kincsek rejtőznek benne.² Hasonlót kell mondanunk Mihályfi Ákos szellemi örökségéről is. Minthogy ennek a tudósi életműnek igen tekintélyes részét alkotja a liturgika tudományának művelése, kutatása, ezért is jelenik meg ez a munka egy liturgikus folyóiratban. E tanulmányban röviden rá kívánunk világítani munkássága örök értékeire, kedvet ébresztve nemcsak művei, hanem korának katolikus nagyjai olvasásához, kutatásához is.

2. MIHÁLYFI ÁKOS ÉLETRAJZI ADATAI ÉS PÁLYÁJÁNAK FŐBB ÁLLOMÁSAI

Mihályfi Ákos Zala megyében, Szepetneken született 1863. szeptember 2-án. Enyingen volt elemista, majd Budán, Veszprémben végezte gimnáziumi tanulmányait, illetve már mint cisztercita növendék Egerben kitűnő eredménnyel érettségizett. A tehetséges növendéket előjárói Innsbruckba küldték teológiai végzettség és koronája, a doktorátus megszerzése végett. 1886-ban el is nyeri a doktori fokozatot, majd ugyanazon évben pappá is szentelik. Lelkipásztori munkáját a budapesti cisztercita teológiai főiskola növendékeinek spirituálisaként és biblikus tanáraként kezdi meg, majd mintegy tíz év múlva katedrát cserélt, áttérve a lelkipásztorkodástan oktatására és kutatására. A Szentírás iránti érdeklődése élete végéig megmaradt, neki köszönhetjük az akkori új magyar szentírásfordítást is. Több mint harmincöt éven át volt főszerkesztője a Katolikus Szemle folyóiratnak (1892-1929). Bekapcsolódott a Szent István Társulat munkájába is, amelynek sokáig alelnöke is volt. Majd 1906-ban elnyeri a Budapesti Egyetem Hittudományi Karán a lelkipásztorkodástani katedrát, amelyet huszonnyolc éven át vezet. A Hittudományi Karon kétszer is viselte a dékáni és a prodékáni tisztséget, s egy ízben pedig betöltötte a rector magnificus-i hivatalt is. Tudományos és tudományszervezői munkássága jutalmaként magas egyházi és állami

1 E tanulmány összeállításához Mihályfi Ákos művein kívül főleg LENHARDT VILMOS: *Mihályfi Ákos élete és műve*, Budapest 1959 (Doktori értekezés, Római Katolikus Hittudományi Akadémia) és PATAKY ARNOLD: *Emlékbeszéd Mihályfi Ákos volt osztályelnök, tiszteleti tag felett* (A Szent István Akadémia Emlékbeszédei III/1), Budapest 1938 című művekből merítettünk.

2 Vö. NÉMETH, A.: *A magyar pedagógia tudománytörténete*, Budapest 2005, 332.

kitüntetésekben részesült, illetve tagja, később osztályelnöke is lett a Szent István Tudományos Akadémiának.

Még megünnepelhette aranymiséjét, majd a rá következő évben, nagy türelemmel viselt betegség következtében hunyt el. Sírja a mai napig a Kerepesi temetőben levő ciszterci sírboltban található. Az életrajzi adatokból látható, hogy szinte egész életét oktatási intézményekben töltötte, vagyis a tanításnak és a kutatásnak szentelhette. Azt gondolhatnánk, hogy emiatt afféle szobatudós volt, aki nem is tudni, hogyan állhatott a lelkipásztorkodástani katedrán, ám a valóság egészen mást mutat. Munkáiból árad a keresztény eszmény tisztelete, és valami nagy valóságérzék vezethette őt, mert munkáiból egy igen gyakorlatias, a terepen megedződött pástor sugalmazó ereje árad. A továbbiakban röviden megrajzoljuk személyiségének fő vonásait, illetve áttekintjük és értékeljük szellemi örökségét.

3. MIHÁLYFI ÁKOS SZEMÉLYISÉGE ÉS SZELLEMI ÖRÖKSÉGE

Általánosságban állíthatjuk, hogy azoknak az embereknek az életére – akik munkájukkal nevet szereztek és kivívták kortársaik, valamint az utókor tiszteletét –, nemcsak a személyiségük, a tehetségük, hanem azok a feladatok is, amiket kaptak, elvállaltak, igen jelentősen hatottak. Így volt ez Mihályfi Ákos életében is. Élete a katedra, a szószék, a gyóntatószék és az egyetemi oktató és tudományos élet szervezésének égisze alatt állt és telt.

3.1. Személyisége

Pataky Arnold úgy jellemezte Mihályfi Ákost, mint feddhetetlen életű és igen buzgó papot, nemes szívű, jó embert és atyai jóbarátot, kiváló tanárt és nagy tudóst. Harmonikus személyisége miatt köztiszteletnek örvendett. Annyira szerették, hogy csak Ákos apáknak titulálták tanártársai és növendékei egyaránt. Utolsó akadémiai óráján még a dékán és több tanártársa is jelen volt. Bár szoros értelemben véve lelkipásztori hivatala sohasem volt, mégis, ízig-vérig lelkipásztor karakterrel megáldott ember volt. Sokat gyóntatott és prédikált.

Nyilván nem így született, ám hamar felismerte az emberi léttel járó nagy kötelemeket, s az érett személyiséghez vezető harcot vitézül megharcolta.

3.2. Tudományos munkássága

Mihályfi Ákos műveit és életútjának fő állomásait áttanulmányozva nagy vonalakban három fő irányt látunk, amelyben tudományos munkássága mozgott: egyrészt a szentírástudományban, másrészt az egyházi retorikában, illetve harmadrészt a lelkipásztorkodásban jeleskedett.³

Ami a szentírástudományt illeti, a már említett bibliafordításon túl a bibliai her-

3 Megjegyezzük, hogy a liturgia mintegy koncentráltan jeleníti meg mindhárom területet; innen adódik következtetésünk, hogy aki a Szentírás velejét kutatja a szónak egzisztenciális értelmében, aki Isten igéjét hirdetni vágyik és aki a hitet át akarja adni, vagyis lelkipásztori szolgálatra adja a fejét, az nem tehet mást, mint komolyan veszi a kultikus életet.

meneutikát, a biblikus archeológiát művelte és Mária ószövetségi előképeit kutatta, amint e témákban írott munkái tanúsítják.⁴ Az igehirdetéssel kapcsolatban úgy látjuk, hogy egy igen korszerű, ma is figyelembe veendő, egyházi retorikát alkotott, különösen is értékesnek tartjuk munkáját a klasszikus retorikai ismeretek egyházi beszédekben való alkalmazásának kidolgozásáért. Azért is jelentős retorikájának ez a vonása, mert ma a világi retorika ismét kezdi felfedezni és értékelné az ókori s középkori retorikatudományi örökséget. Ha retorikáját textusnak tekintjük, akkor azt az általában véve értett igehirdetés kontextusába állította, mivel az *Igehirdetés* című munkájában a retorika mellett szó van a katekizisről (hitoktatásról) és a lelkipásztor minden olyan tevékenységéről, amelyet ma a kommunikáció tudományának és gyakorlatának nevezhetnénk. Másik kiemelendő vonása retorikai munkásságának, hogy nemcsak elméletben, hanem a gyakorlatban is jeleskedett, hiszen két nagy kötetben adta ki szerzőnk igehirdetésének legértékesebb gyümölcseit, vagyis a prédikációit, amely mintegy száz különböző témájú beszédet, illetve egy lelkigyakorlati beszéd sorozatot tartalmaz.

A lelkipásztorkodástan tekintetében az a szinoptikus látásmód a kiemelendő, amellyel nézte és tárgyalta a szent tudományoknak ezt a gyakorlati teológiának is nevezett területét. Ebben az egységes látásmódban kapott helyet az igehirdetés mellett a liturgia és a katekétika, illetve e tudományok segédtudományai (főként a pszichológia és pedagógia). Pasztorálisában dogmatikailag, erkölcteológiaiilag korrekt, s hozzá a kellő helyen az egyház jogalkotását, vagyis a kánonokat is. Úgy gondoljuk, hogy a mindig időszzerű pasztorálisnak egyesítenie kell egyrészt a dogmatikai, morális, liturgikus és kánonjogi szabályokat, másrészt a tanító, megszentelő és kormányzati feladatokat. Ez utóbbival kapcsolatban láttatnia kell a hármass funkció egymásra teljességgel vissza nem vezethetőségét, valamint azt, hogy mindegyik dimenzióknak hasonlóan erősnek kell lennie, különben gyengítik a másik funkciók hatékonyságát. Például, hiába vannak jó hittankönyveink, ha az egyházkormányzat nem figyel oda a jól felkészült katekétá-gárda képzésére. Vagy hiába adjuk ki a leggyakorlatiasabb utasításokat a szentségek és a liturgia fegyelmeire vonatkozóan, ha a papság nem veszi azt komolyan, s ezt a nagyfokú fegyelmezetlenséget a felsőbb hierarchia eltűri. Mihályfi műveiben tetten érhetjük ezt a szerves látásmódot, mivel tudja, hogy a dogmatika csak az igazság fényét adja, de az életre váltás erejét a diszciplína következetes alkalmazása jelenti.

E rövid bevezetés után lássuk közelebbről a főbb műveit, időrendi sorrendben! Mint szerzetes növendékek előjárója, munkássága elején érthető módon fordult a papneveléshez, mint sajátos lelkipásztori tevékenységhez. Sokan foglalkoznak ugyan papneveléssel, de csak kevés papnevelőnek jut eszébe tudása rendszerezése és könyv formájában történő közre bocsátása. Mihályfi ez utóbbi igényes és tehetséges papnevelők közé tartozott. Idetartozó kutatásainak gyümölcse: A papnevelés története és elmélete két kötetes, pályadíj-nyertes alkotása 1896-ból. Megjegyezzük, hogy Magyarországon ez az egyetlen munka azóta is, amely a maga komplexitásában elemzi ezt a kényes lelkipásztori terepet és ad modelleket a papképzéshez. Ami pedig a lelkipásztorkodás liturgikus dimenzióját illeti, két nagy kötettel gazdagította a szakirodalmat. Az egyiknek a címe: A nyilvános istentisztelet, amely négy kiadást ért meg, többször

4 E témájú könyvei: Synopsis hermeneuticae biblicae, Synopsis archeologica és Szűz Mária az ószövetségben.

jelentős átdolgozással, amelynek utolsó kiadása szintén jutalomban részesült. Ebben a hatalmas kötetben tárja az olvasó elé annak a liturgiának a tiszteletét, nagyrabecsülését, szeretetét, amely az igazi vallásos élet forrása és élesztője. A liturgiáról, csakúgy mint Krisztusról, nem elég sok és rendszerezett ismeretet összegyűjteni, hanem ismerni és szeretni kell a liturgiát, illetve benne, vele és általa magát az Úr Jézust. Bár komolyan vette a liturgiátörténet eredményeit Mihályfi, mégis, a liturgiát az akkoriban hatályos előírások alapján mutatja be; innen a lekipásztori szempont uraló jellege.

Másik munkájának címe: Az emberek megszentelése, amely szintén több kiadást ért meg. Ebben a kötetében részletesen kifejti a szent kánonok tükrében a szentségek lényegét, kiszolgáltatásuk feltételeit. Úgy gondoljuk, hogy a szentségek kiszolgáltatása vonatkozásában ma is meg kéne fontolnunk egészséges realizmusát, a vonatkozó fegyelmi rend rugalmas érvényesítését. Ezekben a könyvekben – ismét Pataky Arnold szavaival – gyűjtötte össze és foglalta rendszerbe Mihályfi Ákos a liturgia történeti fejlődésének és a liturgikus szakirodalomnak összes fontosabb adatait. Munkáiról elmondhatjuk, hogy „minden kiadásuk az ő szaktárgyának korszerű, tudományos színvonalán áll, és ezek a könyvek még sokáig forrásmunkái lehetnek mindazoknak, akik e tudományzakokkal és főleg azok történetével foglalkoznak”.⁵ Úgy gondoljuk, hogy Pataky Arnold szavai ma is érvényesek, annak ellenére, hogy a II. Vatikáni Zsinat után lezajlott egy átfogó liturgikus reform a katolikus egyházban, ám ettől a liturgia lényege cseppet sem változott. Vagyis a zsinat előtti liturgikus szakkönyveket sem szabad olvasatlanul hagyni. Ahol a történeti szempontok, vagyis esetünkben a szertartások, az istentisztelet kialakulásának a genetikus látásmódja gyengül, vagy eltűnik, ott előbb vagy utóbb vakká lesznek az emberek arra nézve, hogy mi az, ami változhatatlan és mi az, ami változhat a liturgiában. Gyengül az egészséges sokszínűség és a pluralitás kellő praxisa. Így az újnak nevezett szokások könyörtelenül kiirtják a korábbiakat, s nem tűrik el az alternatívát. Mihályfi Ákostól pedig ma is kaphatunk egy egészséges történelem-szemléletet, ami jó alapot adhat a lekipásztori okosság erényének elsajátításához.

3.3. Egyéb kisebb, említésre méltó írásai

Mihályfi Ákosnak, mint a lekipásztorkodástan tanárának, épp tárgyának széles spektruma miatt sok mindenre kiterjedt a figyelme. Olyan témákra is, amelyek nem tartoznak a szorosan vett lekipásztorkodástan keretébe. Így tanulmányt írt az államhatalom eredetéről, a papság szociális és háború utáni feladatairól, a katolikus egyetem küldetéséről, a hittudományi képzés nyelvéről. Ezeken a munkákon is ott van a pástori látó szeme, ezért sok ma is megfontolandó szempontot olvashatunk e cikkeken is.

5 Vö. PATAKY, A.: *Emlékbeszéd Mihályi Ákos volt osztályelnök, tiszteleti tag felett* (A Szent István Akadémia Emlékbeszédei III/1), Budapest 1938, 15.

4. BEFEJEZÉS – ÉRTÉKELÉS

Mihályfi Ákos nagy szellemi teljesítménye mögött egyrészt ott van személyes jó harca, aminek gyümölcseként érzelmileg kiegyensúlyozottá, erkölcsi- és vallási tudata pedig nagykorúvá lett, másrészt pedig az életpályája, amelyet jótékonyan segített az előljárói akarat is. Keresztúri Dezső szerint a sorsunk alakulásába kevésbé, ám a jellemünk alakításába erőteljesen beleszólhatunk. Mihályfi Ákos a legjobb tudása és lelkiismerete szerint törekedett a keresztény tökéletességre, hivatástudata sarkallta mind alaposabb oktató és kutató munkára, s végül minden emberi és szakmai sikere ellenére megmaradt egyszerű és alázatos szerzetesnek.

Volt bátorsága saját szellemi iskolát kiépíteni és meglátásait magyar nyelven leírni, s így megteremtette a lelkipásztorkodástan bázis-irodalmát Magyarországon. Az utána következő nemzedéknek már volt mire építeni, gondoljunk csak Radó Polikárra. Mivel az akadémiai életben vezető beosztásai is voltak, jeleskedett a katolikus kultúra terjesztésében és tudományszervezői kvalitásait is, mint dékán és egyetemi rektor megcsillantotta.

Úgy gondoljuk, hogy neki köszönhetjük a holisztikus szemléletű lelkipásztorkodástan megteremtését hazánkban, amely szerint a lelkipásztorkodástan az Egyház életére, vagyis tanítói, megszentelői és kormányzati tevékenységére való reflexió a hit és a diszciplína fényében. Benne a liturgikát is pasztorális szemmel nézte. Mai szóval megalkotta egy liturgikus és szentségi lelkipásztorkodás alapjait is. A szent tudományok ebben a holisztikus felfogású lelkipásztorkodástanban harmonikus kapcsolatban vannak egymással, mindegyik a maga helyén van és ott tevékeny. E holisztikus látáshoz, s a vele járó józan ítélőképességhez igen sokat merített a szentírástudomány eredményeiből, illetve a Szentírás világának nagy bölcsességéből; olyan ember volt, aki kincseiből újat és régít vett elő, annak megfelelően, hogy mit kívánt a józan ész. Mihályfi jól tudta, hogy a szent tudományok az egyházi élet tudományos lelkiismeretének funkcióját töltik be; azt is tudta, hogy e tudományok fő reprezentánsa itt a földön az egyházi tanítóhivatal, amely az egyházi életnek, doktrínának és diszciplínának is tévedésmentesen ítélő szerve.

Lelkipásztorkodástanának talán legkevésbé kidolgozott dimenziója az egyház kormányzati feladatairól szóló rész. Úgy gondoljuk, hogy azért nem kellett erre a területre komolyabban reflektálnia, mert akkoriban az egyházkormányzat nagyon szilárd volt. Ha ma élne, minden bizonnyal egy ilyen témájú vaskos traktátussal lepné meg a magyar katolikus Egyház tagjait és hierarchiáját.

Mindent összevetve, már csak egy dologra szeretném buzdítani e tanulmány olvasóját, hogy vegye kézbe és olvassa Mihályfi Ákos gazdag szellemi örökségét; vegye a fáradságot, és küzdjön meg a száz évvel ezelőtti magyar szaknyelvvvel, hogy birtokosa lehessen szerzőnk szellemének, lelkületének. Munkáiban, objektívált szellemében ott vannak egy időtálló lelkipásztorkodásnak az alapjai, a céljai, no és a célokhoz vezető eszközei is. Aki igazán otthon kíván lenni a liturgia és a liturgika világában, holisztikus szemlélettel kell rendelkeznie a tekintetben is, hogy régít és újat is kellő kritikával kell megvizsgálnia és csak az igazat szabad megtartania, meglátva a különböző formák mögötti ugyanazon értéket, felfedezve az azonos külsőben megjelenő, ám ellentétes felfogást. A lelkipásztornak, a liturgia vezetőjének rugalmasnak kell lennie

mind elméletben, mind pedig a gyakorlatban, ha meg akarja szerettetni azt és általa Krisztust az emberekkel.

Aki Mihályfi Ákos munkáit teszi meg lámpásul léptei elé, része lesz ebben a lényeglátó, hajlékony szellemben és nyomában egy hiteles vallási, liturgikus életet kifejező lelkipásztori praxisban.

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző, akinek írását legutoljára a 2013/1. számunkban közöltük, 1959-ben született Nagyatádon. Veszprémi főegyházmegyés pap, teológus, kánonjogász, a PPKE HTK-án tanszékvezető, egyetemi tanár. 2003-2006 között a PPKE JÁK-KJPI elnöke (praesese) volt, 2006-2010 között két cikluson keresztül a PPKE HTK-án dékán. Jelenleg a Központi Papnevelő Intézet rektora. Sok könyv és számos tanulmány szerzője. (kuminetz@htk.ppke.hu)

Hogy milyen színű a feltámadás? Valószínűleg fehér, mert a Jelenések könyvében olvassuk, hogy az Úr dicsőségének a színe fehér. Ezért van az, hogy az ősi keresztény ikonográfiában is fehérrel és arannyal ábrázolják a Tábor-hegy fényét, a Feltámadás fényét. Már többször volt abban a kegyelemben részem, hogy ábrázolhattam a fehér ruhába öltözött Angyalt, aki az üres sírra mutat, amelyben csak a halotti leplek láthatók. Pontosan úgy akartam ábrázolni, ahogy János írja le ezt a jelenetet, amikor a testet beborító gyolcsok alaktalan halmazként tűnnek fel. Előzőleg valamit körülvettek, betakartak, de most az a valóság, amit körülvettek, szertefoszlott, eltűnt. Mivel a bennük lévő test már nem volt jelen, nem volt térfogatuk, lehullottak, szerteszóródtak. Rendkívülinek tartom azt a valóságot, hogy minden, amit szeretet ölel át, már megmenekült a haláltól a Feltámadás révén, mert a szeretet örökké tart. Van egy képem, amely a két angyalt ábrázolja János leírása szerint. Amikor Mária Magdolna a sírhoz érkezik, két angyalt lát ott, ahol Jézus teste feküdt. Az egyik a fejénél, a másik a lábánál, tehát a test két végleténél. Ez egy rendkívüli kép, mert a két szélén lévő angyal a Frigyláda fedelét díszítő két angyal mása. Mózes határozott parancsot kapott Istentől, hogyan készítse el a Frigyládát. A két szélén legyen egy-egy angyal és Isten a Frigyláda fedelén fog szólni Mózeshez. Ez azért csodálatos kép, mert a Frigyláda őrizte Izrael egész történetének tanúságtételét, mindent, amit Isten tett Izraelben. Tehát Isten nem elvontan szól hozzánk. Isten beszél minden személy, minden nép történetében. Minden nemzet, minden ember kifürkészheti Isten csodáit, jeleit, tetteit. Isten legnagyobb tette Fia Feltámadása. A Jézus által magára vett emberségünk megdicsőül, valóban egyesül Istennel. És Isten ide, az üres sírhoz hív meg bennünket, mert ez a valódi Frigyláda. Számomra ez rendkívül fontos: megmutatni, hogy ebben az Európa, a világ, az Egyház számára olyan furcsa, nehéz időszakban hűségesnek kell lennünk. El kell mennünk oda, ahová Isten hívott meg bennünket, ahol szólni fog hozzánk. Fia tragédiája, drámája révén szól hozzánk, amely magába foglalja a világ összes drámáját, de amely olyan ragyogó fényben végződik, amelybe nem tudunk belenézni, amelyet nem bír el emberi tekintetünk.

P. Marko Ivan Rupnik SJ

PÁKOZDI ISTVÁN

Méznél édesebb

Isten népe szentírási alapokon mindig is szívesen alkalmazta saját életére a természet adottságait, hasonlatait, képeit. Különös szerepe van ezek között a méznek, amelynek édességét több bibliai kép is megörökítette. Már az a folyamat is továbbgondolásra késztet, hogy a méhek összegyűjtik a különféle növények, virágok, virágporok, fák nektárjának édes levét és azt a kaptárban, a méh lakásban érlelik egységes, sűrű barnás folyadékká.

A méz élettani hatásait is bizonyára ismerte az ókori ember, nem véletlenül használták gyógyszerként is, ha nem is elemezte oly precizitással, mint korunk tudománya: magas a vitamintartalma, gyorsan felszívódó enzimeket tartalmaz, szinte minden belső szervünk számára hasznos (szív, izomzat, idegek).¹

A Biblia előbb a sziklahasadékokban, elhullott állatok maradványaiban megtelepedett vadméhek termékéről szól. Sámsonnak pl. egyáltalán nem volt gusztustalan az oroszlán csontvázában lakó méhraj lépes mézét eszegetni útja közben (vö. Bír 14,8-9). Ugyanígy tett botja végét bemártva Jonatán is, Saul fia, és a szeme „nyomban felragyogott” (1Sám 14,27). Keresztelő János ételei között is szerepelt: „sáska és vadméz volt az eledele” (Mt 3,4). A finom, édes éték azonban egyre inkább szimbolikus értelmet kap: „ajkadról, jegyesem tiszta méz csurog, a nyelved alatt tej van és méz...” – mondja az Énekek éneke (4,11). A beteljesült szerelem (Én 5,1) és a bölcsesség jelképe lett: „rám gondolni is édesebb a méznél, s engem (a bölcsességet) birtokolni jobb a lépes méznél” (Sir 24,20). A tejjel-mézrel folyó ország közmondásosan Kánaánra utal, sokszor fordul elő a Szentírásban (pl. Lev 20,24: „birtokba veszitek azt a földet, nektek adom tulajdonul a tejjel-mézrel folyó földet”).²

A méz más vallásokban is a tökéletesség, a Nirvána, az életerő, ennek következtében a halhatatlanság jelképe. Kínában pl. a méznek egészen különleges köze van a földhöz, annak középpontjához, ezért a császár számára felszolgált főfogások közé tartozik.³

A méz a tejjel együtt őskeresztény Krisztus-szimbólum. A méz „misztikus táplálék”, mivel egy ártatlan állatka, a méh áldozatából ered. Innét a lelki magyarázata: a nyugalom, a béke eszköze. A felnőtt kereszteltek az eucharisztikus kehely után mézzel vegyített tejet ittak egy másik kehelyből.⁴ Szép ennek a teológiai megokolása: a tej az emberi, a méz az isteni természetet jelenti. Talán ezért kerül a húsvéti megszentelt ételek közé is. Sokkal későbbi, de ide tartozó hagyomány a karácsonyi mézes sütemény (a manapság is közkedvelt nürnbergi Lebkuchen). A karácsonyi vacsora kezdő fogása is mézbe mártott fokhagyma vagy dióbél volt, amelyet elsősorban a gyermekeknek

1 Vö. MKL IX, 80.

2 Vö. HERBERT HAAG: *Bibliai Lexikon*, Szent István Társulat Budapest, 1989, 1250.

3 *Herder Lexikon: Symbole*, Herder Freiburg-Basel-Wien, 1991, 77.

4 A *benedictio lactis et mellis* még a XII. században is szokás volt, szövege a szépeességi misszáléban is megtalálható (XIV. század), ld. MKL IX, 80. Vö. még HERDER: *Symbole*, 78.

nyújtottak, az istengyermekség, az ártatlanság szimbólumaként. Néprajzi adatok igazolják, hogy a múlt század elején sokhelyütt szokás volt a vőlegénye házába érkező menyasszonyt és a vőlegényt is mézes kenyérrel etetni a kapuban. Adventben Rorátéra harangozva mézet ettek, hogy „édes legyen a nyelv, amikor Máriát köszönti”⁵ (bizonyára torokkösszörülésre is alkalmas volt). Ezt mindannyian gyakoroljuk, megfázás, nátha esetén a mézes tea, a forralt mézes, fűszeres bor, vagy a mézes pálinka a legkiválóbb gyógyszer.

A szorgalmas méhek munkáját dicséri a *Praeconium paschale* is: az olvadó viasz táplálta „gyertyát a szorgalmas méhek készítették.” Doctor Mellifluus (mézajkú doktor) lett a neve Clairvaux-i Szent Bernátnak, amikor VIII. Pius pápa 1830-ban egyháztanítói címmel tüntette ki, hiszen a 15. századtól így emlegették őt, aki oly édesen, szívhez szólóan tudott prédikálni, különösképpen is a boldogságos Szent Szűzről (a méhészek és a gyertyaöntők védőszentje).⁶

A méz valóban szimbóluma egy közösség életének, eleveniségének, édes összetartozásának, de bölcsességének, lendületének, hűségének, életképességének is. Keleten a méh (méhecske) „az Úr szárnyasa”, vagy „a Madonna madara”, a keresztény ember életének jelképe. Olaszországban bekerült a templomba „a méz Madonnája”, egy olyan kerámia szobor, amely rendkívüli módon ábrázolja a Szűzanyát, akinek fejét fátyol takarja, sűrű a hajzata, tekintete komoly, méltóságteljes. Mintha egy ikonról köszönne ránk. A kis Jézus Mária térdén, arcát édesanyja felé fordítja, míg jobbájával egy kaptár felé mutat, amelyben édes méz van. Őt méhecske szálldogál és hozzák a virágport, meg a mézet, amelyből az isteni gyermek szürcsölhet. Egészen különös, becses alkotás! A méhészek ebben az ábrázolásban Máriát mint édes égi Édesanyát tisztelhetik, aki segíti a munkájukat, sőt annak gyümölcsét, a mézet az Eucharisztia szimbólumának is tartják a zsoldár értelmében: „ha népem útjaimon járt volna... táplálnám őket a búza javával, és jóllakatnám mézzel a kősziklából” (81,14.17). A méhészek és a (karácsonyi) pásztorok „rokonok”, mivel az Egyházat jelképezik, akik megízlelik Isten igéjének édességét, az üdvösség örömteli misztériumát.⁷

Magyarországon is sokhelyütt tevékeny a méhészet. Miért ne lehetne egyszer egy évben, pl. egy nyári vasárnapon megáldani őket? Terményeiket az oltár körül egy kis asztalkán lehet elhelyezni, és „megáldott mézet” kiosztani – miután annak szimbolikájáról az igehirdetésben kellő tanítást adtunk. A méz megáldására az új Áldások könyve külön formulát kínál: „Urunk, Jézus Krisztus, aki a kételkedés sebét orvoslod tanítványaid szívében, amikor azt akarod, hogy feltámadásod után mézet egyenek. Szenteld meg ezt a mézet áldásod édességével, hogy akik ebből esznek, azoknak lelki és testi egészséget adj. Aki élsz és uralkodol mindörökkön-örökké. Ámen”⁸ A természet egyik csodája arra utal, aki a méznél is edesebb...

5 Ld. MKL IX, 80.

6 Ld. MKL I, 784.

7 Vittorio Santandrea templomigazgató kezdeményezésére Benita Capelli Tampieri és Anna Gorra Stocchi 37 × 36 cm-es kerámiája Pieve Cesato plébániatemplomban (Faenza egyházmegyéjében, Ravenna közelében). További információ szerezhető róla: vittoriolapieve@inwind.it címen.

8 *Áldások könyve*, 1153/b. Szent István Társulat Budapest, 2012, 457.

(Tenyérben méh... Vámos István grafikája)

† HOLLAI ANTAL

Három homília a Szent Három Napra

Nagycsütörtök este

Az alázat és a szeretet „végső jeleinek” (vö. Jn 13,1) szent estéje, a nagycsütörtöki misztérium. Telve intimitással és egészen bensőséges, meghitt szeretettel, amikor a Mester, aki tudatosan készül áldozatára és halálára, még szeretetének utolsó jeleit közvetíti szerettei felé. Két nagyon fontos mozzanata jelenik meg ennek az estének, az igeliturgiában és magában a szentmise egészében is.

Az egyik, Jézus szeretetének megrendítő kifejezése, a *lábmosás*. Az evangélium elmondja az eseményt, amelynek lényegi vonásai a következők. Jézus tudatos készüllete és cselekvése az utolsó vacsorán. Ő ugyanis tudta, hogy az Atya mindent a kezébe adott, s hogy Istentől jött és Istenhez tér vissza. Tudta, hogy egyikük elárulja. Vagyis Jézusban megvan a helyes önismeret, és öntudat, amely a hiteles alázat elengedhetetlen kelléke. Tettei értelmezésekor kifejezetten mondja is az apostoloknak: „Ti Mesternek és Úrnak hívtok engem, és jól teszitek, mert az vagyok” (Jn 13,13). Jézus alázatában semmi hamisság, semmi számító, vagy félrevezető kétszínűség nincsen. Sőt, számunkra még radikálisabban jelentkezik a szeretet titka, mert maga az Isten Fia az, aki tudatosan vállalja és teszi a rabszolga munkáját, amikor leveti felső ruháját. Vízet öntött egy tálba és mosni kezdte tanítványai lábát, majd a derekára kötött kendővel meg is törölte. Magukat az apostolokat is meglepte a tapasztalás, hogy az Isten Fia, az Istenember, a Mester odatérdel egyenként mindegyikük elé és mosni kezdi lábukat. Péter ki is mondja tiltakozását: „Az én lábamat ugyan meg nem mosod soha” (Jn 13,8). Jézus válasza azonban megvilágítja a cselekvés lényegét. Akit nem mos meg Jézus, az nincs közösségben vele. Ez az este mindnyájunkban megszólaltatja a kérdést: közösségben vagyok-e Jézussal? Ez a közösség és egység nem az én kezdeményezésem, hanem Jézus alázatos közeledése hozzám. Ha ezt valaki megérti, nem válaszolhat erre az elénk siető szeretetre másként, csak úgy, hogy engedi megmosni magát. Jézus minden ember felé ugyanezzel a szeretettel közeledik. Júdás is ott volt, az ő lábát is megmosta, neki is felkínálta szeretetét. Az elfogadás, a közösség vállalása, a jelek és gesztusok megértése már az ember, az egyes személy feladata és felelőssége. Mert amilyen őszinte és tiszta szeretettel közeledik Jézus az emberhez, ezt a szeretetet is csak ugyanilyen őszinte és tiszta szeretettel lehet elfogadni. Az elfogadás pedig nemcsak annak megértése, hogy Jézus meg akarja osztani velem életét, de mindig küldetés is másokhoz: „Ha én, az Úr és Mester megmostam lábatokat, nektek is meg kell mosnotok egymás lábát. Amit én tettem, ti is tegyétek meg” (Jn 13,14). Nemcsak szemlélői és befogadói vagyunk a titkoknak, de bőséges továbbadói is. Nincs olyan találkozás Jézussal, amely ne adna konkrét feladatokat is, amelyek által embertársainkhoz küld bennünket az Úr. A keresztyén ember sajátos feladata, hogy engedje magában kialakulni Krisztust.

Ennek a feladatnak legkifejezőbb és leghatékonyabb segítője pedig maga az *Encharisztia*. Nagycsütörtök az Oltáriszentség alapításának ünnepe. A második olvasmányban, Szent Pál apostol az alapítás eseményét mondja el. Jézusnak ebben a tet-

tében is megláthatjuk azt a kettős irányt – befogadás és küldetés – amely a lábmosás eseményében is előttünk állt. Ő úgy nyújtja a testvére változtatott kenyeret az apostoloknak és nekünk is, mint olyan testet, amely „értünk” adatik, mint olyan vért, amely „értünk” ontatik ki. Ez a befogadás. Megérteni és nagy alázattal elfogadni ezt az önmagát maradéktalanul nekünk ajándékozó szeretetet. Talán gyakran elgondolkodtat bennünket az isteni parancs: „Szeresd Uradat, Istenedet teljes szívedből, teljes lelkedből és minden erődből” (Mt 22,37) És nem mindig értjük, miért akarja tőlünk Isten ezt a teljes szeretetet. De talán ritkán figyelünk arra, hogy Isten is így szeret bennünket. Mert nem valamit ad nekünk, hanem mindent, Jézusban egész önmagát, teljesen. Nagycsütörtök estéjének csöndes virrasztása és imádságai megsejtetnek velünk valamit ebből a mindent nekünk ajándékozó szeretetből. És természetesen itt is meg kell látnunk a küldetést, amely ebben a két gondolatban mutatkozik meg: „Ezt cselekedjétek!” Valamint: „amikor e kenyeret eszitek és e kehelyből isztok, az Úr halálát hirdetitek, amíg el nem jön” (1Kor 11,25-26). A feladat az, hogy állandóan jelenvalóvá tegyük ezen a földön Jézus szeretetét. Ünnepeink az Eucharisztia áldozatát és közösségét, valamint folytassuk azt a szeretetet, amelynek szemlélői és befogadói vagyunk. A szentmise mindig küldetést ad a számunkra, ahogyan az elbocsátásban ez meg is szólal: „Ite, missa est!” Vagyis a szentmise folytatódik azzal, hogy a Jézustól tapasztalt szeretettel fordulunk mi is egymás felé. Hiszen éppen ez az egyik nagy csodája az Eucharisztia-nak. Túl azon, hogy Krisztus valóságos jelenlétét kapjuk általa, testvéri közösségbe kapcsol mindenkit, aki ugyanannak a titoknak, ugyanannak a szeretetnek a részese. Ha közösségbe kerülünk Jézussal az ő szent testének és vérének vétele által, szükségszerű, hogy közösségben legyünk és maradjunk egymással is. Nem lehetünk olyan szolgálók, akik elfogadják uruk szeretetét, egymást pedig fojtogatni kezdik. Ez az este egymásra találásunk szent ünnepe is kell, hogy legyen. Mert a szeretet valódi titka és tartalma, amit Jézus parancsba adott, és amit számon is kér tőlünk egyszer, éppen ennek az estének titkában fedezhető fel.

A halálára készülő ember utolsó szavai és gesztusai mindig fontosak azoknak, akik körülveszik őt. Nagycsütörtök estéjén, amikor az utolsó vacsora misztikumát ünnepelek, mi sem lehetünk érzéketlenek és közömbösek a szeretet e szent megnyilvánulásai iránt, de ez a megnyílásunk és befogadókészségünk, már húsvét fényét vetíti elénk.

*

Nagypéntek

Szent II. János Pál pápa 2000-ben, a jubileumi szentév Nagyböjtjének első vasárnapján Rómában a kiengesztelődés és bocsánatkérés misztériumát ünnepelte. A Szent Péter bazilikában felállított nagy feszületet néma öleléssel karolta át a Szentatya, amikor bocsánatot kért Istentől az Egyház gyermekeinek, az elmúlt évezredekben elkövetett bűneiért. Nagypéntek titkának ünneplésében a liturgia és az egész napot meghatározó lelkület legszebb és legtartalmasabb összefoglalása és kifejezése ez az ölelés. Átöleljük e napon Jézus keresztségét és imádjuk azt a szeretetet, amely a megváltás áldozatában mutatkozott és mutatkozik meg állandóan. Talán az egész nagypénteki liturgia

legmegrendítőbb és legbeszédesebb mozzanata az a csöndes, néma gesztus, amellyel hódolunk a szent kereszt előtt. És talán az sem véletlen, hogy amikor ifjúsági világtalálkozóra készülnek a fiatalok, mindig egy keresztet hordoznak körbe a világon, állomásról állomásra. Milyen megrendítő látvány, amikor a megtérő emberek, a fiatalok, csöndes alázatban borulnak a kereszt elé, hogy kifejezzék szeretetüket. Ugyanígy a Taizé-i imádságok lelkületét kifejező szeretet az, amikor a keresztet veszik körül, előtte borulnak le, mert békét és irgalmat találnak ebben a fönséges titokban. *Mennyi erő árad a keresztből!* Mennyire igazak Pál apostol szava, amelyek szerint a kereszt nekünk Isten ereje és Isten bölcsessége.

A Passió elbeszéli számunkra Jézus szenvedésének történetét, elvezet bennünket az Olajfák kertjéből, a főpap udvarán, majd Pilátus ítélőszékén keresztül a Golgotára és Jézus sírjához. Ez a drámai elbeszélés csupán előkészíti mindnyájunk szívét arra a mindent kifejező cselekedetre, amikor leborulunk a keresztfá előtt. Vannak pillanatok és helyzetek, amikor a szavak kevésnek bizonyulnak ahhoz, hogy kifejezzék az ember szívében megvalósuló eseményeket. A bűnbánat, a bocsánatkérés, a szeretet kifejezése gyakran csupán csöndes pillantás, egy jel. Valami olyasmi, ami Péterrel történt, amikor háromszori tagadása után Jézus hátrafordult és ránézett. Péter pedig keserves sírásra fakadt. Ilyen a tékozló fiú apjának gesztusa is, aki mielőtt hazatérő fia bármit is mondana, eléje siet és magához öleli őt. Ezt érezhette a bűnös asszony Simon farizeus házában, aki könnyeivel mosta és olajjal kente Jézus lábát. Nem szólt egy szót sem. Csupán valami belső szeretet vezette őt Jézushoz. Ez a szavak nélküli önkifejezés azt a lelkületet mutatja be, amely már szakított a bűnnel, hogy egészen az Istennek szentelje életét. Krétoi Szent Andrással együtt mi is megvallhatjuk: „Akié a kereszt, az nagy kincs birtokába jut. Jómagam a legcsodálatosabb kincsnek nevezem, hiszen általa, vele, rajta kaptuk meg az üdvösségünk egész teljességét”.

Amikor elindulnak lépteink, hogy a keresztfához menjünk, és kifejezzük hálánkat szeretetünket és imádásunkat az iránt, aki rajta függ, szívünkben szólalnak meg a nagypénteki liturgia második olvasmányának szavai, a Zsidókhoz írt levélből: „Járuljunk bizalommal a kegyelem trónjához, hogy irgalmat találjunk és kegyelmet kapjunk, amikor segítségre szorulunk” (4,16). Igen, a keresztben mi is fölfedezhetjük a kegyelem trónját, ahol irgalmat és kegyelmet kapunk. Csak az ember valódi baja az a gőg, amely nem engedi kimondani, ráeszmélni a felismerésre, hogy segítségre szorul. Mennyi alázatra van szükség ahhoz, hogy ezt a kiszolgáltatott állapotot felismerjük és elfogadjuk. Talán itt sejthetünk meg valamit abból, mit is jelentenek a szavak, amikor Jézus arról tanított, hogy olyanná kell lenni, mint a gyermekek; vagy amikor a „szegények boldogságáról” beszélt. Mert ezek mind azt élik át, hogy segítségre szorulnak, beismerik kicsinységüket. Csak a keresztet szemlélve élhetjük át mi is a magunk kicsinységét és gyöngeségét. A Nagypéntek a bizalom napja, amikor rádöbbenünk Jézus gyötrelmeiben önmagunk összetörtségére is. Ebben a helyzetben van szükségünk a *bizalomra*, amely feltételek nélkül helyezi létét, egész egzisztenciáját a mennyei Atya szerető kezébe. Ahogyan tette ezt maga Jézus is. És ez a bizalom szólaltatja meg Jézus ajkán is a rábízott feladatot elvégzett ember, fáradt sóhaját: „Beteljesedett”. És mivel hűséggel járta végig útját értünk, ezért tud együttérezni velünk.

A kegyelem trónján pedig az a valaki ül, akiről Izajás próféta jövendölve mondja az első olvasmányban: „Íme, szolgám diadalmaskodik, fönséges lesz és felmagasz-

talják és nagy dicsőségre emelkedik”. A kereszt trónusa Jézus diadalmas győzelmének legszentebb valósága. A felmagasztalás eszköze. Rajta emelték magasba Őt, hogy mindazok, akik hittel és bizalommal tekintenek föl rá, gyógyulást és életet nyerjenek belőle. Bennünk is megvalósulnak a prófétai szavak: ámulnak rajta, elnémulnak előtte. Csodáljuk Isten bölcsességét, aki összetörte Őt a szenvedéssel, és beismerjük, hogy önmagunk emberi hibáinak és bűneinek súlya alatt lett ő megvetett és lett olyaná, aki elől iszonyattal eltakarjuk arcunkat. De ugyanakkor micsoda vigasztalás és erő, amikor azt is fölfedezhetjük a kereszt és a keresztre feszített szemlélésében, hogy az „ő sebei szereztek nekünk gyógyulást”. És ez a prófétai szó adja meg az egész nagypénteki misztérium valódi jelentőségét: a *gyógyulást*. Mi mást kér a kereszt elé boruló ember, mint gyógyulást.

„Boldog, aki nem botránkozik meg bennem” (Lk 7,23). Ezt Keresztelő János követeknek mondta Jézus, amikor kiléte felől kérdezték, és amikor üzenetet küldött Jánosnak, hogy a prófétai jövendölések teljesedésének jeleiből, fölismerje őt. És ezt mondja nekünk is Nagypénteken. Aki nem botránkozik meg Jézusban, azért boldog, mert képes fölismerni keresztje értelmét. Szemléljük a keresztet és boldogok vagyunk, mert ez a hódolat az életre vezető bűnbánatot ébreszti bennünk.

*

Húsvét vigíliája

„Áldott éj, a halál bilincseit ekkor törte szét Krisztus, és az alvilág mélyéről mint győző tért vissza”. Amikor a nagyszombati mélységes csöndben megvalósuló virrasztásban elérkezünk a húsvéti éjszakához és mindent betölt a gyász és a magány végtelennek tűnő csöndje és sötétsége, széttöri ezt a reménytelen sötétséget a húsvéti gyertya fénye, a csöndet pedig a húsvéti gyertya lángját és fényét magasztaló örömének. Csodálkozva szemléljük ezt a titkot és valljuk mi is: „ó, kimondhatatlan szeretet és jóság”.

Ennek az éjszakának és éjszakai liturgiának mérhetetlenül gazdag az *Ige-liturgiája*. A hét ószövetségi olvasmány, az üdvtörténetnek azokat az eseményeit idézi emlékeztünkbe, amelyek mind az Atya tervében öröktől fogva meglévő, és bennünket az üdvösségre meghívó szeretetét mutatják be. A teremtés, Ábrahám áldozata, a kivonulás története, a vigasztalást és reményt közvetítő prófétai szavak, mind azért hangzanak el, hogy szemlélői lehessünk annak a bölcs és mérhetetlen isteni szeretetnek, amely előkészítette a szeretet legnagyobb kinyilatkoztatását, a megváltás áldozatát, a halált és föltámadást.

A húsvéti vigília legkifejezőbb eseménye a keresztselés. Az újszövetségi olvasmányban, Szent Pál apostol Rómaiakhoz írt levelében a keresztség titkát állítja elénk (6,3-11). Mivel az egész Egyház ezen az éjszakán ünnepli keresztségi ígéreteinek megújítását, érdemes megfontolni az apostol gondolatait, hogy még elevenebben és őszintébben tehessük meg hitvallásunkat mi is. A keresztségben mi is eltemetkeztünk Krisztussal és életre keltünk. Szemléletes megjelenítése ennek a titoknak, az alámerítéssel történő keresztselés. Jól kifejezi ez a szimbólum az eltemetés és a sírból való fölkelés valóságát. Aki meghalt (Krisztussal a keresztségben), az megszabadult a bűntől. Mivel a bűn

tragédiája a halál, még inkább átélhetjük az igazságot, hogy nem valamit kaptunk Istentől a húsvét ajándékában, hanem magát az életet. Az első századok keresztényei jól tudták és talán mélyebben át is érezték ezt a titkot. Ezért számukra a keresztség volt a valódi bűnből való szabadulás. A keresztségben újjászületett ember nem élhet együtt többé a bűnnel. Meghalt a bűnnek, de életével Istennek él. Mit jelent Istennek élni? Mit kíván tőlünk a húsvét misztériuma? Azt, hogy merjünk kiemelkedni közömbösségünk és megszokottságunk világából. Merjünk meghalni Jézussal együtt mindannak, ami megalázza, elszegényíti emberi méltóságunkat. Merjünk meghalni Jézussal együtt mindannak, amiről mi is nagyon jól tudjuk, hogy önzés, rossz és bűn, csak a rendetlen vágyak vonzása, a világ divatkergetése, a bálványok és hamis mammonok hízelgése késedelmessé tesz a jóra. Húsvét éjszakájának hitvallása, keresztségünk megújítása ezt a késedelmességet töri meg bennünk, és tesz elkötelezetté az igazság megvalósításában. Istennek élni azt jelenti: fölfedezni saját életemben azt a szeretetet, amelyet Isten mutatott meg Jézusban. Milyen gyakran tapasztalhatjuk azt a problémát, hogy nehéz a megtérés. És éppen azért nehéz, mert azt értjük alatta, hogy valami elméleti igazságot kell jobban elfogadnunk. Pedig elsősorban találkozunk kell Jézussal, a feltámadottal, és ez a találkozás indíthat bennünket is elkötelezettebb életre.

Így valósul ez meg az evangéliumi történetben is. Ez megismertet bennünket azzal a tapasztalással, találkozással, amelyben a sírhoz siető asszonyoknak volt részük. Mária Magdolna és a másik Mária, szerették Jézust. Ezért mentek a sírjához. És ott találkoztak először az isteni küldöttel, az angyallal, aki meghirdeti nekik az örömhírt, az üres sír valóságát. Majd magával a feltámadottal is találkoznak. Ez a találkozás formálja át életüket. Ez tette képessé őket arra, hogy hirdetői legyenek az isteni szeretet igazságának, a feltámadásnak. Vajon mi, ma élő keresztények, átéltük-e már a Jézussal való találkozás tapasztalatának valódi örömét? Húsvét éjszakája nem csupán emlékezés, nem hálás visszagondolás, hanem mindenekelőtt *találkozás*. Ezt élük át mindazok, akik felnőtt emberként részesülnek a keresztségben, akik nem megszokásból, hanem élő találkozásból kapják az indítást arra, hogy letéve korábbi életük minden terhét, a szabadság örömét, az élet friss illatát fogadhasák be. De nem csak nekik kell ezt a boldog tapasztalást átélni, hanem nekünk is, akik csecsemőkorunkban keresztelkedtünk meg. Kell, hogy legyen a mi életünknek is olyan tapasztalata, ahol a legbensőségesebb valóságában éljük át a Jézussal való találkozás igazi örömét. Mert ez a találkozás nemcsak annyit jelent, hogy a magunk számára fogadjuk be húsvét titkát, hanem mindig küldetés is. A Jézus lábát boldogan átkaroló asszonyoknak ezt mondja a Mester: „Ne féljete! Siessetek, vigyétek hírül” (Mt 28,5). Tanúskodni a Feltámadottal való találkozásról keresztségből fakadó kötelességünk. Vajon eltitkolhatja-e érzelmeit az az ember, akit valami nagyon nagy boldogságélmény ért? Vajon nem a dolgok belső természete, hogy az örömmel meg kell mutatkoznia? Hogy az öröm megosztva gazdagodik? Ez a húsvéti küldetés.

„Ó, kimondhatatlan szeretet és jószág”, énekeljük a húsvéti örömeinkben. Ezt nem akkor vallja az ember, amikor közönséges ügyek között jól sikerülnek a dolgai, hanem akkor, amikor élete legboldogabb pillanatait éli át. Létezhet-e nagyobb boldogság és világosság, mint amikor megtapasztaljuk létünk legnagyobb kérdésének megoldását? Mert a legnagyobb kérdés az, mennyit ér az életünk, hová tart, mi a célja, miért érdemes főlvállalni? Ezekre a kérdésekre a feleletet a húsvéti éjszaka tiszta fénye adja meg.

Ahogy az Assisi Szent Ferenc is megfogalmazta: „*Az ember élete annyi, amennyit Isten szemében ér*”. Ezt az isteni látást pedig a húsvéti éjszaka ismerteti meg velünk.

ÉLETRAJZI ADATOK: a Szerző Budapesten született 1958-ban, a zuglói plébánián volt ministráns, majd esztergomi ferences diák. Teológiát Esztergomban tanult, majd 1988-1990 között Rómában folytatta, ahol lelkiségi teológiából licenciázott a Teresianumban. 1990-1992: az Apostolis Nunciatura magyar titkára, 1993-2001: spirituális és teológiai tanár Esztergomban, majd esperes-plébános Budapest Albertfalván. Súlyos betegségben hirtelen hunyt el 2014. július 29-én. Korábban a 2008/2-es számunkban közöltük a „lectio diviná”-ról írt tanulmányát. Jelen írását (2002-ben elmondott beszédeiből) szellemi örökösenek, édesapjának, Hollai Ferencnek szíves engedélyével közöljük.

RÁVAY JÓZSEF – LEPOLD ANTAL

A száz torony városa

Megdobban a szívünk, mikor a hajnali nap királyi ragyogásában felszikrázik szemünk előtt a távolban a száz torony városa.

Compostella negyvenhat temploma, száztizennégy tornya, kétszáznyolcvannyolc oltára sugárzik felénk a magas dombtetőről, amelyen az ősi kisváros épült. Kisváros: alig van huszonötezer lakosa. És amint így feléd sugárzik a messzeségből, szinte furcsának tűnik, hogy itt egyáltalán emberek is laknak. Hol vannak itt a házak, hol vannak az emberi lakások? Hiszen csak templomot lát a szemed és a város felett egyetlen hatalmas épület uralkodik: a roppant zárandokház!

Amint így megszikrázik előtted a messzeségben a száz torony városa: elfogódott lélekkel közelítesz felé, mint immár több mint ezer éve a világ annyi millió zárandoka. A lelkedet lenyűgözi ez a kimondhatatlan fenség: itt a szentség fellegvárának ormain jársz, testvérem. És az ormok ormán a királyi dóm: hetvenméteres tornyainak aranykeresztjei fenn sugárzanak a felhők felett a szédítő magasságban, harminchárom méteres kupolája mint óriási cibórium aranyfödele borul a dóm királyi kelyhe fölé.

Krisztus apostolának vértanúteteme nyugszik a szentség fellegvárának ormain, a királyi dóm aransugárzásában. Szent Jakab apostol, Zebedeus fia, Szent János apostol bátyja, a mennydörgés fia. A galileai halász fia, századok lovagi küzdelmein és hősi harcain át Spanyolország nemzeti szentje. A neve harci kiáltás, mint ahogy az élete is egyetlen harsány harci kiáltás volt Krisztusért: „Isten és Szent Jakab!” – ezzel indult csatába s ezzel küzdött és győzött a spanyol. Compostella volt a szemében minden szentség talizmánja és záloga, minden eskü szent pecsétje, minden bűnbánat örök tiszta forrása, minden szépség és minden szent reménység.

Hogyan került a roppant tengereken át Szent Jakab apostol holtteste Compostellába, nemzeti szentjéül egy büszke népnek, királyi trónusául a szentségnek a felséges dóm aranyragyogásában? Jakab ott kötözte hálóját atyjával és öccsével, Jánossal, a Genezáret tó partján, midőn Jézus arrafelé vette útját, hogy tanítványokat keressen. Hívta őket és azok nyomban otthagyták atyjukat és hálójukat és követték a Mestert. Innen kezdve mindig lelkes és harcos kedvű tanítványai voltak és Jézus el is nevezte őket Boanergesznek, azaz a mennydörgés fiainak (Mk 3,17). Szent Péterrel együtt ők voltak az Üdvözítő mellett életének legjelentősebb pillanataiban: legnagyobb csodáinál, színeváltozásánál, vérizzadásánál a Getszemáni-kertben, mennybemenetelénél.

A szent apostolnak ezt a kivételes helyzetét aranyszálakkal hímezgette a keresztény legenda, amely Krisztus hitének terjesztésében is kivételes szerepet juttatott a mennydörgés fiának. A szent legenda szerint Urunk halála után Szent Jakab előbb Palesztinában hirdette az evangéliumot s miután sok zsidót megtérített, az apostolok határozata szerint Spanyolországba ment folytatni apostoli munkáját. De hiába volt minden lángoló buzgalma, hiába volt tüzes szava: Spanyolország ősi lakosai és római urai nem nyitották meg füleiket és lelküket Krisztus igéje előtt. Odaadó apostolkodása révén végre mégis sikerült Szent Jakabnak nyolc tanítványt szereznie.

Midőn egyszer ezekkel imádkozott valahol az Ebro partján, íme, egyszerre megjelent előtte angyalok szárnyán a Boldogságos Szűz, zengedező mennyei karok kísé-

retében. Oszlopon ült a Szűzanya és szelíd hangon meghagyta Szent Jakabnak, hogy ennek az oszlopnak a helyén építse a főoltárát annak a templomnak, amelynek tervén éppen gondolkozott. A keményszívű spanyolok megtérítésére pedig, így ígérte Mária, számos csodát fog művelni ezen a helyen. Szent Jakab tehát nyomban felépítette tanítványai segítségével a kis templomot s benne az oltárt a parancsolt helyen, s miután egyik tanítványára rábízta az új egyházat, maga visszatért Jeruzsálembe. Ez volt Spanyolország eljegyzése a kereszténységgel és Szent Jakabbal.

Jeruzsálemben nem sokáig hirdethette az isteni Mester tanításait. Ebben az időben, 43-ban, Heródes Agrippa király nagy fénnel bevonult Jeruzsálembe a húsvéti ünnepekre, s hogy a zsidóknak kedvükre tegyen, „kinyújtá kezét, hogy megsanyargasson némelyeket az anyaszentegyházból” (ApCsel 12,1). Szent Jakab apostol volt az első, akit kivégeztetett. A legenda gyöngéd szeretettel színezgeti Krisztus kedves apostolának vértanúhalálát. A szent apostol rejtekben élt Jeruzsálemben és a kegyetlen Heródes nem némíthatta volna el örökre, ha nem akad egy elvetemült ember, aki jó pénzért elárulta az apostol rejtekhelyét. Mikor azonban halálra ítélték Jakabot, az áruló megbánta bűnét és könnyezve borult a vesztőhelyre vezetett áldozat lábához. Szent Jakab pedig krisztusi szeretettel megbocsátott a szerencsétlennek, mire ez nyomban hitet tett Krisztus igazsága mellett. Gyönyörű gondolata a szent legendának, hogy ezután az apostol és az áruló együtt szenved vértanúhalált.

Félő volt azonban, hogy az elvetemült Heródes még sírjában sem hagyja nyugodni Krisztus hős apostolának tetemét, hanem meggyalázza vagy megszentelteleníti. Ezért éjnek idején két hűséges tanítvány, Athanasius és Theodorus kivette a sírból a szeretett mester holttestét és ezer veszedelem közt átvitte az akkori Hispaniának, a mai Spanyolországnak Iria Flavia nevű városába, ahol sziklabarlangban rejtette el. És itt kezdődik a halott Szent Jakab csodálatos élete.

A két hű tanítvány ott maradt az apostol holtteste mellett és vezette az egyházközséget, amely a szent helyen hamarosan elkezdett. Mikor meghaltak, őket is szent mesterük mellé temették. Csakhogy a következő századok háborús zavaaraiban, majd a pogány mórok üldözéseiben a szent hely egyre jobban néptelenedett, míg végre a hívek egészen elhagyták és még a helyet is elfelejtették, ahol Spanyolország apostolának szent teteme nyugodott. Történt, hogy az Úrnak 829. esztendejében, mikor az idők viharai már némiképpen csillapodtak, megint buzgó és hűséges keresztények éltek Iria Flavia városában, de sem ők, sem szentéletű püspökük Theodimir, nem tudott semmit arról, mily drága ereklyét rejt a föld a városka közelében. Egy napon aztán jelentették a hívek a püspöknek, hogy kinn a mezőn csodálatos fényességeket látnak éjjelente. A püspök eleinte nem törődött híveinek elbeszélésével, mert babonának tartotta, de aztán, hogy az éjjeli fényesség folyton ismétlődött, végre maga is kiment megnézni a csodálatos tüneményt.

És valóban, az erdőnek egy tisztásán maga is észrevette a csodálatos ragyogást: olyan volt, mint valami hatalmas csillag, amely ott szikrázott mindig egy helyben s oly alacsonyan, mintha csak szólani akart volna a tanácstalan emberekhez, hogy értsék meg a mennyek intését. És a püspök megértette a csillag szavát.

Azonnal ásatni kezdett azon a helyen, amely felett a csillag megjelent és legnagyobb öröme hamarosan kőkoporsóra bukkant. Amint felnyitották a szarkofágot, porladó tetemet találtak benne s a halott mellett régi írásokat, amelyek megmondták, hogy

Szent Jakab apostol holtteste nyugszik ebben a sokszázados kő sírban.

Nemcsak Iria Flavia, hanem egész Spanyolország leírhatatlan ujjongással fogadta a szent lelet hírére. Theodimir azonnal kápolnát építtetett a szent tetem feltalálásának helyén s ehhez a kápolnához nyomban megindultak a zarándoklatok. Már a feltalálás évében számos csodálatos gyógyulás történt az apostol sírjánál, ami csak még jobban megerősítette a szent tetem hitelességét és újabb lendületet adott a zarándoklatoknak. A kápolna mellett a püspök bencéseket telepített le, hamarosan zarándokházak keletkeztek, majd sokan állandó lakásra is megtelepedtek; így támadt város az apostol sírja felett. Santiago vagyis Szent Jakab a város neve, mellékneve pedig Compostella, ami magyarul annyit jelent, mint Csillag Mezeje. És innen kezdve a történelem és a legenda aranyszálai ölelkeznek Szent Jakab tündöklő sírja felett.

A clavigói csata vérzivatarában forrott össze örökre a mennydörgés fia Spanyolország lelkével és dicsőségével. Don Ramiro hőiesen küzdött harcosaival, de úgy látszott, hogy minden hiába: a mór áradat elsöpréssel fenyegette a lelkes és vérző sereget. És midőn már-már csüggedni kezdtek, egyszerre csak hófehér paripán megjelent Szent Jakab a csatamező felett, villogó kardjával lecsapott a mórok diadalittas seregére és ebben a pillanatban mint égig csapó harsány zúgás felcsattant a spanyolok riadása: „Szent Jakab, Szent Jakab!” Újult erővel támadtak és a csata sorsa percek alatt eldőlt: a mórok eszüket vesztetten menekültek. Don Ramiro csatája Spanyolország és Szent Jakab örök eljegyzésének fenséges ünnepe volt.

A szerény kis kápolna, amelyet Theodimir püspök épített a szent apostol sírja fölé, csakhamar szűknek és Szent Jakabhoz méltatlannak bizonyult: Nagy Alfonz király tehát pompás bazilikát emelt a régi kápolna helyén (910), amelyhez most már naponta ezrével tódultak a zarándokok. Különösen felvirágzott a compostellai zarándoklás a keresztes hadjáratok megindulásakor: nem volt nyugatról induló keresztes sereg, amely nem Compostellán át vette volna útját a Szentföld felé; francia, spanyol, portugál, angol vitézek százezrével könyörögtek itt a pompás bazilikában Szent Jakab áldásáért.

De Compostella fényét hamarosan jó időre elhomályosítja a mórok betörése. Mikor Almanzor vad harcosai 997-ben bevonultak Szent Jakab városába, csodálkozva látták, hogy az egész város üres: sehol egy lélekkel sem találkoztak, kihaltak a házak, kihaltak a kolostorok és templomok: Santiago lakosai egy szálíg elmenekültek s magukkal vitték a maguk és a bazilika legdrágább kincseit. Csak Szent Jakab sírja maradt ott: a roppant kőszarkofágot nem vihették magukkal a menekülés lázas pillanataiban. A martalócok első útja a bazilikába vitt: pompás zsákmányra számítottak a híres zarándokhely kincsesházában. És amint beléptek a néma templom főkapuján, egyszerre szinte földbe gyökeredzett a lábuk. A kongó csarnok üres falain, kopasz oltárain semmi dísz, semmi csillogás; a templom kísérteties némasága valami szent borzongást keltett kerges szíveikben. De hátha lenn a kriptában vannak a kincsek? Százával tódultak a holtak földalatti házába, s íme, odalent csakugyan ragyogásba káprázott a szemük: a szent apostol sírján gyertyák aranyfénye lángolt és a síron némán, imádságba merülten üldögélt egy ősz szakállú vén barát... Az agg szerzetes ott maradt őrizni Szent Jakab sírját, készen a vértanúhalálra.

A döbbenetes látvány úgy lenyűgözte a vad harcosokat, hogy azonnal eltakarodtak a szent helyről és jelentést tettek Almanzornak a csodálatos tapasztalatról. Maga a

fővezér is lement, megcsodálta a néma barát hősiességét és kiadta a parancsot, hogy a baráthoz és a szent sírhoz egy ujjal se nyúljanak: különben pedig szabad prédára adta nekik a várost. És valóban fel is dúltak mindent, elraboltak mindent, amit elvihettek, leszedték a toronyból a harangokat és a magukkal hurcolt keresztény foglyokat kényszerítették, hogy a roppant terhet vállaikon vigyék Cordobába. 1236-ban Ferdinánd király mór foglyokkal hozatta vissza Santiagóba az elrabolt harangokat. Minden elpusztult, csak a szent apostol sírja maradt épségben. Az öreg barát holtáig híven és bántatlanul őrizte a szent sírt a mórok uralma alatt is. Csak a XI. században sikerült Bermudo királynak felszabadítania Santiagót a mór bitortól. Ekkor újra épült a város, a király pompás utakat építtetett a zarándokok számára, a várost püspöki székhellyé tette: ekkor kezdődik Compostella igaz virágkora. Szakadatlan rajokban százezrével tódulnak a zarándokok a nagy apostol sírjához, köztük főpapok és főurak, fejedelmek, szentek és hősök, császárok és királyok. A legenda szerint Nagy Károly volt Compostella első fejedelmi zarándoka, aki hű tisztelője volt a szent apostolnak s Aachenben s más városaiban templomokat emelt dicsőségére. Megjárta Compostella szent útját Oroszlán Henrik és Zsófia, Hollandia grófnője, aki különben három zarándokutat tett a Szentföldre. Itt imádkozott VII. Lajos francia király, Cid a csaták hőse, Assisi Ferenc a Szegénység hőse, Katolikus Ferdinánd és V. Károly, a világ leghatalmasabb urai. Akinek birodalmában soha nem nyugodott le a nap, alázatosan vezeklő zarándok módjára borult le itt a spanyol nemzet nagy apostolának szent sírja előtt.

Még nagyobb lendületre kapnak a zarándoklatok, amikor III. Sándor pápa megerősíti a zarándokok védelmére alakult Santiago-lovagrend szabályait. Betetőzi a compostellai zarándoklat áldásait IV. Sixtus pápa, amikor kimondja, hogy a compostellai zarándokok ugyanazokban az egyházi kegyelmekben részesülnek, mint azok, akik a Szentföldre vagy Rómába zarándokolnak. Ezzel a szent apostol sírját az Üdvözítő és az apostolfejedelmek sírjai mellett a kegyelmek harmadik éltető forrásává avatta.

A mai pompás székesegyház építését Diego Peláez, Compostella első püspöke kezdte meg. Francia mesterek remeke a gyönyörű templom, amelyet 1211-ben káprázatos pompával felszenteltek. A XVII. és XVIII. században újjáépítették s ma a korai román stílus leggyönyörűbb emléke spanyol földön. Roppant kupolája, kupolás fedelű két hatalmas tornya, gazdagon díszített, szobrokkal dúsan megrakott homlokzata a mennyei fenség és magasztos nyugalom érzésével nyugtázza le a lelkünket. Márványkorlátos kettős lépcsőzeten megyünk fel a főkapuhoz és belépünk az előcsarnokba, a dicsőség csarnokába, amelynek középső falán fenn a magasban ott trónol az Üdvözítő remek szobra, a négy evangélista társaságában. A középső pillér előtt onyx-oszlopon Szent Jakab szobra tekint le ránk. Tüzes lelkének ígézetével lépünk be a székesegyház felséges hajójába.

Az oldalkápolnák káprázatos ragyogásában megyünk végig a főhajó sudár oszlopainak erdejében, át az oszlopos kereszthajón, egyenesen a szentély elé, amelynek Capilla Mayor a neve. Letérdelünk a bronzkorlát előtt s az áhítat alázatával fűrésztjük meg szemünket s lelkünket a roppant főoltár arany- és márványragyogásában. Fenn a magasban Szent Jakab aranyszobra, kezében a zarándokbot, feje fölött drágakövekkel kirakott és arannyal vert remekművű ezüstmennyezet. Mögötte négy király térdelő

szobra tartja a szent apostol másik szobrát, amely épp így szikrázik a drágakövek szivárványos tüzeiben.

Az oltár mögött lépcső, amelyen egyesével felmennek a zarándokok a nagy ünnepek idején, hogy csókkal illessék a szent apostol szobrát. Talán nincs szent hely a világon, ahol az aranyak és a drágaköveknek ennyi milliárdokat érő kincse sugározná körül Krisztus hősenek szent emlékét. És e földöntúli sugárzás fényességével szemünkben és szívünkben szálljunk le a szentély jobboldalán a földalatti kis kápolnába, amelynek bágyadt gyertyafényében pihen a szent apostol teteme; két hűséges tanítványa mint két testőr virraszt mellette a halálban is. És ebben a derengő félhomályban előmlik lelkünkön az apostol csodálatos életének aranylegendája, szinte halljuk mennydörgő szavát, szinte látjuk tüzes lelkének lobogását: és egyszerre a kőszarkofág felett kigyúl és egekre lángol a földalatti sötétségből Compostella aranycsillaga. Kigyúl és egekre lángol és előnti csodálatos fényét az ősi város száz tornya és a feléje sóvárgó küzdő, szenvedő és diadalmas Egyház felett...

Megilletődötten szállunk fel újra a dóm fényességébe és belépünk egy áhítatos pillanatra az Ereklékápolna tündéri csarnokába. Drága ereklyetartóban sugárzik itt felénk Szent Jakab apostol feje, körülötte a gyémánt és arany glóriája; fölötte a századok millió zarándokának forró kegyelete száll a tömjén és az imádság füstjében. És itt ragyog ránk Szent Jakab kicsiny szobra, sápadt gyöngyök fehér fényességében. Az áhítatot és a művészet remekeinek páratlan kincseháza ez, testvérem. S ha megmerítettük lelkünket a századok legendás kincseinek és áhítatának aranyfürdőjében, döbbenet állunk a roppant székesegyház kápolnáinak rengeteg útvesztőjében. Az oldalkápolnák pompáján és a gótikus kolostor remek káptalantermén, amelyet Teniers és Goya rajzai után készült negyvennégy gyönyörű gobelin ékesít, mindenütt a székesegyház diadalmas és sugárzó hangulata lebeg. Ez a lelket megejtő hangulat kísér, mikor végigjárjuk a szentély körül sorakozó tizenkét kápolna ragyogó labirintusát, és ott rezeg a szívünkben, mikor távozzunk a szentség százados csarnokából s elérjük a szentély mögött a Szent Kaput, amely csak minden jubileumi évben nyílik meg: mindannyiszor, amikor Szent Jakab napja, július 25-e vasárnapra esik.

Ősi gránitszobrok tartják a kapu boltozatát, amely felett Szent Jakab és két hű tanítványa szoborba vésett alakja néz le ránk. Mind a hárman zarándokruhában vannak: hiszen Szent Jakab volt ennek az áldott földnek első zarándoka s előbb csodálatos jelenése, majd apostoli munkája, végül pedig csodatévő szent teste szentelte a csillag mezejét a századok forró áhítatának szentföldjévé. És a három zarándok karimás kalapján ott a kagyló, a compostellai zarándokok ősi jelvénye. A szent hagyomány szerint, mikor a két hű tanítvány kikötött a szent apostol holttestével Spanyolország földjén, Iria Flaviában, a mai El Padrón környékén, melléjük szegődött kísérőül egy nemes lovag, a főúri Pimentel család őse. Védelmező kardja árnyékában bántatlanul haladt a szomorú menet, mikor egyszerre csak Cominna mellett tengeréből állta útjukat. A két tanítványt a szent tetemmel előre küldte a lovag, hogy kerüljék meg az öblöt, maga pedig, hogy az utat kikémlelje, elébük akart vágdatni s lovával együtt beleugratott az öbölbe. A víz a lovat és a lovas nyakig eltakarta, de nem volt veszedelmes mély, úgyhogy baj nélkül átjutott rajta. Mikor aztán partra rúgtatott, akkor látta, hogy ő maga is, a lova is végig-végig tele van apró kagylókkal, amelyek mint páncél borították egész ruháját. Szent Jakab első zarándokának emlékére minden compostellai zarándok ősidők óta kagylót tűz zarándokkalapja mellé.

Krisztus lángoló szavú és lángoló lelkű apostola nyugszik itt, testvérem, az Atlanti-óceán zúgó partjain, s hullámok mennydörgő robaja orgonál a Mennydörgés Fiának királyi sírja felett. Spanyolország nemzeti ünnepén, Szent Jakab napján, kétszáznyolcvannyolc oltár gyertyáinak sugárzó fényességében száll ég felé az imádság és a vértelen áldozat füstje Ahhoz, aki elhívta őt a Genezáret partjairól, hogy emberek halásza legyen a messzi mesés Nyugaton, s mennydörgő lelkével egy ezredéven át ép-ségben őrizze Krisztus hitét a hitetlenek dülő csatáinak fürgetegeiben. Vértanú vére egybefolyt a Megváltó szent vérével! Jeruzsálem forró földjében, szent teteme itt áll őrt Nyugat legszélső fokán, mint századokra sugárzó aranyfárosz, amelyet nem tudtak ledönteni a hitetlenség roppant Óceánjának tornyos hullámai. És mikor nevének ünnepén kigyúl a kétszáznyolcvannyolc oltár gyertyafénye és megzendül a száztizen-nég torony harangjainak érces zúgása a templomok városának aranytetői felett: az áhítat és a hű szeretet tornyos hullámai hömpölyögnek az aranyfárosz lábai körül. Ha megmerültünk Compostella örökké zúgó aranyhullámaiban, a lelkünket is csillogó páncél gyanánt takarja a Krisztusért égő hű szeretet százezer gyémántkagylója. Az aranycsillag ma is töretlen fénnel sugárzik Compostella száz tornya felett, és minden hű szívben örökre él a hit, hogy nehéz harcainkon felhők ragyogásában ott terem fehér lován a Mennydörgés apostola és villogó kardjával szétveri Krisztus ellenségeit. A száztornyú város, testvérem, a harcos és hűséges hit örökfényű aranycsillaga.

ÉLETRAJZI ADATOK: Révay József 1905-ben született Gyömrőn, grófi származású. Filozófus, egyetemi magántanár, a PPTE-en az etika előadója volt. A gyömrői kommunista mérsárlás áldozata lett, megkínózták, majd pedig agyonlőtték 1945. április 1-jén. Lepold Antal 1880-ban Szentülöpön született, kanonok, művészettörténész. Csernoch János mint tikárát vitte magával az esztergomi főegyházmegyébe, ahol irodaigazgató volt, majd a Keresztény Múzeum igazgatója. A bécsi Pázmáneum rektoraként halt meg 1971-ben. – Az itt közölt közös tanulmányuk *Szent helyek könyve, Zarándokút a szent helyekre*, Franklin-Társulat Kiadása Budapest (é. n.) javított újraindítása.

Egy tíz évvel ezelőtt elhangzott rendkívüli temetési homília

„Kövess engem!” – mondta a feltámadt Krisztus Péternek. Ezek voltak utolsó szavai tanítványához, akit nyája pásztorává választott. „Kövess engem!” – Krisztusnak ez a tömör felszólítása a kulcs ahhoz, hogy megértsük szeretett II. János Pál pápánk üzenetét, amely életéből fakadt. Ma eltemetjük földi maradványait a földbe, mint a halhatatlanság magját – szívünk tele szomorúsággal, ugyanakkor reménnyel és mély hálával.

Ezek azok az érzések, Testvéreim Krisztusban, akik jelen vagytok a Szent Péter téren, a szomszédos utcákban, és Róma különböző pontjain, ahol a hatalmas tömeg csendben imádkozik, amelyek növekedtek bennünk az elmúlt napokban. Szeretettel üdvözöllek mindnyájatokat. A Bíborosok Kollégiumának nevében szeretném hálámat kifejezni az állami vezetőknek, a kormányok képviselőinek, és a különböző országok delegációinak. Köszöntöm a különböző egyházak és keresztény közösségek képviselőit. Köszöntöm a bíborosokat, püspököket, papokat, szerzeteseket és a hívőket, akik a világ kontinenseiről eljöttek, különösképp a fiatalokat, akiket II. János Pál pápa az egyház jövőjének és reménységének nevezett. Köszöntöm továbbá mindazokat, akik rádión vagy televízión keresztül csatlakoznak hozzánk Szentatyánk ünnepi temetési szentmiséjén.

„Kövess engem!” – fiatal diákként Karol Wojtyła lelkesedett az irodalomért, a színházért és a költészetért. Miközben egy vegyipari gyárban dolgozott, a náci terrorral körülvéve és megfélemlítve, meghallotta Isten hangját: Kövess engem! Ebben a különleges helyzetben kezdett filozófiát és teológiát tanulni, majd titokban belépett a Sapieha bíboros által alapított szemináriumba. A háború után befejezte teológiai tanulmányait a krakkói Jagelló Egyetem teológia karán. Paptestvéreinek írt leveleiben és önéletrajzi könyvében gyakran említi szemináriumi éveit, amelyek után 1946. november 1-jén szentelték pappá. Ezekben elmondja, hogy növendék éveit Isten három mondata határozta meg: „Nem ti választottatok engem, hanem én választottalak benneteket, s arra rendelvelek, hogy menjetek, teremjete gyümölcsöt, maradandó gyümölcsöt” (Jn 15,16). A második: „A jó pásztor életét adja juhaiért” (Jn 10,11). És a harmadik: „Amint engem szeret az Atya, úgy szeretlek én is titeket. Maradjatok meg szeretetemben” (Jn 15,9). Ebben a három részben Szentatyánk szívét és lelkét látjuk. Fáradhatatlanul ment mindenhová, hogy maradandó gyümölcsöt teremjen. „Keljetek fel, menjünk!” – ez a címe utolsó előtti könyvének. „Keljetek fel, menjünk!” – ezekkel a szavakkal ráz fel minket fásult hitünkéből, a múlt és a jelen tanítványainak alvásából. „Keljetek fel, menjünk!” – mondja nekünk ma is. A Szentatyá pap volt élete utolsó pillanatáig, életét Istennek ajánlotta nyájáért és az egész emberi családjáért, napi önfeláldozásában az Egyházért, különösen az utolsó hónapok szenvedéseiben. És ezen az úton eggyé vált Krisztussal, a jó Pásztorral, aki szereti nyáját. Végül, „maradjatok meg szeretetemben”: a pápa, aki mindenkiel találkozni akart, aki képes volt megbocsátani és teljesen kitárni szívét, ma még egyszer elmondja nekünk Isten szavaival, hogy Isten szeretetében megmaradva megtanuljuk, Krisztus iskolájában az igaz szeretet művészetét.

Kövess engem! – 1958 júliusában, Karol Wojtyła, a fiatal pap új állomáshoz érkezett Istennel közös és őt követő utazásában. Szokásos vakációjára ment a Mazsuri-

tavakhoz kenus fiatalok egy csoportjával. De magával vitt egy levelet, amelyben Wyszynksi bíboros, Lengyelország primásának meghívása volt. Sejtette a találkozó célját: Krakó segédpüspökévé nevezték ki. Elhagyni az egyetemi világot, a fiatalok lelkes közösségét, elhagyni a törekvést megérteni az emberi teremtmény titkát és létünk keresztény értelmezését hirdetni a mai világban – mindez úgy tűnhetett neki, mint saját magának elvesztése, annak, amivé ez a fiatal pap vált. Kövess engem – Karol Wojtyla elfogadta a meghívást, mert az Egyház hívásában meghallotta Krisztus hangját. Majd megértette, milyen igazak Isten szavai: „Aki folyvást azon fáradozik, hogy életét megmentse, elveszíti, aki ellenben elveszíti, az megmenti” (Lk17,33). Pápánk – és mi mindannyian tudjuk ezt – sohasem akarta megmenteni életét, megtartani magának; őszintén odaadta magát Krisztusnak és ezáltal nekünk. Így megtapasztalta, hogy minden, amit az Isten kezébe tett, visszakérült hozzá egy új formában. Szavai a szeretetről, a költészetről, az irodalomról lelkipásztori missziójának részévé váltak, új erőt, új vonzást adva az evangélium tanításának, még az ellentmondások esetében is.

Kövess engem! – 1978 októberében Wojtyla bíboros még egyszer hallotta az Úr hangját. Még egyszer lejártsódott az a párbeszéd Péterrel, amit a szentmise evangéliumában hallottunk: „Simon, János fia, szeretsz engem? Legeltesd bárányaimat!” Az Úr kérdésére: „Karol, szeretsz engem?”, a krakkói érsek szíve mélyéből válaszolt: „Uram, te mindent tudsz, azt is tudod, hogy szeretlek”. Krisztus szeretete volt a legnagyobb a mi szeretett Szentatyánk életében. Mindenki tudja ezt, aki imádkozni látta és prédikálni hallotta őt. Annak köszönhetően, hogy élete mélyen gyökerezett Krisztusban, tudta hordozni azt a terhet, amely meghaladja a pusztán emberi képességeket: Krisztus nyáját, az egyetemes Egyházat pásztorként vezetni. Nem most kell gazdag pápaságának különleges tartalmáról beszélnünk. Csupán két részletet szeretnék kiemelni a mai liturgiából, amelyek az ő üzenetének központi elemére mutatnak rá. Az első olvasmányban Szent Péter azt mondja – és vele együtt a pápa – „Valóban el kell ismernem, hogy az Isten nem személyválogató, mindenki kedves előtte, aki féli, és az igazságosságot cselekszi, bármely nép fia is. A tanítást ugyan Izrael fiainak adta, amikor békét hirdetett Jézus Krisztus által. Ő mindenki Ura” (ApCsel 10,34-36). A második olvasmányban Szent Pál – és vele együtt a pápánk – így buzdít bennünket: „Szeretett testvéreim, akik után vágyódom, örömöm és koronám: így álljatok helyt az Úrban, szerettem!” (Fil 4,1).

Kövess engem! – Amikor Krisztus Péterre bízta a nyáját, tudomására hozta azt is, hogy mártírhálált fog halni. Ezekkel a szavakkal, amelyek lezárják és összegzik a szeretetről és az egyetemes pásztori küldetésről szóló párbeszédet, az Úr egy másik párbeszédet idéz fel, amely az Utolsó Vacsora alkalmával hangzott el. Akkor azt mondta Jézus: „Ahoza megyek, oda te nem jöhetsz; de később követni fogsz” (Jn 13,33.36). A Vacsora után Jézus a Kereszt felé, feltámadása felé indult – belépett Húsvét misztériumába, de Péter még nem követhette őt. Most – a feltámadás után – eljön az idő, eljön a „később” ideje. Péter Krisztus nyáját őrzi, ezáltal ő is belép a húsvéti misztériumba; ő is a kereszt és a feltámadás felé halad. Az Úr azt mondja: „Amikor fiatal voltál, felövezted magad, s oda mentél, ahova akartál. De ha majd megöregszel, kiterjeszted karod, s más fog felövezni, aztán oda visz, ahova nem akarsz” (Jn 21,18). Pápaságának első éveiben, még fiatalon és tele energiával a Szentatya Krisztustól vezetve elutazott a világ minden tájára. De azután egyre inkább belépett a Krisztus szenvedéseivel való

egységbe, egyre inkább megértette ezeknek a szavaknak az igazságát: „más fog felövezni”. Az Úr szenvedésével való egységben fáradhatatlanul és megújult erővel hirdette az evangéliumot, a szeretet misztériumát, amely elmegy a végsőkig (vö. Jn 13,1).

Ő úgy közvetítette nekünk Húsvét misztériumát, mint az isteni irgalom misztériumát. Utolsó könyvében így írt: a gonosznak „végül az Isteni Irgalom” szab határt (Emlékezet és Identitás, 60-61.). Az őt ért merényletről pedig így ír: „Krisztus, amikor mindannyiunkért feláldozta magát, új jelentést adott a szenvedésnek, megnyitva egy új dimenziót, egy új parancsot: a szeretet parancsát... Ez a szenvedés elégeti és felémészi a gonoszt a szeretet lángjával és még a bűnből is a jóság virágzik” (189-190.). Ettől a látomástól ösztönözve a pápa Krisztussal egységben szenvedett és szeretett – szenvedésének és némaságának üzenete ezért bizonyult annyira emelkedettnek és gyümölcsözőnek.

Isteni irgalom: a Szentatya a Szűzanyában találta meg Isten irgalmának legtisztább visszatükröződését. Ő, aki fiatalon elvesztette édesanyját, égi édesanyját annál jobban szerette. Hallotta a keresztfeszített Úr szavait, amelyek személyesen is neki szóltak: „Íme, a te anyád”. És ő is úgy tett, ahogy a szeretett tanítvány: hazavitte őt otthonába. Totus Tuus. És ettől az édesanyától megtanulta, hogyan váljon Krisztushoz hasonlóvá.

Egyikünk sem felejtethi el, hogy a Szentatya életének utolsó Húsvétvasárnapján, a szenvedéstől megjelölve még egyszer megjelent az Apostoli Palota ablakában, és utoljára osztott Urbi et Orbi áldást. Biztosak lehetünk abban, hogy szeretett pápánk ma a mennyei Atya házában ablakából néz és megáld bennünket. Igen, áldj meg minket, Szentatyánk! Drága lelkedet a Szűzanya, a Te édesanyád kezébe ajánljuk, aki minden nap vezetett, és most az ő Fia, a mi Urunk Jézus Krisztus örök dicsőségébe vezet téged. Ámen.

*Joseph Ratzinger bíboros szentbeszéde II. János Pál temetési szentmiséjében 2005. április 8-án
(Ford. P. I.)*

Az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció rendeletei

a szentmise béke-rítusával kapcsolatban

Prot. N. 414/14

Vatikán, 2014. július 12.

FŐTISZTELENDŐ EXCELLENCIÁS/EMINENCIÁS URAM,

az Eucharisztáról szóló Püspöki Szinóduson (2005, 23-as *propositio*) a viták során felmerült a kérdés, alkalmas-e vagy alkalmatlan megtartani a béke „jelét” abban a formában, ahogyan az ma a Szentmise Rendjében szerepel. XVI. Benedek pápa a maga részéről a szinódus utáni *Sacramentum caritatis* című buzdításában (2007. február 22.),

a 49. pontban (150. jegyzet) felkérte az illetékes Kongregációkat, hogy vizsgálják meg a kérdést. Az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció azonnal hozzálátott feladatához, és megvizsgálta a világ püspöki konferenciáinak véleményeit, amelyek túlnyomó többségben amellet szoltak, hogy alkalmas megtartani a megbékélés „szertartását” és „jelét” ott, ahol az jelenleg a Szentmise Rendjében szerepel, mivel azt a római rítus sajátosságának tekintik és a hívők szempontjából nem tartják jelenleg megfelelőnek a szerkezeti változások bevezetését az Eucharisztia ünneplésébe.

A Dikasztériumunk számos rendes ülésén végzett munka, valamint a XVI. Benedek és Ferenc pápával történt egyeztetések eredményeképpen fogalmaztuk meg azt a körlevelet, amelyet csatoltan megküldünk abban a reményben, hogy ez valóban alkalmat teremt a klérus és a hívő közösség számára az új és intenzív eucharisztikus katekézisre, hogy előrelépünk az ünnep e fontos pillanatának valódi megértésében, amely nyilvánvalóan arra szolgál, hogy közölje Krisztusnak, a Béke Fejedelmének érzéseit és gesztusait, aki feltámadván az ő békéjét adja Egyházának a világ számára, mielőtt szentségi módon magunkhoz vennénk az ő testét és véré, hogy vele és benne egy legyünk.

Ugyanakkor azt is gondoljuk, hogy ez alkalom lehet minden püspöki konferencia számára, hogy elgondolkozzon e témaköről, és felvesse illetve elmélyítse a javasolható változtatásokat a „békeköszöntés” kapcsán, tiszteletben tartva a világ különböző részein lakó népek közötti kulturális és érzékenységbeli különbségeket. A levél végezetül arra is szolgál, hogy korrigáljon bizonyos visszaéléseket, amelyeket minden erőfeszítés árán vissza kell szorítani a hívek érdekében, valamint a szentségi Jézus iránti szeretetből.

Hogy elősegítsük ezt a fontos kateketikai lépést, mellékelünk egy bizonyos didaktikus jellegű anyagot is, amely adatokkal és vázlatokkal szolgál az alkalmas, e tárgyban tartandó katekézis számára. Megragadjuk az alkalmat, hogy kifejezzük, mennyire nagyra becsülünk minden erőfeszítést, amelyet az egyes nemzetek tettek annak érdekében, hogy a liturgia és főként az Eucharisztia legyen valóban a hívek életének középpontja. Hangsúlyozzuk, hogy Kongregációnk készen áll együttműködni a helyi egyházak minden kezdeményezésével, amely érinti a Dikasztérium kompetenciáját.

Öröm számunkra, hogy egyúttal kifejezhetjük szívből jövő nagyrabecsülésünket és hálánkat a közös szolgálatban, amelyet az Egyház számára végzünk. Maradunk Főtisztelendő Eminenciád/Excellenciád jámbor szolgálja az Úrban

Antonio Cañizares Llovera bíboros prefektus
Arthur Roche érsek, titkár

Körlevél

A béke ajándékának rituális kifejezéséről szentmisében

1. „Békességet hagyok rátok, az én békémet adom nektek”,¹ ezekkel a szavakkal ígéri meg Jézus az utolsó vacsorán egybegyűlt tanítványainak kinszenvedése előtt a béke ajándékát, hogy lelkükbe öntse azt az örömteli bizonyosságot, hogy állandóan velük marad. Feltámadása után az Úr beváltja ígését, amikor megjelenik a zsidóktól való félelmükben együtt tartózkodó tanítványok között és így köszönti őket: „Béke veletek!”² A béke annak a megváltásnak a gyümölcse, amelyet Krisztus hozott a világba halálával és feltámadásával, olyan ajándék, amelyet a Feltámadott ma is felkínál az Eucharisztia megünneplésére egybegyűlt Egyházának, hogy az aztán tanúságot tegyen róla a mindennapi életben.

2. A római liturgikus hagyományban a békeköszöntés helye a szentáldozás előtt van, sajátos teológiai jelentésének megfelelően. Ennek alapját a húsvéti misztérium eucharisztikus szemlélésében találja meg, amely – más liturgikus családoktól eltérően, amelyek Máté evangéliumának egy verséhez kapcsolódnak (Mt 5, 23) – e gesztust az oltáron jelenlévő feltámadt Krisztus csókjaként értelmezi.³ A szentáldozásra felkészítő rítusok jól tagolt egységet alkotnak, amelyben minden elemnek megvan a maga jelentése és mindegyik hozzájárul a rítus folyamatának teljes értelméhez, amelynek célja az ünneptelt misztériumban való szentségi részvétel. A békeköszöntés helye tehát a *Miatyánk* után (amelyhez a békeköszöntést előkészítő embolizmus révén csatlakozik) és a kenyértörés előtt van (amely alatt az Isten Bárányához könyörgünk, hogy adja nekünk az ő békéjét). Ezzel a gesztussal, amelynek „az a funkciója, hogy kifejezésre juttassa a békét, a közösséget és a szeretetet”,⁴ az Egyház „békét és egységet kér maga és az emberiség nagy családja számára, és a hívek kifejezik az Egyház közösségéhez való tartozásukat és kölcsönös szeretetüket, mielőtt az Oltáriszentségből”⁵ vagyis az Úr Krisztus Testéből részesülnének.

3. A *Sacramentum caritatis* kezdetű szinódus utáni apostoli buzdításában XVI. Benedek pápa Kongregációnkra bízta a feladatot, hogy vizsgálja meg a békeköszöntés

1 Jn 14,27.

2 Vö. Jn 20, 19-23.

3 Vö. *Missale Romanum ex decreto SS. Concilii Tridentini restitutum summorum pontificum cura recognitum*, Editio typica, 1962, *Ritus servandus*, X, 3.

4 Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció, *Redemptionis sacramentum* kezdetű instrukció, 2004. március 25., 71. sz.: AAS 96 (2004) 571.

5 *Missale Romanum, ex decreto sacrosancti Oecumenici Concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Pauli Pp. VI promulgatum, Ioannis Pauli PP. II cura recognitum*, editio typica tertia, diei 20 aprilis 2000, Typis Vaticanis, reimpressio emendata 2008, A Római Miskönyv Általános Rendelkezései, 82. sz., Vö. XVI. BENEDEK, *Sacramentum caritatis* kezdetű szinódus utáni apostoli buzdítás, 2007. február 22., 49. sz.: AAS 99 (2007) 143.

problematikáját,⁶ hogy megmaradjon az eucharisztikus ünneplés szakrális értelme és a misztérium értelme a szentáldozás pillanatában: „Az Eucharisztia természete szerint a béke szentsége. Az eucharisztikus misztérium e dimenziója a liturgikus ünnepségben külön is kifejezést nyer a békecsókvtáltás szertartásában. Kétségtelenül nagyon értékes jelről van szó (vö. Jn 14,27). A mi korunkban, amelyet annyi konfliktus terhel, e cselekmény már csak a közösségi érzés szempontjából is különlegesen fontos, mert az Egyház egyre inkább sajátos feladatának tekinti, hogy kérje az Úrtól a béke és az egység ajándékát önmaga és az egész emberi család számára. A béke vágya elfojthatatlanul jelen van mindenki szívében. A béke és a megbékélés minden jóakarató ember lelkéből fölszálló szavának szószólója az Egyház, és ahhoz fordul, aki „a mi békénk” (Ef 2,14) és aki meg tudja békéltetni a népeket és személyeket akkor is, ha az emberi próbálkozások zátonyra futottak. Innen érthető az az intenzitás, amit gyakran lehet érezni a liturgikus ünneplésben a béke átadásakor. Mindazonáltal a Püspöki Szinóduson hangsúlyozták, hogy e cselekményt korlátok között kell tartani, mert túlzó formákat ölthet és kavargást támaszthat a közösségben éppen a szentáldozás előtt. Jó emlékeztetnünk arra, hogy semmit nem von le e cselekmény értékéből, ha megtartjuk az ünneplés légköréhez illő józanságot, például úgy, hogy a béke átadását a közvetlen mellettünk állókra korlátozzuk.”⁷

4. XVI. Benedek pápa, azon túl, hogy rámutatott a szertartás és a békeköszöntés valódi értelmére, kiemelte annak nagy értékét: a keresztények hozzájárulása ez imádságuk és tanúságtételük révén a jelen kor embereit sújtó mély és nyugtalanító gondok enyhítéséhez. Ennek fényében a Szentatya megismétli felhívását, hogy legyen gondunk a rítusra, és hogy e liturgikus gesztust vallásos érzéssel és józanul végezzük.

5. A Dikasztérium, XVI. Benedek megbízása alapján már 2008 májusában feltette a kérdést a püspöki konferenciáknak, véleményüket kérve azzal kapcsolatban, hogy a békeköszöntést fenntartsuk-e a szentáldozás előtt, ahol jelenleg van, vagy helyezzük-e át a liturgia egy másik pontjára, hogy ezzel segítsük a gesztus megértését és végzését. Kellő és elmélyült megfontolás után úgy véltük, alkalmas a római rítus liturgiájában a hagyományos helyén megőrizni a békeköszöntést és nem vezetni be szerkezeti változásokat a Római Misekönyvbe. A következőkben néhány praktikus intézkedést sorolunk fel, amelyek segítik jobban kifejezésre juttatni a békeköszöntés tartalmát és moderálni megjelenésének azon formáit, amelyek zavart keltenek a liturgikus közösségben, éppen a szentáldozás előtt.

6. A tárgyalt témának nagy a jelentősége. Ha a hívek nem értik és úgy tűnik, hogy nem élik át rituális gesztusaikkal a békeköszöntés rítusának valódi jelentését, azzal meggyengül a béke keresztény felfogása és ezáltal veszélybe kerül a hívek gyümölcsöző részvétele az Eucharishtiában. Ezért, a fenti megfontolásokon túl, amelyek egy alkalmas, e témába vágó katekézis magját jelenthetik, amelyhez további irányelvekkel is szolgálunk, a püspöki konferenciák bölcs megfontolásába ajánljuk a következő né-

6 Vö. XVI. BENEDEK: *Sacramentum caritatis posztzinodális apostoli buzdítás*, 2007. február 22., 49. sz., 150. sz. jegyzet : AAS 99 (2007) 143.

7 XVI. BENEDEK: *Sacramentum caritatis szinódus utáni apostoli buzdítás*, 49. sz. : AAS 99 (2007) 143.

hány praktikus szempontot:

a) Egyértelműen tisztázni szükséges, hogy a békeköszöntés rítusának már megvan a mély értelme imádságként és a béke felkínálásaként az Eucharisztia kontextusában. A mise résztvevői által korrekt módon elvégzett békeköszöntés gazdagítja a jelentését és kifejezőerőt kölcsönöz magának a rítusnak. Ezért teljesen jogos az az állítás, hogy nem „mechanikus” felszólításra van szükség a békeköszöntés előtt. Ha előre látható, hogy ezt nem megfelelő módon fogják elvégezni a konkrét körülmények miatt, vagy pedagógiai szempontból úgy ítélik meg, több értelme van egyes helyzetekben elhagyni ezt, akkor el lehet hagyni és bizonyos esetekben el is kell hagyni. Emlékeztünk, hogy a Misekönyv rubrikája ezt tartalmazza: „*Deinde, pro opportunitate, diaconus, vel sacerdos, subiungit: Offerte vobis pacem*”(„Ezután, lehetőség szerint, a diakónus vagy a pap hozzáteszi: Köszöntések egymást a béke jelével”).⁸

b) A jelen megfontolások alapján tanácsos volna, hogy például a Római Misekönyv harmadik mintakiadása fordításának adott országbeli kiadása kapcsán, vagy a jövőben más alkalommal, amikor újabb kiadások készülnek e misekönyvből, a püspöki konferenciák vizsgálják meg, nem volna-e alkalmas megváltoztatni a békeköszöntés módját ahhoz képest, amit egykor meghatároztak. Például ott, ahol akkor családias és profán köszöntési módokat választottak, az eltelt évek tapasztalata alapján fel lehetne ezeket váltani más, megfelelőbb gesztusokkal.

c) Mindenképpen el kell kerülni a békeköszöntés pillanatában az alábbi téves gyakorlatokat:

- „Béke-ének” beiktatása, mivel ilyen a római szertartásban nincsen.⁹

- A hívek elhagyják a helyüket abból a célból, hogy a béke jelével köszöntsek egymást.

- A pap eltávolodik az oltártól azért, hogy a béke jelével köszöntse valamelyik hívőt.

- Bizonyos alkalmakkor, mint a Húsvét vagy a Karácsony ünnepe, vagy a rituális szertartások során, mint például keresztség, elsőáldozás, bérmlás, házasságkötés, szerzetesi fogadalom, temetés alkalmával a béke jelével való köszöntés arra szolgálat alkalmat, hogy a hívek gratuláljanak egymásnak, jókívánságaikat vagy együttérzésüket fejezzék ki.¹⁰

d) Felhívunk ugyanakkor minden püspöki konferenciát, hogy dolgozzon ki litur-

8 Missale Romanum, *Ordo Missae*, n.128. (Ez az utasítás az új, 2008-ban megjelent, magyar nyelvre még le nem fordított Római Misekönyvben szerepel).

9 A római rítus hagyományában nincsen előírányozva béke-ének, hiszen olyan kevés idő jut a békeköszöntésre, hogy ez csupán az egymás mellett helyet foglalók között lehetséges. A béke-ének ezzel szemben azt sugallja, hogy több idő áll rendelkezésre a béke jelével történő köszöntésekre.

10 Vö. A Római Misekönyv Általános Rendelkezései, 82. sz.: „Az a helyes, hogy mindenki csak a hozzá közelebb állóknak és mértéktartóan fejezze ki a béke jelét”; 154. sz.: „A pap a szolgálattevőket a béke jelével köszönheti, de maradjon a papi térségben, hogy az ünneplést ne zavarja. Ugyanígy járjon el, ha – ésszerű okból – néhány hívőnek a béke jelét akarja adni.” Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció, *Redemptionis sacramentum* kezdetű instrukció, 2004. március 25., 72. sz.: AAS 96 (2004) 572.

gikus katekézist a békeköszöntés szertartásának értelméről a római liturgiában, és annak korrekt elvégzéséről a szentmise során. Ezzel kapcsolatban az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció jelen körleveléhez csatol néhány irányelvet.

7. A *lex orandi* és a *lex credendi* kapcsolatának természetesen ki kell terjednie a *lex vivendi*-re. El kell érni, hogy a katolikus hívek komoly elszántsággal mozdítsák elő az igazságosabb és békésebb világot, ehhez csatlakozik a béke keresztény értelmének mélyebb megértése – ez pedig nagyban függ attól, mennyire komolyan fogadják be és kérik helyi egyházaink a béke ajándékát, s miképpen juttatják ezt kifejezésre a liturgikus ünneplés során. Fontos hangsúlyoznunk, hogy ennek érdekében hatékony lépéseket kell tennünk e téren, mivel ettől függ eucharisztikus részvételünk minősége, és az abba való illeszkedésünk hatékonysága, ahogyan ezt a boldogmondások között látjuk a békességszerzőkről.¹¹

8. E megfontolások végeztével arra buzdítjuk tehát a püspököket, és vezetésük alatt a paptestvéreket, hogy gondolják át és mélyítsék el a szentmise béke-rítusának lelki értelmét a szentmisében, saját liturgikus és lelki képzésükben és a híveknek adott megfelelő tanításban. Krisztus a mi békénk,¹² az az isteni béke, amelyet az angyalok és próféták hirdettek, és amit Ő hozott a világba húsvéti misztériumával révén. A feltámadt Krisztusnak ezt a békéjét kérjük, hirdetjük, árasztjuk az ünneplés során, a szakrális szférába emelt emberi gesztus révén is.

Ferenc pápa 2014. június 7-én jóváhagyta és megerősítette e körlevelet, amit az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció készített; s elrendelte annak közzétételét.

Az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció székhelyén, 2014. június 8-án,
Pünkösöd ünnepén.

Antonio Canizares Llovera bíboros prefektus

Arthur Roche érsek, titkár

(a MKPK hivatalos fordítása)

*

Figyelembe véve e két pápa nem mindennapi voltát és a világ minden részéről beérkezett számtalan kérést, Ferenc pápa utasítást adott, hogy Szent XXIII. János és II. János Pál pápák liturgikus emléknapjait be kell vezetni az általános római naptárba. XXIII. János pápa emléknapja október 11-re, II. János Pál pápáé pedig október 22-re került, mindkettő szabadon választható emléknap. Az emléknapok liturgikus szövegeit latin és olasz nyelven tették közzé az Osservatore Romano 2014. szeptember 12-i számában.

¹¹ Vö. Mt 5,9 kk.

¹² Vö. Ef 2,14.

Az Istentiszteleti és Szentségi Fegyelmi Kongregáció dekrétuma a homiletikai direktóriumról

Az Osservatore Romano 2014. decemberi 20-i szombati számában jelent meg „Homiletikai direktórium” címmel az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció dekrétuma, amely 2014. június 29-i dátummal, Antonio Canizares Llovera, a kongregáció akkori prefektusa, és Arthur Roche érsek, a kongregáció titkára aláírásával jegyzi a dokumentumot. A dekrétum bemutatja a dokumentumot, amelynek fordítását a legfőbb nyelvekre a kongregáció maga végezte, miközben a többi nyelvre fordítást átutalta az egyes püspöki konferenciák hatáskörébe, akiknek a dokumentumot elküldték. A most megjelent dekrétum szövege: „Nagyon jelentős, hogy az Evangélii Gaudium apostoli buzdításában Ferenc pápa tekintélyes részt szentelt a homília témájának. Ebben a tekintetben a színóduson összegyűlt püspökök kifejezésre jutatták pozitív és negatív szempontjaikat, továbbá XVI. Benedek a Verbum Domini és a Sacramentum caritatis apostoli buzdításaiban útmutatást adott a témában. Ebben az összefüggésben, szem előtt tartva a Sacrosanctum Concilium zsinati konstitúció rendeleteit és a Tanítóhivatal rákövetkező megnyilatkozásait, a Praenotanda Ordinis lectionum Missae, a Misekönyv Bevezetése, valamint az Institutio generalis Missalis Romani, a Római Misekönyv Általános Rendelkezései fényében készült el a két részből álló homiletikai direktórium. Az első rész „Homília és a liturgikus tér” címmel leírja a homília természetét, szerepét és sajátos környezetét, valamint néhány egyéb minősítő szempontot, vagyis az illetékes felszentelt szolgát, az Isten Szavára hivatkozást, a homília távolabbi és közelebbi előkészítését és a megszólítottakat. A második rész a Prédikáció művészete címmel példákkal magyarázza a módszertani és tartalmi összefüggéseket, amiket a szónoknak ismernie kell és amiket szem előtt kell tartania a homília előkészítése és megtartása során. Jelzésszerűen és nem kimerítő módon ajánl kulcsszempontokat a szentmise vasár- és ünnepnapjainak ciklusára, a liturgikus évből kiindulva (Szent Háromnap és Húsvéti idő, Nagyböjt, Advent, Karácsony, Évközi idő), utalásokkal a köznapi misékre, a nászmisére és a gyászmisére. Ezekben a példákban a direktórium első részében kiemelt szempontokat alkalmaznak, vagyis az Ó- és Újszövetség közötti tipológiát, az evangéliumi szakasz jelentőségét, az olvasmányok rendjét, az igeliturgia és az eucharisztikus liturgia kapcsolatát, a biblikus üzenet és a könyörgések, a szertartás és az élet, valamint az Isten és a konkrét közösség hallgatása közötti kapcsolatot. Mindezt két függelék követi. Az első, a homília és az egyház tanítása közti kapcsolat bemutatása céljából, utalásokat tesz a katekizmusra, a vasárnapi olvasmányok hároméves ciklusának néhány hangsúlyos témája kapcsán. A második függelék a tanítóhivatalnak a homíliára vonatkozó szövegeit jelzi. A szöveget, miután átvizsgálták az Istentiszteleti Kongregáció papjai, majd pedig jóváhagyta annak 2014. május 20-i ülése, bemutatták Ferenc pápának, aki jóváhagyta a homiletikai direktórium közzétételét. A kongregáció örömmel teszi közzé és kívánja, hogy a „homília valóban a Lélek intenzív és boldog megtapasztalása legyen, bátorító találkozás a szóval, a megújulás és a növekedés állandó forrása” (Evangélii gaudium, 135). Bárki, aki homíliát tart, miközben magáévá teszi Pál apostol érzéseit, élje újra annak a tudatát, hogy „úgy beszélünk, mint akiket Isten alkalmasnak ítélt az evangélium hirdetésére. Nem is az embereknek igyekszünk tetszeni, hanem az Istennek, aki szívünket meg-

ítéli” (1Tessz 2,4). A direktórium lefordítását a legfőbb nyelvekre a kongregáció maga végezte, miközben a többi nyelvre fordítást átutalta az egyes püspöki konferenciák hatáskörébe, akiknek a dokumentumot elküldték.

Kelt az Istentiszteleti és Szentségi Kongregáció székhelyén, 2014. június 29-én,
Szent Péter és Pál apostolok főünnepén

Fordította: Vértesaljai László SJ

Az oltár-fölszerelés szimbolizmusa

Vessünk egy pillantást magára az oltárra, arra a helyre, ahol a szentmise cselekménye végbemegy. Hiszen mielőtt még elkezdődne a mise, már az is, amit az oltáron látunk, az áldozat szellemét hirdeti, és az áldozatos életre buzdít.

Mindenekelőtt szemünkbe tűnik az oltár közepén a *feszület*. Nem szabad misézni oly oltáron, amelyen nem volna feszület. De hiszen ez egészen természetes is! Mi a szentmise? Megújítása a Kálvária áldozatának, annak a megrendítő pillanatnak, amelyben a hegyen fölemelték Krisztus keresztfáját. Ezért néz le Krisztus az oltár keresztfájáról minden misézőre és a misén résztvevő minden hívére, mintha csak mondaná: Íme, így áldoztam fel magamat érted – és te? Tudod-e te magadat nekem áldozni?

Az oltár másik kelléke, amely nélkül megint nem szabad misézni: az oltárba helyezett szent *ereklye*. Legalább két szent testéből kell az ereklyéket venni, és pedig legalább az egyiket vértanúnak testéből. Persze, hogy vértanúéből! Mert ezek csakugyan megértették a szentmise tanítását: így szerettelek titeket, vérem kiontásáig, – tudtok-e ti is engem ily hűséggel szeretni? Nos, a vértanúk tudtak! És minket is erre tanítanak.

Mit látunk még az oltáron? *Gyertyákat*. Esetleg sok-sok villany is ég azon, de legalább kettőnek nem szabad villanynak lennie, hanem igazi, viaszból készült gyertyának. Miért? Miért nem szabad misézni égő gyertya nélkül? Mire való a gyertyafény akkor is, amikor verőfényes napsugárban úszik a templom? A gyertya kedves szimbolizáló ereje miatt. Csak nézzétek, mint ég a hosszú, fehér gyertya, mint szívja, fogyasztja a megolvadt viaszt a lobogó gyertyabél! A megolvadt viasz: a gyertya vére. És a láng ezt a gyertyatestet, ezt a gyertya-vért emészti szüntelen. (...) Mint óriási fehér gyertya, úgy függ előttünk Krisztus szeplőtelenül fehér teste a keresztfán. Szívében tüzes láng lobog: a szeretet lángja, az önmagát értünk adó áldozat lángja. Amint a gyertya lángja fölemészti a viaszt, úgy emészti föl a Krisztus szívében lakó szeretet is az ő vérét, épségét, életét.

És mit látunk még az oltáron? *Virágokat*. Oly szépen nyílnak egy napig, két napig az oltáron, ... aztán lehajtják fáradt fejcskéjüket, elhervadnak, meghalnak ... Mintha mondanák nekünk: íme, mi fölemésztettük magunkat az Úr szolgálatában, megteszed-e te is ezt az érted önmagát fölemészítő Krisztusért? (...) Szeretet szeretetet kíván, áldozat áldozatot. Erre gondolt Szent Pál, mikor írta a kolosszei hívekhez: „Örömet szenvedek értetek s kiegészítem testemben azt, ami híja van Krisztus szenvedéseinek” (Kol 1,24). (...)

Íme, mielőtt még elkezdődne a szentmise, már magának az oltárnak szemlélése is mennyi vallásos gondolatot ébreszt bennünk!

(Tóth Tihamér: Üdvözlégység, Oltáriszentség)

Bosák Nándor püspök 75 éves

Püspök Atya betöltötte a 75. életévét, Isten éltesse sokáig! Miként élte meg a magyarországi liturgikus élet szolgálatát „püspöki háttérből” (az MKPK liturgiáért felelős püspökeként)?

A Püspöki Karban – amelynek 1993-tól tagja voltam – 2005-ben lettem a Liturgikus Bizottság vezetője. Valószínűleg azért esett rám a választás – Konkoly püspök úr nyugdíjba vonulása után – mert már korábban is voltak liturgikus feladataim. Teológiai tanárként liturgiát tanítottam, és mint spirituálisnak, feladatomból volt a kispapok liturgikus életének irányítása is. Így folyamatosan figyelemmel kísérhettem a II. Vatikáni Zsinatot követő liturgikus életet. A feladatomból is abban láttam, hogy a Zsinat alapvető szándékát követve haladjunk előre.

Szolgálatát jóval a II. Vatikánum után zajlott, mi jellemezte ezt a korszakot?

Mielőtt az egész folyamatot „értékelnénk”, fontos látni, hogy mi a liturgia, hol a helye az Egyház életében, és mi volt a Zsinat alapvető szándéka. Így szoktuk meghatározni: *a liturgia Krisztus papi tevékenységének folytatása az Egyház szertartásai által, Isten dicsőítésére és az emberek megszentelésre* (vö. SC 7.). Három fontos mozzanatra kell itt figyelni: (1) A liturgiát végső soron Krisztus végzi, Ő cselekszik, és ha mi emberek tesszünk valamit, akkor is „Ővele, Óáltala és Őbenne” tesszük; (2) ennek a cselekvésnek a célja: Isten dicsőítése és az emberek megszentelése; (3) az eszközei pedig az Egyház szertartásai. A reform ezt a harmadik területet érinti és érintheti, hogy a két első egyre jobban kifejeződjék, és megvalósuljon. Ez nemcsak liturgikus, hanem „újra-evangelizációs” feladat is.

Külső és belső adottságaink miatt a „zsinati szellem” befogadásának folyamata nálunk lassabban ment, mint, ahogy kívánatos lett volna. Ennek ellenére, ha leltárt készítünk az elmúlt ötven esztendőről, nyugodtan mondhatjuk, hogy nagyon sok minden történt Magyarországon is a liturgikus reform terén. Általánossá vált a népnyelv használata, elkészültek a megfelelő liturgikus könyvek (ha nem is minden), és a hívek közösségében természetessé vált az „új” liturgikus forma. Ezzel nem azt akarom mondani, hogy minden tökéletesre sikerült, vagy minden feladatot megoldottunk, de az irányt jónak kell mondani.

A megvalósítás minőségét érdemes megvizsgálni, mert a minőség területén vannak hiányosságok, és maradtak további tennivalóink. A Zsinat alapvető célja a „*actuosa et fructuosa participatio*” (tevékeny és gyümölcsöző részvétel) biztosítása: az, hogy a liturgia kincseiből minél többet merítsenek a hívek. Ez volt a formai változtatások célja, de ez akkor vezet eredményre, ha megértés, tudatos „fözlárkózás” követi. A formák nem önmagukért vannak, hanem azért, hogy lehetőséget adjanak híveknek a bekapcsolódásra, a misztérium jobb megközelítésére. Azt gondolom, hogy a jelenlegi liturgikus forma alkalmas arra, hogy ezt a feladatát betöltsse.

Alkalmas-e és hivatott-e a liturgia mai formája arra, hogy az embereket ráébressze a transzcendens valóságra?

A liturgiában alapvetően a tartalom termi meg a formát, és nem fordítva. Az Egyház az évszázadok folyamán „beleimádkozta” hitét a liturgiájába. Ma is ezt teszi. Istent dicsőíti és kitarulkozik kegyelmei előtt. Így született meg az Egyház szertartásrendje.

A liturgikus formának ki kell fejeznie a tartalom állandóságát, az egyetemességet, láthatóvá kell tenni, hogy az Egyház (a közösség) járul Isten elé, de ebben lehetőséget biztosít a személyességre is, hogy a résztvevők magukénak érezzék, otthon érezzék benne magukat. Ezek harmonikus egyensúlyából születik az élő liturgia. Akkor jó a reform, ha ezt az egyensúlyt biztosítja. A probléma abból származik, ha egyik vagy másik szempontot a többi rovására érvényesítjük. Csak egy példa: a szentmisén való részvételünk nem attól lesz „személyes” ha minden az én ízlésem, pillanatnyi hangulatom szerint történik, hanem attól, ha megérttem, elfogadom, és magamévá teszem azt, ahogyan a közösség (az Egyház) imádkozik.

A liturgia az Egyház élő hagyományát hordozza, ezért a formák megválasztása is ebből a hagyományból, tapasztalatból táplálkozik. Nem lehet mindig újra „szövegezn” a szentmisét, mindig új „forgatókönyvet” kitalálni. Ugyanakkor figyelemmel kell lennie a jelenben élő emberre is, és nem lehet egyetlen irányító szempont az, hogy „régén így volt”.

A zsinati reform szándéka az volt, hogy a liturgiát közelebb vigye a mai emberhez, egyszerűbb, természetesebb kifejező eszközök segítségével könnyebbé tegye a „gyümölcsöző” részvételt. Ebben a vonatkozásban különböző próbálkozások történtek – egyébként szép sikerrel –, de nem mindegyik hozta meg a kívánt eredményt. Ebben a vonatkozásban XVI. Benedek pápa nézetével értek egyet, hogy nem a régi formát kell visszahozni, hanem az újat kell elmélyültebben, imádságosabban végezni.

A liturgiában való gyümölcsöző részvétel fontos feltétele a „fölemelkedni tudás”. Az, hogy akarjunk és képesek legyünk a jelek mögé tekinteni, és ne önmagában a formához ragaszkodjunk, hanem a jelek által eljussunk a lelki tartalomhoz. Az elfogadás és fölemelkedés szándéka együttesen adja meg a liturgiában való teljes részvételt. Ez természetesen bizonyos kultúra elsajátítását, ismeretet és készséget kíván, ezért a liturgiába „bele kell nőni”: nevelni és nevelődni kell. Véleményem szerint, ahol erre gondot fordítanak, ott kialakul a liturgikus közösség, és a megújított forma – éppen a maga fegyelmezett, a lényegre mutató rendjével, megértett tartalmával – alkalmas arra, hogy a gyümölcsöző részvételre segítse a híveket. Persze a nevelés területén még sok tennivaló van.

Foglalkozik-e az MKPK azszal, hogy az európai gyakorlatnak megfelelő, országosan egységes rendje legyen a szentmisének? (Testhelyzetek, énekek, áldozás két szín alatt stb.)

A liturgia az Egyház istentisztelete. Ez azt is jelenti, hogy annak rendjét az Egyház vezetőinek (a pápa és a püspökök) feladata meghatározni. Ezért a liturgikus könyveket, amelyek a szertartások rendjét tartalmazzák, a püspökök, illetve a Szentszék hagyja jóvá. Így történt ez a magyar nyelvű szentmise rendjének magállapításánál is. Vannak, amit egységesen előírnak az egész Egyház számára, és vannak bizonyos részletek, amelyeknél lehetőséget adnak az egyes országok püspökeinek, hogy a helyi körülményeket figyelembe véve válasszanak bizonyos formák között. Ezek közé tartozik például az is, hogy a hívek mikor álljanak, üljenek vagy térdeljenek a szertartás alatt. A Magyar Püspöki Kar is döntött ezekben a kérdésekben (1969-ben, majd 2005-ben), és nálunk ezek az irányadók. Abban nem látok problémát, hogy egyes területeken, (vagy még egyes templomokban is) ilyen kevésbé lényeges kérdésekben eltérések vannak. Abban viszont igen, ha valaki „pápább akar lenni a pápánál”, önkényesen

felülírja a rendelkezéseket, azon a címen, hogy én jobban tudom. (Pl. különködésnek érzem, ha egy templomban ülve éneklük a Glóriát, és vannak, akik „tüntetőleg” felállnak, mert nekik így tűnik jobbnak. Lehet őszintén énekelni a Glóriát állva is és ülve is, de aki minden áron másként teszi, az arról árulkodik, hogy nem akar, vagy nem tud közösséget vállalni a többiekkel.)

Mit szól a tradicionalistákhoz? Okoz-e szakadást a régi rítus jelenléte az Egyház életében?

2007-ben XVI. Benedek pápa engedélyezte a Római Rítus rendkívüli formájának használatát (az ún. tridenti mise-formát). Érdekes módon nem azok között talált népszerűsége, kívánták vissza a latin nyelvet, akik még emlékeztek a Zsinat előtti gyakorlatra, inkább a fiatalabb nemzedékben, akik többet vártak a liturgiától, és úgy gondolták, hogy régi forma ezt nyújtja. Az engedélyezés óta eltelt évek tapasztalata arról tanúskodik, hogy nem ez a liturgikus életünk megújulásának az útja. A latin nyelv, a régi formák, gesztusok, ruhák használata csak szűk réteget érint meg (az engedélyezés óta nem szaporodott azok száma, akik ezt keresik). Jó, hogy Benedek pápa lehetőséget adott ennek a formának a használatára is, hogy a hagyomány gazdagítsa, a mélység elé segítse liturgiánkat. De aki – akár pap, akár hívő – ebbe belezárja önmagát, és csak ezt a formát tartja egyedül üdvözítőnek (ha csak olyan szinten is, hogy kimondja: számomra csak az ilyen mise jelent valamit...), annak a szándéknak mond ellent, amiért az egész reform történt: hogy minden jelenlévő, a maga módján, ne csak szemlélője, hanem aktív részvevője legyen a szentmisének. Ne álljon meg a formáknál, külsőségeknél, hanem egyre közelebb kerüljön a „misztériumhoz” (illetve őt ragadja magával a Misztérium).

Mi a véleménye a lassan már egy évtizede rendszeresen megjelző magyar liturgikus szakfolyóiratunkról, és mit kíván a magyarországi katolikus liturgia bontakozásának, fejlődésének útján?

A Püspöki Kar Liturgikus Bizottságának és ehhez kapcsolódva a Liturgikus Intézetnek is az a célja, hogy a zsinati megújulást helyes irányban tartsa és a maga módján azt segítse. Erre is érvényes, amit korábban mondtam. Sok munkát végeztek, de még van tennivaló. Tovább kell segíteni a papokat és a közösségeket, hogy szépen, fegyelmezetten és bensőségesen végezzék a liturgiát. Ebben a munkába kapcsolódik be a Praeconia liturgikus folyóirat is. Rajta tartva a szemét az élő liturgikus gyakorlaton, tudományos szinten segítse a liturgikus képzést, annak megfelelő szolgálatát. Az eltelt 10 év alatt ezt eredményesen végezte. Jó lenne, ha egyre aktívabb lenne azok tábora, akik ezen a szinten is szolgálják a magyar egyház liturgikus életét, annak további mélyülését.

Köszönjük Püspök Atya őszinte válaszait!

(A riportot a főszerkesztő készítette.)

Az Ely-i katedrális

Az Ely-i egyházközség katedrálisa, a Szentháromság templom a Kelet-Angliai Cambridgeshire grófságban található. Gótikus stílusban épült, jelenleg ez az ország harmadik legnagyobb székesegyháza és az Ely-i anglikán püspök székhelye.

Külsejében várra emlékeztet, azonban jól megfigyelhetőek rajta az angol gótika fejlődésének egyes állomásai. Története a 7. században indult, amikor Anna szász király leánya, Etheldreda (későbbi bencés szerzetesnő) kápolnát és kolostort építtetett a közeli Ouse folyó által táplált, nagy területen fekvő, egykor áthatolhatatlanul ingoványos lápvidék, a Fen dombjain. Szent Etheldreda (630?-679) Anna király (Kelet-Anglia szász királya) harmadik lánya volt. [Szintén szent testvérei: Seaxburg, Edelburg és Withburg.] Etheldreda szülei akaratából feleségül ment Tonbert herceghez, ám férje halála után öt évre visszavonult Ely szigetére. Másodszor is férjhez ment, ezúttal Egfrýd herceghez, de tizenkét együtt töltött év után kolostorba vonult (állítólag mindig megőrizve szüzességét), férje akarata ellenére. 672-ben tért vissza Ely szigetére, ő vezette az általa alapított kolostort. 679. június 23-án hunyt el. Sírját hat év elteltével felnyitották, hogy földi maradványait a templomba szállítsák. A legenda szerint holtteste csodálatos módon teljesen ép volt, a bomlás jelei egyáltalán nem mutatkoztak rajta. Ennek hírére Ely közkedvelt zarándokhely lett.

A 8. században vikingek rombolták le a kolostort, de 970-ben újra felépítették és bencés apátságként működött tovább. Apátja a canterbury-i és a glastonbury-i apáttal váltakozva a király kancellárja lett. Etheldreda kultuszát is feltámasztották. Az új apátság azonban nem érte meg századik évfordulóját: Hódító Vilmos 1066-ban elfoglalta Ely kolostor-szigetét. A normann király 1083-ban megbízta Simeon apátot, hogy olyan erőtemplomot építsen, amely láthatóvá teszi az új hatalmat. Ennek az eredménye a ma is látható, erődítményszerű székesegyház. A katedrális építését 1083-ban kezdték el, de csak a 14. században nyerte el végleges formáját. Hossza 172 méter, így nem csak Anglia, de egész Európa leghosszabb gótikus temploma lett. A főhajó hosszanti közepén álló, központi torony nyolcszögletű, nagyban hozzájárul ahhoz, hogy a katedrális erődéretet sugall. Az épület szerkezete, boltívei, árkádjai, oszlopai normann-román képet mutatnak, könnyedsége és sok fényt áteresztő ablaksora a kora gótika stílusjegyeit hordozzák. A kapuzatok szerkezete, gazdag szobordíszítései az érett angol gótika felé mutatnak, amin nem is csodálkozhatunk, hiszen az épület bizonyos részei csupán a 14. századra készültek el. Ilyen például a nyolcszögletű kupola, amelyet az 1322-ben beomlott, négyzet alaprajzú torony helyére emeltek (a keletkezett rést egyedi faszerkezettel eltakarva), vagy ide sorolhatjuk még a Lady kápolnát, Alan of Walsingham alkotását.

A Lady kápolnát – amely 13,8 méter fesztávú, íves, kőboltozatú – 1321-ben kezdték építeni, Szűz Mária tiszteletére. Az 1349-ben elkészült szárnyban eredetileg gazdagon faragott és festett falak, klasszikus középkori szobrok és üveglablakok voltak, ezek nagy része a reformáció során megsemmisült. Fantasztikus akusztikája van: 7 másodperces visszhangja miatt a világ minden tájáról érkeznek ide kórusok (ld. MKL III, 77).

A katedrális 1541-től az anglikán egyház tulajdona. Egy időben Ely plébániatemplomaként működött. A templom falai masszívak, vastagok, mégis kecsesen nyúlnak

fel a magasba. A kőfaragványok, a kisebb-nagyobb ablakok illetve áblakok teszik könnyedebbé őket. A katedrális belső tere világos – köszönhetően az ablaksornak –, az épület mégis erődszerű. Figyelemre méltó a szárnyas oltár két oldalán látható táblakép és a középen elhelyezett, Máriát és a kis Jézust ábrázoló festett szobor. A központi nyolcszögletű torony építészeti remekműnek tekinthető a tető feletti részén elhelyezkedő ablakokkal és a szenteket ábrázoló festményeivel. A katedrálishoz csatlakozó egykori kolostorépületben található Anglia legrégebbi középiskolája, a VIII. Henrik által alapított Kings School.

Dávid Terézia

Az ikon – látható beszéd, világos megnyilatkozás

„*Amiről hallottunk, azt láttuk is*” (Zsolt 48/47, 9) Az ikon ma már lelkivilágunknak mindennapi, élő része. Jelen van nemcsak a templomokban, de az otthonokban is, oratóriumokban, sőt nyilvános helyeken is. Ám épp e sokféle jelenléte a tisztán dekoratív funkcióvá való banalizálódás veszélyének teszi ki.

Az ikon viszont, mint a keleti hagyomány számunkra hagyott öröksége, messze nemcsak egy tárgy, sőt még nem is csupán szentkép. Jóval több annál: az ikon egy szentelmény, amelynek az Egyház szentesítése révén kegyelem-kieszközlő hatása van, lelki ajándékokban részesülhetünk általa. Az ikon *igaz és valóságos látható beszéd* (Dante, Purgatórium, X, 94-98), a természetfelettinek afféle csodás elbeszélése, amelyet nem hallunk, hanem látunk: mintha a szent Evangélium képe tárulna elénk, abból a célból, hogy „a hit szolgálatába állított szépségnek e kifejezési módja elérhesse az emberi szívet és megismertesse vele Jézus Krisztust, akit kép által is merhetünk ábrázolni.

AZ IGE TESTTÉ LŐN – TEHÁT LÁTHATÓVÁ IS

Az ikon teológiai alapja a megtestesülés misztériuma. A II. Nikaiai Zsinat a 48/47. zsoltár adaptálása segítségével szögezi le a szükséges alapvető szempontokat: „Úgy (sic) látja most szemünk a Seregek Urának Városát (in), amiként (sic) hallottunk róla.” A „sic” kifejezi az ikon lényegét: Isten Szavát. Egy Szót, amely a szívbe hatol, a személyes, egyszersmind a közös csendben (in) szemlélődve (sic) megszólaltatja ezt és a másik világot is.

Az ikon, mint a láthatatlan tükre felvillantja a dicsőség ragyogását, ahol az ábrázolt szent tanúskodik az Isten templomává vált ember lelkének világáról. Az aranyszínű háttér, az inverz perspektíva, a színek és a stilizált alakok szimbolikus karaktere hűsvéti fénytől megváltott világot fednek fel számunkra.

Az ikon-készítés azonban megköveteli a tekintet önmegtartóztatását, böjtjét. Az ikon-művész az alkotáshoz a csend aszkézisével kezd neki, hogy lelki látását megtisztítsa minden hiúságtól. P. Evdokimov (1901-1970) ortodox teológus megjegyzi, hogy az ikonográfus arra gyakorolja be lelki szemét, hogy inkább a szellemi alkatot szemlélje, amely által eljut létezésének belső formájához, lényegének tüzéhez, az égi fényhez. Ekképpen lép túl az ikon a csupán esztétikai élvezeten.

Ezek a nagy teológiai értékek nem vesztek el Nyugaton a giottói fordulattal. Úgy gondolom, nem felesleges ezt megemlíteni. Igaz, hogy – amint Cennino Cennini megállapította – Giotto (1267-1337) „újjáalakította a görög festészetet: mégpedig latinná”, kétségtelen azonban, hogy e nagy mester nem szabadul meg az ikonográfia hagyományaitól. Berkhart (1818-1897) szavával *existenzbilder*, „*egzisztenciális képek*” Dante (1265-1321) és Boccaccio (1313-1375) kifejezésmódjára emlékeztetően világosak, hangzatosak. Az akkor kialakulófélben lévő világszemlélet úgy akarta visszahódítani a természetet, hogy az a Magasságosra utaljon (vö. Szent Ferenc: Naphimnusz), úgy fedezte fel a történelmet, mint Isten kinyilatkoztatásának helyét, és úgy újította meg az ember-felfogást, hogy ez elsősorban a Teremtő képmása. Giotto azzal változtat az ikon mozdulatlanságán, hogy fő alakjait és eseményeit hétköznapi környezetük valóságában ábrázolja, amelyet úgyszintén figyelmesen szemlél és mutat be.

Majd Fra Angelicoval (1395-1455) a nagy teológiai-kulturális, középkori tudás a színekkel való kifejezés technikájában lendül fel. Megfigyelhetjük, hogy művészete nem egyszerűen csak didaktikus művészet, nem is csupán a misztériumokról való elmélkedés. Nem is csak elbeszélő értelemben vett történet. Luigi Pareyson (1918-1991) kijelentette, hogy Angelico műveiben „*a művészet új érzékelésekkel gyarapszik, amelyek felülmúlják művészi értékeit, túllépnek a művészet határán, és egyéb funkciókat is magukra öltenek, amelyek értelmezhetetlenek eme nem művészi jelentésük nélkül: tisztán művészi ábrázolás tárgyaivá téve nem foghatók fel művészetnek sem.*” Táblaképein már a rossztól megváltott emberiség jelenik meg. Angyalai pedig – vagy ahogyan az író Antonio Tabucchi nevezi őket nagy szimpátiával: „szárnyasai” – Isten igazi és valódi közvetítői, az isteni Szépség megtestesítői.

Ezen a nyomvonalon különösen kifinomult stílusú szerzőket is találhatunk, mint például Simone Martinit (1284-1344), aki az Uffiziben őrzött *Angyali üdvözlés*tében idézi meg az ókeresztény atyáknak oly kedves „*conceptio per aurem*” vagy a „*conturbatio*” tétéleket. Vagy Piero della Francescát (1416-1492), akinek impozáns, Borgo sansepolcrói, *Krisztus feltámadása* című képén a *Kyrios* még vérző és nyílt sebét, halála igazságának jelét egyfajta időtlenségben viseli oldalán. Egészen Michelangelo Buonarrotiig (1475-1564), aki a Sixtusi Kápolnában a teremtés diadalától eljut Krisztus őseihez: igaz, valóságos *praeparatio evangelica* ez, amely Ádám teremtésével saját térbeli és látható kiindulópontját birtokolja. Folytathatnánk így egészen a mi időnkig, ahol megtaláljuk pl. Chagallt (1887-1985), aki csodásan átváltoztatja a legszürkébb és legsivárabb mindennapi valóságot is, vagy Ulisze Sartinit, szublimáció és csábítás, katarzis és szenvedély között bizonytalankodó angyalaival, „teológiai és festői *jelentések* közötti kényes és érdekfeszítő játékában” (C. Chemis).

A TITOK LELEPLEZÉSE

Mindezt csak emlékeztetőül: hogy a Kinyilatkoztatás pozitívan hatott a művészetre, és hogy minden igaz művészi kifejezés – a megalkotott ikontól a minden idők nagy mestereinek festményeiig – e Titok hermeneutikai (értelmezéstani) eszköze lehet. A manapság a keleti ikonok felé irányuló érdeklődésünk nem kell, hogy elfeledtesse hagyományunk nagy örökségét (amelyet az imént idéztünk fel); a hagyományt, amelyet

a hit tudott celebrálni; jellé, fénné és színné alakítva ábrázolását.

Apocalypsis cum figuris lett volna a címe egy 1500-as években alkotott flamand festő művének. Talán nem úgy értette, hogy *Illusztrált apokalipszis*. De szó szerinti értelemben ez a cím azt is jelentheti, hogy a művészet a leleplezés (apocalypsis) eszköze a képek *diakonia* -ján (*cum figuris*) keresztül. Ennélfogva idetartozónak találok, amint Simone Weil (1909-1943) megjegyezte egy napon: „Mindabban, ami előidézi bennünk a szép autentikus és tiszta érzését, valóban Isten jelenléte van. Mintegy Istennek megtestesülése, amelynek éppen szépsége a jel. A „szép” a tapasztalati próbája annak, hogy az inkarnáció lehetséges. Ezért minden elsőrangú művészet a lényegét tekintve különösképpen, *par excellence* vallásos. Íme, ez az, amit ma nem tudnak többé... Egy gregorián melódia tanúsítja: milyen is egy mártírnak a halála.”

Sandro Carotta OSB

Fordította: Oltványi Bernadett

Forrás: *La vita in Cristo e nella Chiesa* 2012. jan. 1., 58-59.

Kemence-oltár

A pünkösdi szünetben feleségemmel együtt ismét Angliába utaztam. Az emberek kedvessége, a zöldellő tájak, a sok kis kert és az óriási parkok szépsége mellett számos szép régi templomban és pompás katedrálisban is gyönyörködtünk.

Bolyongásaink során Gloucestershire grófság Cheltenham nevű régi, elegáns fürdővárosában megpillantottunk egy templomot, amit korábban nem fedeztünk fel sem a térképen, sem pedig az útikalauzban. A körülötte lévő épületek és a közeli park alapján arra lehetett következtetni, hogy a templom valószínűleg a korai 19. században épült. Kíváncsian jártuk körül, és kerestük a bejáratát, ahol – mint ahogyan Angliában szokás – megtalálhatók lennének a felekezeti hovatartozásra utaló feliratok, az istentiszteletek időpontjai, valamint a felelős lelkész neve. Helyette azonban jókora táblán, a *Zizzi Ristorante* cégér alatt bőséges kulináris választékot feltüntető étlapot találtunk.

Természetesen tudtuk, hogy világi célra átépítenek és használnak olyan korábbi egyházi épületeket, amelyekhez már nem tartozik egyházközség, vagy amelyeket az egyházközség már nem használ. Azonban mégis meglepődtünk, hogy egy régi templomban olasz étterem működik. Mivel éppen elérkezett az ebédidő, beléptünk a történelmi épületbe, mégpedig nem a műemlékek iránti érdeklődésből, hanem mert – be kell vallanunk – az étlap kifejezetten étvágygerjesztő hatású volt. Miután megtettük az első lépéseket a hatalmas, háromhajós oszlopcsarnokban, amelyet két oldalon kórus-erkélyek öveztek, a csodálkozástól hirtelen elfelejtettük az éhségünket – szép famennyezetes, csodálatosan tágas helyiség. A templomi padok helyén asztalsorok állnak, úgy a templom hajójában, mint a karzatokon is. A bal oldalhajójában van felállítva a pult. A hatalmas, üvegfestéssel díszített ablakokon keresztül fényárban úszik a templomhajó. Néhány asztal foglalt volt. Az egyik kerek asztal mellett egy nagycsalád gyűlt össze ebédelni. Fialat felszolgáló kedvesen invitált bennünket, hogy foglaljunk helyet. Mi azonban még egy ideig gyönyörködni akartunk a bámulatra méltó teremben és annak atmoszférájában.

Egyszer csak pillantást vetettem egy meleg fényt sugárzó világítótestre a hajdani oltár térségében. Egy pult mögött – akár egy bizonyos egyszerű, fából készült lektóriumra is gondolhattam volna – kupolaszerű, vörös képződmény ágaskodott, amelynek a közepéből áradt ez a fény. Alaposabb szemlélődés után felismertem, hogy óriási pizzasütő kemencéről volt szó, amelyben élénk tűz pattogott. Előtte fehér ruhában és fekete köténnyel ott állt a pizzasütő mester.

Leírhatatlan érzés fogott el: nem vagyunk templomban, de étteremben sem – ez itt olyan, „mint az égben”! Szemünk előtt az Égi Lakoma földi képmása tűnt fel, Jézus, aki Isten és az ember összefonódását testesíti meg és mondja: „Jöjjetek, mert már minden készen van!” (Lk 14,17). Isten, mint vendéglátó, egy nagy, forróságot árasztó, sugárzó tűz alakjában emberek közepette, akik boldogan ünnepelnek, esznek és isznak. Pünkösöd volt, és az Apostolok Cselekedetei jutottak eszembe: „Majd valami lángnyelvek jelentek meg előttük, amelyek szétoszlottak, és leszálltak mindegyikükre” (ApCsel 2,3). Valamint a „Teremtő Lélek, jöjj közénk” – Veni Creator kezdetű himnusz.

Végül mégsem ebédeltünk a hajdani Szent Jakab templomban. Azóta azonban minden alkalommal, amikor szentáldozáshoz járulok, megjelenik lelki szemeim előtt az izzó kemence az oltár helyén.

Veit Schäfer

Fordította: Ficsor László

Forrás: CIG 28 (2014) 319

A koncelebrálás és egyéb megjegyzések

Sokszor azt lehet tapasztalni, hogy koncelebrálni szándékozó paptestvérek elkésnek: olyankor érkeznek meg, amikor a szentmise már elkezdődött. Gyorsan felöltöznak és beülnek a koncelebrálók közé. A RMÁR 206. pontja azonban ezt írja elő: „*Ha a szentmise elkezdődött, már senki sem kapcsolódhat be a koncelebrálásba.*” Logikus ez a tilalom. Hiszen minden egyes koncelebráns az adott szentmisének a celebránsa. Nagyon helytelen lenne az a szemlélet, hogy „adva van egy szentmise, amelynek a celebrálásába én is bekapcsolódok”. Tudomásul kell vennem, hogy „ezt a szentmisét én celebrálok”: az mellékes körülmény csupán, hogy ugyanezt a szentmisét ugyanolyan teljes értékűen mások is. Márpedig nem képzelhető el az, hogy ha misézem, akkor a szentmisét a kollektánál vagy egyéb közbülső résznél kezdjem el. Ugyanilyen elképzelhetetlen, hogy a szentmise folyamán, amikor az előírások szerint éppen nincs egyéb teendőm, a zsolozsmát imádkozzam, vagy elmenjek gyóntatni, netán a nyakamban lógó fényképezőgéppel (táblagéppel, vagy mobiltelefonnal) fényképezzek...

Jó tudni azt is, hogy amikor valamely templomban koncelebrált szentmise folyik, vele egy időben nem szabad másik oltárnál „magánmisét” végezni, de másik koncelebrált misét sem (199). A 203. rubrika c) pontja ezt írja elő: a Karácsony napjára engedélyezett háromszori misézési lehetőség értelmezhető úgy, hogy a három közül egy vagy több koncelebrált mise legyen, de csak abban az esetben, ha a szóban forgó koncelebrált misét a maga idejében (éjjel, hajnalban, ill. napközben) végzik. Más szóval: amit megtehet „magányos” celebránsként, hogy ti. egymás után végzi mind a hármat vagy közülük kettőt, azt koncelebránsként nem teheti meg. (Halottak napján értelemszerűen nincs ilyen megkötés.)

A 210. pont szerint a koncelebránsoknak a főcelebráns előtt, vele együtt kell az oltárhoz vonulniuk. Arról nem intézkedik a rubrika, hogy mi legyen olyankor, ha rendkívül sokan koncelebrálnak. Ennek ellenére nem hiszem, hogy helytelennek kellene minősíteni azt a szokást, amelyet a gyakorlat alakított (sőt kényszerített) ki, hogy ti. a koncelebránsok ilyenkor egyenként (vagy kettesével, négyesével...) előre kimennek a templomba és kiülnek a padokba. Azt azonban helyesnek tartanám, ha minden koncelebráns odamenne az oltárhoz, mielőtt a helyét elfoglalná, és megcsókolná, hiszen tudott, hogy erre köteleznek minden koncelebránst az előírások.

A kollekta imádkozása alatt a koncelebránsoknak állniuk kell. Ezt a tisztesség is megkívánja, de a 212. számú rubrika első bekezdésének szövegéből is következik. (Elégge elterjedt hiba, hogy ülve maradnak.) Ha a szentmisén incenzálnak és sor kerül az evangélium előtti tömjénbetételre, azt természetesen a főcelebráns végzi: ha püspök, akkor ülve (ez esetben az alleluja-éneklés elején ő nem áll fel, csak a felolvasónak adott áldás után), ha pedig pap, akkor a szék előtt állva. Ha *az evangéliumot* nem diakónus, hanem *koncelebráns olvassa*, akkor csak az esetben kell előtte a főcelebránstól áldást kérnie, ha a főcelebráns püspök. Egyébként, mint egyéb szentmiséken, az oltár előtt meghajolva mondja el a szokásos „Tisztítsd meg...” kezdetű imádságot (ld. 212. pont).

A RMÁR 146. pontja minden szentmisére vonatkozóan előírja, hogy az „Imádkozzatok, testvérek...” felszólításra a nép álljon fel. A rubrika nyilván ezért nem tér ki külön arra a kérdésre, hogy a Felajánló könyörgés alatt a koncelebránsok álljanak, mert az említett pont szerint ilyenkor úgyszólván mindenki áll. Nálunk viszont a püspö-

ki kar rendelkezése értelmében az említett szabály nem érvényes. Ebből azután az az anomália származik, hogy a koncelebránsok a könyörgés alatt ülve maradnak. Pedig ez a könyörgés ugyanolyan jellegű, mint a kollekta vagy az áldozás utáni könyörgés. Az analógia és a liturgikus érzék tehát azt sugallja, hogy ha nálunk a nép nem is, de legalább a koncelebránsok ne maradjanak ilyenkor ülve: adják meg a tiszteletet a szentmise egyik központi jelentőségű imádságának. Zavar adódhat abból is, hogy mikor menjenek a koncelebránsok az oltárhoz. A 215. pont egyértelműen fogalmaz: „*Mintán* a főcelebráns a Felajánló könyörgést elimádkozta...” Az előző bekezdésben foglaltakkal összevetve tehát az a helyes, hogy a Felajánló könyörgés alatt a helyükön állnak, és utána mennek az oltárhoz.

Az epiklézis alatt a koncelebránsoknak a főcelebránssal együtt ki kell terjeszteniük a kezüket az adományok fölé. Nálunk, Magyarországon szokásba jött, hogy ezt csak a jobb kézzel teszik. Ennek oka nyilván az, hogy bal kezükben gyakran a kánonlapot tartják. Sajnos a RMÁR magyar szövege nem ad egyértelmű eligazítást e vonatkozásban, de a latin szöveg félreérthetetlen: „*manibus* ad oblata extensis” (222a, 227a, 230a és 233a). Hogy szándékosan két kézre akar ez a mondat utalni, az abból is kitűnik, hogy ugyanezen pontok c) alpontjában – ahol arról van szó, hogy az átváltoztatás szavai alatt a koncelebránsok rámutathatnak az ostyára, ill. a kehelyre – „*manu dextera* ... extensa” kifejezést használ, vagyis világosan egyes számot az epiklézissel kapcsolatos kézkiterjesztés többes számával szemben. Tessék megfigyelni, hogy amikor külföldi paptestvérek koncelebrálnak velünk, ők a hazai paptestvérekkel ellentétben mindkét kezüket kiterjesztik. – Ha az elméleti megalapozását keressük ennek a rendelkezésnek, talán arra a tényre kell gondolnunk, hogy valamennyi koncelebráns egyformán képviselője az áldozatot bemutató Jézusnak: semmi sem indokolja, hogy ezt a gesztust másképpen végezzék, mint a főcelebráns. (Habár bizonyára senki sem fog szakítani azzal a szép gyakorlattal, hogy koncelebránsként a konszekráció szavai alatt rámutat az ostyára, ill. a kehelyre, nem árt tisztában lennünk azzal, hogy ez a gesztus fakultatív, szemben az epiklézis alatti kötelező kézkiterjesztéssel.)

Amikor a koncelebrált szentmisében a főcelebráns harmadik térdhajtására kerül sor (szentáldozás előtt), a koncelebránsok *nem hajolnak meg*, mint az Úrfelmutatással kapcsolatos két térdhajtás esetében, hanem egyenként, ill. kettesével végzik el a térdhajtást, mindegyikük akkor, amikor a saját áldozása következik. A 242. számú rubrika szövegéből úgy tűnik, mintha az volna az Egyház szándéka, hogy amikor a főcelebráns az áldozás előtt felmutatja a Szent Testet („Íme, az Isten Báránya”), addigra már minden koncelebráns kezében lenne a partikula (természetesen *nagyon lényeges*, hogy az abban a szentmisében konszekrált legyen). Hogy hogyan jusson a kezükbe, arra többféle lehetőség áll rendelkezésre. Legelső lehetőség, hogy a főcelebráns a térdhajtás után kissé oldalra áll, a koncelebránsok egyenként mennek oda, térdhajtás után az oltárról veszik el a partikulát, és bal kezüket a szentostyát tartó jobb kezük alatt tartva visszamennek vele a helyükre. A másik lehetőség (ami mifelénk az általános gyakorlat kevés miséző esetében), hogy a főcelebráns (esetleg vele együtt – vagy akár helyette is – egy vagy több koncelebráns) odanyújtja nekik a paténát vagy pixist, és úgy veszik ki – helyükön maradván – maguk számára a partikulát. (Az azonban „kissé illetlen”, hogy akár még ha a főcelebráns idős, vagy tekintélyes papi ember legyen is, hogy ő adja a koncelebráns kezébe, mintha áldoztatná.) Ez esetben a térdhajtásra a Szent Vérrrel való áldozás előtt kerül sor.

Kétségtelen, hogy ezek a módok nagyszámú miséző esetén nehézkesen lennének alkalmazhatók. Ezért figyelemreméltó a szóban forgó rubrika utolsó mondata: „Azt is megtehetik, hogy egymásnak adják tovább az áldoztató edényt.” Bizonyára ez is időigényes lehet, de kellő számú edény segítségével ez megoldást jelenthet. A 249. rubrika azonban lehetőséget ad arra a gyakorlatra is, amely nálunk közkedvelt, hogy a főcelebráns áldozása után a koncelebránsok az oltárhoz vonulnak, és ott áldoznak meg mindkét Színnel. Fontos azonban tudni, hogy ha a koncelebránsok bemártással áldoznak is, a főcelebránsnak mindenképpen szokott módon kell áldoznia, vagyis innia kell a kehelyből. A Szent Vérrel történő áldozással kapcsolatban is van alternatív lehetőség: a koncelebránsok a helyükön maradnak, és a diakónus vagy egyik koncelebráns viszi oda mindegyikükhöz a kelyhet, vagy pedig kézről-kézre adják, ha nem mennek oda egyenként az oltárhoz (246.).

Koncelebrált misében az asztalkánál kell purifikálni. A szentmise végén csak a főcelebráns és a diakónus csókolja meg az oltárt.

*

Akik a korábbi részletekben megjelent tájékoztatást elfogadták, és szükség esetén változtattak liturgikus szokásaikon, azoknak ezt ezúton köszönöm meg. Szeretném azonban felhívni a figyelmet arra, hogy amiket itt leírtunk, az csak néhány „morzsa”. Aki komolyan veszi, hogy a liturgiának az Egyház szándéka szerint történő alakítása *egyházhűségünk egyik mutatója*, az nem kerülheti meg az alaposabb tájékozódást. A Szent István Társulat 2009-ben kiadta „A Római Misekönyv Általános Rendelkezései” című könyvecskét, amely a teljes anyagot tartalmazza. Ez a „teljes anyag” pedig nemcsak előírásokat és szabályokat tartalmaz, hanem komoly elmélkedésre alkalmas témákat is. Soha nem fogja igazán az Egyház szellemében végezni a liturgiát, aki ezt nem elmélkedi végig. Más szóval: nem valami „szorgalmi feladatról” van szó, nem is egyes kiváltságosoknak, vagy túlbuzgóknak, vagy speciális érdeklődési körrel rendelkezőknek a „hobbijáról”, hanem *minden* liturgiát végzőnek (azaz lelkipásztornak) lelkiismeretbeli kötelezettségéről.

Az alábbiakban összefoglalom azokat a leggyakoribb „*típushibákat*”, amelyekkel nálunk, Magyarországon sokan rendszeresen hágnak át a liturgikus előírásokat, és nem veszik észre, hogy többek között ezek miatt nem tud igazán kibontakozni a liturgia szépsége, egysége:

1. Az oltártérben több feszület van, vagy ha egy, az nem megfelelően kiemelkedő, méltatlanul kicsi, vagy félreeső helyre állított.
2. Az oltárterítő nem fehér színű, vagy nem természetes anyagból, hanem műanyagból (nylonból) készült.
3. A könyvekben a szalagokat nem rendezik el előre: mise közben kapkodva lapozgatnak, keresgélnek.
4. A korporálé már a mise elejétől ki van terítve az oltáron.
5. A szentmise elején és végén elmarad a miséző oltár előtti meghajlás. (Valóban elmarad abban az esetben – de csakis akkor –, amikor az Oltáriszentség előtti térdhajtás alkalmával *előttiünk* van a miséző oltár is.)
6. A bevezető részeket a könyörgéssel együtt az ambónál végzik (nem a papi

- széknél), holott az a Szentírás felolvasására fenntartott emelvény.
7. Ahol alternatív szövegváltozatokra van lehetőség (pl. a bűnbánati aktusnál), ezt nem használják ki, és mindig ugyanazt az egy szöveget alkalmazzák.
 8. A Dicsőséget és/vagy a többi állandó részt nem az előírt szöveggel éneklük, vagy népénnel helyettesítik.
 9. Elhagyják a zsoltárt, vagy nem szentírási szövegű népénnel helyettesítik.
 10. Az evangéliumos könyvet nem az ambóhoz vonulás idején (az alleluja éneklése alatt), hanem a felolvasás után emelik magasba.
 11. A homília nem az evangéliumhoz csatlakozik (éneket iktatnak közbe), nem az ambótól prédikálnak, hanem az oltár közepétől, mintha az egy konferenciasztal volna...)
 12. A homília után nem tartják meg az ajánlott csendet. (Igaz, ez nem kötelező, de nagyon hasznos.)
 13. A segédkezők nem várják meg az egyetemes könyörgések végét, hanem már alatta hordják az oltárra az áldozati részhez szükséges felszerelést (mintha ezzel rövidülne a mise...)
 14. Ha felajánlási körmenet van, abban nem csak az adományokat, hanem a kelyhet és felszerelését is az ünnepélyes menetben viszik, és adják át a misézőnek.
 15. Palla gyanánt a régi burzát használják.
 16. A „kis Úrfelmutatásnál” („Óáltala...”) a Szentostyát a paténa fölött függőlegesen állítják, hogy a hívek lássák, holott ezúttal nem őnekik, hanem az Istennek mutatjuk fel a feláldozott Jézust: Őneki, az Atyának mondjuk, hogy „Óáltala ... a Tiéd minden tisztelet és dicsőség”. (Ha nem szembenéző oltárnál, tehát a híveknek „háttal” misézünk, ilyenkor ők ezt nem is látják, mert erre az aktusra nem fordulunk feléjük!)
 17. A „kis Úrfelmutatás” alkalmával csak kevéssé emelik fel a szent Színeket, a gesztus nem igazán fejezi ki az Istennek odaadást, a végén pedig nagyon hamar visszateszik az oltárra: nem várják meg a hívek „Ámen” válaszát.
 18. A békeszertartás kapcsán nem veszik figyelembe azt az előírást, hogy „az a helyes..., hogy mindenki *csak a hozzá közelebb állóknak* és mértéktartóan fejezze ki a béke jelét”.
 19. Az „Áldozási ének”-et nem az áldoztatás előtt olvassák fel, hanem – úgy, mint a régi szertartás szerint – az Áldozás utáni könyörgés előtt.

Ha olykor magyarázzuk a liturgia szimbólum-világát a híveknek, akkor megértik annak szépségét.

*

A közös zsolozsmázás alkalmával sokszor kiderül, hogy a zsolozsma végzésének terén is akad némi tájékozatlanság a papság körében, azért ezúttal ezzel kapcsolatban hívnám fel a figyelmet néhány felmerült félreértésre.

1. A zsolozsmáskönyv a „Szentek saját részében” minden emléknaphál jelzi, hogy az itt hiányzó részek a „Közös rész” melyik zsolozsmájából veendők. Kevesen tudják azonban, hogy az *emléknapok* esetében ez csak ajánlás, mert ami nem saját, az mindig vehető a köznapról (a nagy órák könyörgésének és az olvasmányos imaóra második olvasmányának kivételével) („Általános

- rendelkezések” 235/b pont)!
2. Emlénapokon a *napközi imaórában* mindig *minden (a könyörgés is!) a köznapról veendő*, hacsak nincsenek saját szövegek jelezve, mint pl. Szent Barnabásnak vagy az Őrőangyaloknak emléknapiján (ÁR 236).
 3. Az imaórák bevezető verse („Istenem, jöjj segítségemre...”) nem zsoltár, ezért a közösen végzett zsolozsmában nem imádkozzuk zsoltár módjára váltakozva, hanem onnantól, hogy „Uram, segíts meg...” az *egészlet együtt mondjuk*, ill. énekeljük, beleértve a „Dicsőség...” első sorát is!
 4. A befejező imaórában Simeon éneke („Bocsásd el most”) *evangéliumi kantikum*, ugyanúgy, mint a Benedictus vagy a Magnificat, ezért – ha énekeljük –, itt is minden sor elején „initium”-ot éneklünk, mint emezeknél!

Előkerült a közelmúltban egy más jellegű – liturgiával kapcsolatos – félreértés is. A mise rítusa, a mise szövegének nyelve és a miséző pap elhelyezkedése az oltárnál: három – egymástól független! – különböző fogalom, nem keverendők össze!

1. XVI. Benedek pápa *Summorum Pontificum* kezdetű motu proprio-ja bizonyos feltételekkel engedélyezi a VI. Pál féle (jelenleg általánosan használt) „rendes”-nek nevezett rítus mellett az V. Piusz – XXIII. János féle rítust, mint „rendkívüli” formát.
2. A 928. kánon a latin mellett engedélyezi a szentmisében a *nemzeti nyelv* használatát. Hogy mikor melyiket használjuk, az független a mise rítusától.
3. Szembenézõ *oltár* használatát soha semmiféle rendelkezés nem írta elő, csupán ajánlják a misekönyv rubrikái. Ugyanakkor létezett ilyen már a II. Vatikáni zsinat előtt is (pl. a pécsi székesegyházban vagy Budapesten a kelenföldi Szent Szabina kápolnában).

Ebből következik, hogy

1. akár a „rendes”, akár a „rendkívüli” formát használja valaki, misézhet a híveknek *háttal is*, velük *szembefordulva is*;
2. a „rendes” rítus szerint végzett szentmisét – hacsak nem népnyelvűként meghirdetett mise – *s szabad latinul végezni*, attól az még nem válik a liturgia „rendkívüli formájává”. Sőt kifejezetten kívánatos, hogy – főleg nagyobb helyeken (pl. székesegyházakban, turisztikai központokban) – legyenek időnként latin nyelvű misék, és hogy a hívek lehetőleg tudják a szentmise Ordináriumát és a Miatyánkot latinul is énekelni. („Magánmise” esetében értelemszerűen semmi probléma nincs a latin nyelv használatát illetően, de a nyilvános népnyelvű szentmisékben a csendesen mondandó részek esetében sem.)

†Tarnai Imre

ÉLETRAZI ADATOK: a Szerző a magyar katolikus Egyház egyik alázatos, hűséges liturgikus beállítottságú papja volt, aki lapunkban tíz számon át tanította e rovat, a „liturgikus morzsák” által paptársait és a liturgiában közreműködőket. 2014. október 27-én szólította magához az Úr életének 87., papságának 62. évében mint aktív magyarorszi plébánost. R. I. P.

Csengetnek-e a ministránsok és mikor?

A RMÁR fakultatív lehetőségként írja elő a szentmisében a csengő használatát (150. pont), mégis, az valamiképpen a katolikus ember tudatában hozzátartozik a miséhez. Különösképpen az átváltozás csendjében megszólaló kis harang, csengő vagy gong jelzése annak a természetfeletti történésnek, amely az ünneplő, a szentáldozatban résztvevő embert megragadja. Erről talán nem kellene lemondanunk... Ha van csengetés, hányszor és milyen módon teszik ezt?

*

A Budapest VI. kerületi Szent Család templomban átváltoztatáskor és áldozás előtt is csenget a ministráns, Úrfelmutatáskor háromszor. Vasárnap a nagymisén a templom harangjai is megszólalnak. A Magyar Szentek templomában az Egyetemi Lelkészség miséin ugyanekkor általában csak egyet csengetnek. Régen, emlékeim szerint volt olyan idő, amikor nem is volt csengetés. Általában inkább csak a csengetések számában van különbség, legalábbis ott, ahol az elmúlt időben megfordultam. Egyébként szerintem a nagyheti liturgia is színtelenebb, ha a templomban nem szokás a csengetés; nem tűnne fel, hogy csengetés helyett kerepelés/kopogás van. *Wacha Gábor* doktorandusz (wachag@gmail.com)

Templomunkban (budapesti Oltáriszentség Plébánia) a gyakorlat a következő: a ministráns csenget Úrfelmutatáskor és a hívek áldozása előtt. Ezt a gyakorlatot a híveink megszokták és igénylik. *Suló Lajos* plébános (bpoltar@gmail.com)

A pesti Szent Rita templomban csengetnek a ministránsok. A katolikus templom egyik velejárója, tartozéka a csengőszó. A kenyér és a bor átváltoztatásakor egyszer csengetnek, majd az áldozásra is hívva az embereket. Régebben miséztem egy kis kápolnában, ahol nem csengettek, mondván, úgyis mindenki látja a szertartást, de sokakban ott volt a hiányérzet. Pedig a résztvevők nem a hagyományos vallásossághoz tartoztak. Kár lenne elhagyni a csengetést! *Tóth Kálmán* plébános (ritaszent@gmail.com)

Nagyon szeretem az átváltoztatás alatt megszólaló csengőt. Mindig eszembe jut Kovács István, Doki atya mondata: ez a mise legfontosabb része. Ezt mondjuk a gyerekeknek is, akikkel a családi misére járunk vasárnaponként. Hogy mélyebben átéljék és átérezzék a pillanat különlegességét és kiemelt voltát, ilyenkor ők is, a templomban jelen lévő száz körüli gyermek is kis csengőt a fogáukba, és a ministránsokkal együtt csenget. Mi, felnőttek is többet értünk és érzünk a testté és vérré váló kenyér és bor szépségéből, ahogyan a több tucat csengettyű jelzi a csoda megtörténtét, Jézus szavának valósággá válását. *Süveges Gergő*, a közmédia műsorvezetője (suevegessergo@gmail.com)

Futó Károly atya különleges „gyermek-foglalkoztatást” vezetett be, úrfelmutatáskor minden kisgyerek kiscsengővel csenget... Futó Karcsi bácsi Waigand Jóska bácsitól

vette át ezt a színfoltot (amit az utóbbi időben kevésbé gyakorlunk, mivelhogy Karcsi bácsi mostanában nehezebben tudja elmondani a szentmisét az oltárnál ülve). A kis csengőkkel a babakorosztály és az ovisok csöngetnek, többé-kevésbé akkor, amikor a nagyok. A Sanctus alatt kijönnek, kimásznak az illetékesek az oltárhoz, ahol az egyik ministráns kiosztja a kis csengőket, és megpróbálja rávenni őket, hogy csak akkor csöngessenek, amikor a nagyok. A valóság az, hogy némileg folyamatos a csengettyű-szó az áldoztatásig, amikor is az utolsó csengetés után (miután a pap megáldozott) a ministráns megkísérli összegyűjteni a kis csengőket. *Roska Péter* teológiai tanár, plébános (roska.peter@katolikus.hu)

Mint világi hívő, úgy gondolom, semmiféleképpen nem kellene megválni a csengő hangjától. Minden liturgiában fontos szerepe van nemcsak a vizualitásnak, de a hangoknak, az akusztikának is. Ez utóbbinak is része a csengő, a gong hangja. Úgy vélem, az átváltoztatás csendjében a csengő hangja csak erősíti a hívekben az isteni jelenlét valóságát. Számomra a legmeghatározóbb élményt a római Szent Péter bazilika csengője adta egy hajnali szentmise alkalmából. Azóta is minden mise csengetésekor ez jut eszembe. A Nagyhét csendjében különleges élmény a kereplő, mindig nagyon várom. Egyszerűsége, természetessége a Megváltó analógiája számomra. *Urbán László* (urban777@citromail.hu)

*

Mint ez a hozzászólásokból is kitűnik, nemcsak a szoros értelemben vett előírásokat kell betartanunk, de jó, ha az egyházi hagyomány áhítatkeltő, áhítatot mélyítő formáival is élünk, eszközeit használjuk! Ilyen a harang, a csengő, a gong, ilyen a tömjénezés, és ilyen a díszítés különféle módja, amelyek láthatóvá, hallhatóvá, érzékelhetővé teszik a liturgia szépségét, gazdagságát.

(*Főszervekesztő*)

SZEMLE

A szentmise előkészületi és hálaadási imádságai, Szent István Társulat, Budapest 2014, 380.- Ft

Régi, papoknak szánt lelkiségi könyvekben lehet találkozni a következő figyelmeztetéssel: „*Celebrare missam tuam, ut primam, ut unicam, ut ultimam!*” De nemcsak az ilyen buzdítások, hanem a szentmise előtti és utáni imádságok is segítették a római katolikus papot abban, hogy méltóképpen mutassa be a szentmisét, az újszövetségi áldozatot. A szentségi élet dinamizmusa is megkívánja ezeket az imákat. A szentségek a hit szentségei. A szentségek természetéből következik, hogy vételük megfelelően fel kell készülni, és az is, hogy a szentség-kiszolgáltatással nincs mindennek vége. Az elnyert szentségi kegyelemnek vannak következményei. A szentségekből élet fakad, amelyben ott van a hálaadás lelkülete is.

A Vetus Ordo-ban az általános rendelkezések a szentmiséhez való előkészület rendjét is meghatározták (*De praeparatione sacerdotis celebraturi*). A *Ritus servandus* című rész után találjuk meg a *Praeparatio ad Missam* és a *Gratiarum actio* imádságait. Az előkészületnek volt egy hosszabb és rövidebb formája. A hosszabb öt zsoltárból és hét orációból állt, de ennek elvégzése nem volt kötelező, mert a rubrika „*pro opportunitate sacerdotis*” írta elő. Köteles volt azonban a pap imával, illetve imákkal előkészülni a misére, amelyeket nemcsak a misekönyv elején, hanem a sekrestyében a térdeplők fölött is meg lehetett találni. A hálaadó imádságnak is volt többféle változata volt. Ungváry Antal liturgikája szerint (237. old.) ennek legalább negyed óráig kell tartania, hacsak a szeretet és a szükség ebben meg nem akadályozzák.

A II. Vatikáni zsinat utáni Missale Romanum 1. és 2. kiadásából kimaradtak az előkészületi és hálaadó imák. A Novus Ordo 3. kiadása (2000) viszont már tartalmazza azokat az imádságokat, amelyeket a II. Vatikáni Zsinat liturgikus reformja előtt a papok szentmise előtt és után végeztek. Pákozdi Istvánnak és a Szent István Társulatnak köszönhetően, egy kis füzetben magyar nyelven is olvashatók ezek az imádságok, amelyek segítik papjainkat, hogy méltóképpen ráhangolódjanak a szentmiseáldozat bemutatására, és ne feledkezzen meg a „*gratiarum actio*” elvégzéséről sem. A most megjelent füzetben négy mise előtti imádságot és öt mise utáni hálaadó imádságot találunk.

A római egyház liturgikus örökségéhez hozzátartozik, hogy a miséző pap a szentmise előtt „*praeparatio ad Missam*” céljából imádkozik, és a szentmise után hálát ad a szentmise kegyelmeiért. Néhány évtizeddel ezelőtt sekrestyéinkben a térdeplő és a fölötte lévő elvégzendő latin imádságok erre az örökségre emlékeztettek bennünket. Sokan mondják, kár, hogy az elmúlt évtizedekben elfeledkeztünk erről az értékes örökségről. Nyilvánvaló, az örökség csak akkor ér valamit, ha abból élünk, ha azt saját javunkra felhasználjuk.

Intő jel lehet számunkra, hogy keresztény, de nem katolikus testvéreink is fontosnak tartják, hogy a lelkész imádsággal készüljön fel a liturgia végzésére. Az új magyar evangélikus szertartáskönyv (2007-ben jelent meg) is tartalmaz a szolgálat előtt és utána elvégzendő imádságokat (23-27.old). A magyar református Istentiszteleti rendtartás a bevezető részben leírja, hogy milyen legyen a szolgálattevő magatartása az istentisztelet előtt: „A templomba indulás előtti percek imádságos áhítattal teljenek. A

lelkész tapintattal nevelje rá a gyülekezetet, hogy ilyenkor nincs helye hivatalos ügyek intézésének, köznapi eseményekről való beszélgetésnek, stb.”(58.old).

Gyóntatószékekbe és/vagy a sekrestyébe érdemes lenne elhelyezni ezt az értékes, klasszikus imádságokat tartalmazó füzetet. Valószínű, sőt biztos, hogy adódik majd alkalom arra, hogy Isten dicsőségére és lelkünk üdvösségére elimádkozzuk a szentmisére előkészítő és hálaadó imádságokat.

Dolhai Lajos

ADOLF ADAM – WINFRIED HAUNERLAND: *Grundriss Liturgie*, 10. kiadás, Herder Freiburg-Basel-Wien 2012, 520 oldal, 19.99.- Euro.

A jól ismert, híres német liturgika-könyv javított, új kiadását vehetjük a kezünkbe azzal a biztos tudattal, hogy ez a könyv valóban siker volt és ma is az. A cím magyar fordítása ez: *Liturgia-vázlat*, ám ennél sokkal többről van szó, egy teljes liturgia „alaprajza” (a német Grundriss elsősorban ezt jelenti), azaz a katolikus liturgia részletes, tankönyvszerű kifejtése. Nem megszokott a témák csoportosítása: az általános leírás első részében egy nagy ívű liturgiátörténetet talál az olvasó, a liturgia kommunikatív vonásainak leírásával, a szent zene, a népi vallásosság és az ökumenikus vonások figyelembevételével. A második, ún. speciális részben a szentségek kifejtése, a rendi közösségek szentelményei (beöltözés, fogadalomtétel, szüzek avatása, apát és apátnő avatás), temetés és áldások, valamint a zsolozsma kaptak helyet. Azután következik az egyházi év leírása, végül a liturgia tere (a templom építése, kialakítása, az oltár szentelése és a szent hely profanizálása, kivonása a liturgikus használatból). Legvégül egy külön fejezet szól a liturgikus megújulás állandó feladatáról. A könyv bőséges irodalmi dokumentációval, bibliográfiával és regiszterrel rendelkezik. Az eredeti mű szerzője, Adolf Adam 2005-ben elhunyt, ám társa éppen az ő születésének 100. évfordulójára jelentette meg a többek segítségével bővített, aktualizált kötetet. Liturgikát tanító tanárok nélkülözhetetlen segédeszköze.

BENJAMIN LEVEN: *Liturgiereform und Frömmigkeit* (Prozessionen und Andachten im Bistum Würzburg 1945-1975), Kommissionsverlag Ferdinand Schöningh Würzburg 2014, 364 oldal, 36.- Euro.

A német *Gottesdienst* és a *Praxis Gottesdienst* főszerkesztőjének disszertációja napjaink európai katolikus gyakorlatát elemzi. Az Alsó-Frank vidék sok olyan áhítatgyakorlatot és kifejezésformát őrzött meg, amelyeknek a gyökerei a középkorba és a barokk korba nyúlnak vissza, ám a 20. században is megmaradt az értelmük, a jelentésük, noha külső megjelenési formáik sokat változtak. Igaz, a II. Vatikáni Zsinat változásait követően nem maguktól érthetőek ezek a formák: a Rorate gyakorlata, az úrnapi körmenet, a testvérületek, egyesületek szokásai, a különféle szentségimádási formák, vagy a búzaszentelő körmenet. A visszatekintés alkalom lehet arra, hogy a múlt és a jelen között hidat építsünk. A könyv ehhez nyújt segítséget. Szerzője 1981-es bonni születésű világi keresztény, aki teológiai és kommunikációs tanulmányait Berlinben, Utrechtben, Rómában és Münchenben végezte és Würzburgban doktorált (e művel).

A trieri Német Liturgikus Intézet munkatársa. A német precizitással összeállított történelmi ívű munka (bőséges forrásanyaggal, irodalommal és dokumentációval) a liturgiakutatók segédeszköze lehet, illetve mintát adhat hazai hasonló összefoglaló tanulmányok megjelenéséhez.

ANGELO LAMERI: *Liturgia*, Cittadella Editrice Assisi 2013. 14,50 Euro.

Szerzője a cremai egyházmegye papja, a Pápai Lateráni Egyetem liturgia és szentségek tanszékvezetőjének munkája a 21. századi keresztény liturgiát kívánja megerősíteni XVI. Benedek pápa instrukcióinak figyelembevételével. Vizsgálja a liturgia és a kultusz megjelenését a Szentírásban, az egyháztörténelemben. Ezután bemutatja a liturgikus mozgalom nagyjait (Prosper Guéranger, Lambert Beauduin, Odo Casel, Romano Guardini személyén keresztül, majd XII. Piusz *Mediator Dei* enciklikáját. Így jut el az SC-ig, majd tárgyalja a zsinat utáni idők megjelent dokumentumait. A könyvet szisztematikus összefoglalás zárja. A kötet végén bőséges bibliográfia található. – Ez a könyv egy mai egyetemi „jegyzet”, tankönyv mindazoknak, akik magasabb szinten tanulják Rómában a szent liturgiát mint teológiai tárgyat.

La liturgia nel XX secolo: un bilancio (Francesco G. B. Trolese gondozásában). Edizioni Messaggero Padova, Abbazia di Santa Giustina Padova 2006, 22,50.- Euro.

A kilenc különböző szerző tollából készült tanulmányok tudományos alapossággal elemzik az 1900-as évek kutatásait, kulturális kontextusát, a liturgikus mozgalom útját, a neves liturgikusokat. Külön tanulmány foglalkozik a különféle liturgikus folyóiratokkal, bullettinekkal, konferenciákkal, kongresszusokkal. Következő nagy téma a Szentírás helye a liturgiában a DV és az SC alapján. Majd pedig a liturgia és teológia kapcsolata a liturgikus mozgalom során. Végül Odo Casel teológiáját mutatja be a gyűjtemény és közli egy eddig kiadatlan tanulmányát (Kyrios Jesus). A könyv a liturgiában jártas szakteológusoknak hasznos irodalom.

Cantate Domino! címmel liturgikus énekfüzet jelent meg az adventi és a karácsonyi időre a Bojtár Zenei BT kiadásában, Áment Lukács bencés szerkesztésében. A kiadvány (kottás) abban segít, hogy a liturgikus idők megfelelő liturgikus szövegeit énekeljék a templomokban a hívek a bevezető ének, az olvasmányközi zsoltárok és az áldozási ének idején. Természetesen ezek mellett helye lehet a gyülekező és áldozást kísérő, vagy a felajánlás alatt megszólaló népekeknek is, ám az eddigi gyakorlat – Éneklő egyház énekeskönyv – csak típusszövegeket és -dallamokat kínál bizonyos liturgikus időkre és nem alkalmazkodik a hároméves olvasmány-ciklushoz sem. Remélhetően a kezdeményezés nem áll meg az adventi-karácsonyi ünnepekörnél! Ára 300.-Ft. Megrendelhető a kotta@bojtár.hu címen.

Fidem pinxit (A hitet festette) – 192 oldalas, hatalmas, reprezentatív albumban jelent meg Lukácsovits Magda erdélyi festőművésznő életművének színes fotóanyaga. A szerkesztők: Idmar Hatzack (a művésznő férje, állandó diakónus), Varga Gabriella (újságíró) és Erős Zoltán Levente (fotóművész) a német-magyar kiadásban kiléptetik a képek hatalmas anyagát abból a környezetből, amelybe készültek, s ahol csak az ott lakók, vagy a látogatók szemlélhetik a festményeket, lehetnek tanúi a zsinat utáni templomi berendezési megtervezésének, kivitelezésének. – A művésznő 1933-ban született Nagyváradban. Iskoláit a Szatmári Irgalmas Nővéreknél, illetve a Piaristáknál végezte. Már képzőművész hallgatóként foglalkozott templomi festéssel. 1983-tól számos főpapi portrét készített. Ezek között kiemelkedő Márton Ároné, de élethűek a többi erdélyi főpásztorról készített festményei is. 45 templom liturgikus terét tervezte meg, 32 templomban 73 freskót festett. Az album bárki számára közel hozza a természetet, a tájakat, a városokat, az embereket, a szenteket, a mennyországot... Az album hátsó tábláján a mosolygós művésznő Bálint Lajos érsekről festett művével látható ezzel a mottóval: „Festményeimben megpróbáltam közelebb vinni a vallási igazságokat az emberekhez, arra törekedtem, hogy meggondolkoztassam őket... Ha munkám a templomokban akár csak egyetlen embert is megindított, már nem volt hiába.” Az értékes gyűjtemény mellé (második kötetként) értelmezések, képelemzések, méltatások, grafikák szöveggyűjtemény társul. Az album beszerezhető Varga Gabriella címen: jakk100uj@gmail.com, tel.: 20/512-2854. Ára: 6.000.- Ft.

Az imaórák liturgiája (Liturgia horarum) I. új magyar kiadása

Mégiscsak lehet Magyarországon Breviáriumot nyomtatni (ahogy Bibliát is)! 2014 utolsó napjaiban megjelent a római rítusú hivatalos imakönyv, a Szent Zsolozsma javított, újraszédett változatának első kötete (folyamatosan következnek a többi kötetek is). – Sok évtizeden át ideiglenes zsolozsmáskönyv(ek)ből kellett végezni. Gyötrelem volt, hiányos volt, nem is nyújtotta az imádság maradéktalan élményét. Azután a II. Vatikáni Zsinatot követően a Boldog VI. Pál pápa jóváhagyásával 1971-ben közzétett, latin nyelvű, négy kötetes zsolozsma teljes magyar nyelvű változata 1991-92-ben látott napvilágot úgy, hogy szédését Budapesten végezték, de a nyomdai munkálatokat Páduában. Ez a négy kötet a mai napig teljesen kifogyott – jóllehet ez a papság és szerzetesség hivatalos imakönyve –, így igen fontos volt az újrayomása. A mostani kiadás javított, agglomerált változat oly módon, hogy a nyelvi, nyomtatási hibákat javították, de lényegi változást nem eszközöltek benne (ahhoz ugyanis új római hivatalos jóváhagyás kellett volna, ami még további évekre nyújtotta volna a megjelenését). A szedés, a tördelés, a betűformák, a szövegtűkör más, az előzőnél jobb. Olvasható, imakönyvszerű, méltó a régi Breviárium-hagyományhoz (hasonló a kesztyűbőrbe kötött, aranyetszéses kis könyvekhez). Régen a latin Breviárium kiadói versengtek a pontosságért: az, aki nyelvi, szédési, vagy sajtóhibákat talált benne és eljuttatta a kiadónak, jutalmat kapott érte. (A Praeconia V. évf. 2010/1-2. száma 85-89. lapokon foglalkozott az új kiadás esélyeivel; a megszólalók pl. keménytáblás változatot igényeltek...) Ma köszönetet mondunk a revízió munkája elvégzőinek: Kajtár Edvárd MALEZI igazgatónak, Veres András püspöknek és munkatársainak, Verbényi István

kanonoknak, Szerencsés Zsolt soroksári plébánosnak és a Szent István Társulat dolgozóinak, valamint a Szekszárdi Nyomdának, akik ezt az igényes, szép imakönyvet a kezünkbe adják! (Kétféle formában jelent meg: kemény kötésben 6000,- Ft, plébániáknak, egyházmegyéknek 30%-os kedvezménnyel, és exkluzív kivitelű változatban 7600.- Ft, plébániáknak, egyházmegyéknek 20%-os kedvezménnyel.) Könyvből mégiscsak más imádkozni, mint tabletről vagy okos telefonról...

Te adsz nekünk eledelt... címmel spirálos füzetben jelentette meg Kajtár Edvárd és Kéri Marietta az asztali imák és áldások új magyar kis kötetét. A gyűjtemény így praktikusán használható az étkezőasztalnál. Mintája a szerzetesi asztal, ahol mindig különféle áldásokkal előzik meg és követik az Úrral és egymással való találkozás örömet az étkezésekkor. Sokaknak ebből legtöbbször sajnós csak az „Édes Jézus, légy vendégünk...” marad, ha egyáltalán eszünkbe jut imádkozni étkezés előtt... Ez a kis imafüzet megtanít szép és változatos formákra, amelyek bővíthetők, kiegészíthetők, szerepekre oszthatók. Igen hasznos az egyházi év ünnepekori szerint történt felosztás. Köszönet a MALEZI-nek az elegáns kivitelért!

P. I.

SUMMARIUM

ANGELI IN LITURGIA

STUDIA THEMATICA

- LUDOVICUS DOLHAI: Testimonium liturgiae de angelis
 CORNELIUS PÉCSI: Functio angelorum in liturgia Romana
 BENIAMIN LEVEN: Angeli – magistratus caelorum?
 FRANCISCUS JANKA: Angeli sancti et liturgia Graeca
 CHRISTINA MAGYAR: Angeli nascentium et obdormientium
 (S. P.): Angelus

STUDIA VARIA

- THOMAS RUSTER: Signum Crucis et Sancta Trinitas
 STEPHANUS WINTER: Formae rituales saeculi pluralistarum
 IOSEPHUS RATZINGER (XVI. BENEDICTUS): Papa nostri Missalis – beatus Paulus VI
 MAURUS NYIREDY OSB: Christologia textuum liturgicorum
 MICHAELA SORANZO: Stylus Byzantinus et ars mosaica
 MICHAEL PFEIFER: Pulsatio campanorum ad Gloria
 ANDREAS GIANONE: Congressus Eucharistici
 GEYSA KUMINETZ: Acatius Mihályfy magister Cisterciensis
 STEPHANUS PÁKOZDI: Melle dulcior
 ANTONIUS HOLLAI: Tres homiliae ad Sacrum Triduum
 IOSEPHUS RÉVAY – ANTONIUS LEPOLD: Campus stellae

DOCUMENTA

- SERMO QUIDAM FUNERALIS ANTE ANNOS DECEM HABITUS
 DECRETUM CONGREGATIONIS DE CULTU DIVINO ET DISCIPLINA SACRAMENTORUM DE RITU
 PACIS IN MISSARUM SOLLEMNIIS, CIRCULARE, MEMORIA DUORUM PAPARUM SANCTORUM,
 DECRETUM DE DIRECTORIO HOMILETICO

VITA LITURGICA

- Episcopus Ferdinandus Bosák 75 Annos Natus
 Ecclesia Cathedralis Eliensis (Ely)
 Eikon – Sermo Visibilis, Declaratio Manifesta
 Altare Fornaceum

QUAESTIO LITURGICA: oportetne servos altaris tintinnabula pulsare quandoque?

MICAE LITURGICAE (10.): Concelebratio et annotationes variae**RECENSIONES** [Orationes praeparationis ad et gratiarum actionis post missam]

[ADOLF ADAM – WINFRIED HAUNERLAND: Grundriss Liturgie]

[BENJAMIN LEVEN: Litugiereform und Frömmigkeit]

[ANGELO LAMERI: Liturgia]

[La liturgia nel XX secolo: un bilancio]

[Cantate Domino!]

[Fidem pinxit]

[Liturgia horarum]

[Tu das nobis escam...]